

ΝΙΕΤ
190.09034
Με

ΦΡ. ΝΙΤΣΕ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ
— — —
ΟΙ ΔΙΘΥΡΑΜΒΟΙ
ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΡΗΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΓΚΟΒΟΣΤΗ

© Copyright: ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Β.Ε.Ε.
Ζ. Πηγής 21, Αθήνα 106 81 ☎ 38.15.433 - Fax 38.16.661
Ασκληπείου 3, Αθήνα 106 79 ☎ 36.24.610 - Fax 3630224

ISBN 960-270-094-7

ρεῖ νὰ πῆ πῶς τὸ γνωρίζει, ἂν δὲν πληγώθηκε βαθιά, κάποτε, κι ἂν δὲν γοητεύθηκε βαθιά, κάποτε, ἀπ' αὐτό: μόνο τότε θὰ ἔχη δικαίωμα νὰ χαρῆ τὸ ἀλκυώνιο στοιχεῖο ποὺ γέννησε τὸ βιβλίο κείνο, καὶ νὰ συμμεριατῆ μὲ δέος τὴν ἠλιολαμπή του σαφήνεια, τὴν προοπτικὴ του, τὸ πλάτος του, τὴ βεβαιότητά του. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἡ ἀποφθεγματικὴ μορφή τῶν ἔργων μου παρουσιάζει κάποια δυσκολία: αὐτὸ ὅμως συμβαίνει γιατί σήμερα δὲν παίρνουν ἀρκετὰ στὰ σοβαρὰ αὐτὴ τὴ μορφή. Ἔνας ἀφορισμός, ποὺ τὸ κύσσιμό του καὶ τὸ δούλεμά του γίνεται ὅπως πρέπει νὰ γίνεται, δὲν «ἀποκρυπτογραφεῖται» μόνο μ' ἓνα ἀπλὸ διάβασμα· κάθε ἄλλο, μάλιστα, γιατί μὲ τὸ ἀπλὸ διάβασμα δὲν ἀρχίζει παρὰ μόνο ἡ ἑρμηνεῖα του, καὶ γιὰ τὴν ἑρμηνεῖα ἀπαιτεῖται τέχνη. Στὴν τρίτη πραγματεία τούτου δῶ τοῦ βιβλίου, δίδω ἓνα παράδειγμα αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζω σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση ἑρμηνεῖα — αὐτὴ τούτη ἡ πραγματεία σχολιάζει τὸ ἀπόφθεγμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει. Τώρα, ἡ ἀλήθεια εἶναι, πῶς, γιὰ νὰ ὑψώσουμε τὸ διάβασμα στὸ ἐπίπεδο τῆς τέχνης πρέπει, πρὶν ἀπ' ὅλα, νὰ ἔχουμε μιὰν ἰκανότητα, ποὺ τὴν ξεχάσαμε σὲς μέρες μας ἀκριβῶς — γι' αὐτὸ καὶ θὰ περάση πάρα πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὸν νὰ «διαβάζωνται» τὰ γραφτά μου, — τὴν ἰκανότητα κείνη, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς σχεδὸν ἀγελάδα καὶ ὀπωδῆποτε ὄχι «μοντέρνος ἄνθρωπος», γιὰ νὰ τὴν ἔχη: τὸ ἀναμάσημα τῆς τροφῆς...

Σίλας Μαρία, "Ἀνω Ἐργκάντιν", Ἰούλιος 1887

Πρώτη Πραγματεία

**«ΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΚΑΚΟΣ»,
«ΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΦΑΥΛΟΣ»**

ΕΚΕΙΝΟΙ οί "Αγγλοι ψυχολόγοι, πού τούς χρωστοῦμε τίς μόνες δοκιμές πού έγινάν ὡς τώρα γιά νά γραφτῆ μιὰ ἱστορία τῆς γένεσης τῆς ἠθικῆς — μᾶς παρουσιάζονται καθεαυτοί σάν ἓνα αἰνίγμα, κάθε ἄλλο παρὰ ἀμελητέο πρέπει μάλιστα νά ὁμολογήσω, πῶς οἱ ἴδιοι αὐτοί, σάν αἰνίγματα μὲ σάρκα καὶ ὄσῳ, ἔχουν κάτι οὐσιαστικώτερο ἀπὸ τὰ βιβλία τους — οἱ ἴδιοι αὐτοί εἶναι ἐνδιαφέροντες! Μὰ τί ζητοῦν, ἐπιτέλους, αὐτοί οἱ "Αγγλοι ψυχολόγοι; Τούς βλέπουμε ν' ἀσχολοῦνται, εἴτε μὲ τὴ θέλησή τους, εἴτε χωρὶς τὴ θέλησή τους, πάντα μὲ τὴν ἴδια δουλειά, μὲ τὸ ν' ἀποκαλύψουν, δηλαδῆ, τὴν **partie honteuse**¹ τοῦ ἐσώτερου κόσμου μας, καὶ ἀναζητοῦν τὴν κυρίως ἐνεργό, κατεθυντήριο, γιά τὴν ἐξέλιξη, ἀποφασιστικὴν ἀρχή, ἐκεῖ ἀκριβῶς πού θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσε τὸ λιγώτερο νά τὴ βρῆ ἡ πνευματικὴ ὑπερηφάνεια τοῦ ἀνθρώπου (στὴν **vim inertiae**² τῆς συνήθειας, λόγου χάρη, ἢ στὴν ἰκανότητά μας νά ξεχνοῦμε, ἢ, ἀκόμα, καὶ σ' ἓνα τυφλὸ καὶ συμπτωματικὸ σύμπλεγμα ἢ μηχανισμὸ τῶν ἰδεῶν, ἢ, τέλος, δὲν ξέρω κ' ἐγὼ σὲ τί πρᾶγμα ὀλότελα παθητικὸ, αὐτοματικὸ, ἀνακλαστικὸ, κυτταρικὰ καὶ βασικὰ ἡλίθιο) — τί εἶναι αὐτό, λοιπόν, πού σπρώχνει τούτους τούς ψυχολόγους πάντα ἀκριβῶς πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση; Νὰ εἶναι, ἄραγε, κάποιο κρυφὸ, χαρρέκακο, χυδαῖο ἐνστικτο, πού δὲν τ' ὁμολογοῦν ἴσως οὔτε στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους, νά ἐξευτελίσουν τὸν ἄνθρωπο; "Ἡ νά εἶναι κάποια ἀπαισιόδοξη καχυποψία, ἢ δυσπιστία τοῦ ἀπογοητευμένου, σκουτυόφλη, φαρμακωμένου καὶ χολερικοῦ ἰδεολιστῆ; "Ἡ μήπως πρόκειται γιά καμιὰ μικρὴν ὑπόκωφη ἐχθρότητα καὶ μνησικακία κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ (καὶ τοῦ Πλάτωνος), πού δὲν πέρασε, ἴσως, ἀκόμη τὸ κατώφλι τῆς συνείδησης; "Ἡ, ἀκόμα, γιά κάποια διεστραμμένη κλίση πρὸς τὸ παράξενο, πρὸς τίς ὀδυνηρὲς παραδοξολογίες, πρὸς τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὸ παράλογο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς; "Ἡ, τέλος — κάτι ἀπ' ὅλα, λίγη προστυχία, λίγη πικρία, λίγος ἀντιχριστιανισμὸς, λίγη διάθεση καὶ ἀνάγκη γιά τὸ πιπέρι; ... Μαθαίνω, ὁμως, ὅτι ὅλοι τούτοι οἱ κύριοι εἶναι ἀπλούστατα

1. Ἐπαίσχυντο μέρος.

2. Δύναμη ἀδρανείας.

γηραλέα, κρύα και άνιαρά βατράχια, που παίρνουν βόλτες γύρω από τον άνθρωπο και σέρπουν και βουτούν μέσα στον άνθρωπο, οα να βρίσκονταν ακριβώς μέσα στο στοιχείο τους, μέσα στον βοϋρκο, δηλαδή. Το άκούω με άηδία, κάτι πιο πολύ, δέν το πιστεύω καθόλου· και, αν επιτρέπεται, να εύχεται κανείς ο,τι δέ μπορεί να ξέρη, θα εύχόμεν, μ' όλη μου την καρδιά, να συνέβαινε το αντίθετο με δαύτους — να είναι, δηλαδή, αυτοί οί έρευνητές, που σπουδάζουν την ανθρώπινη ψυχή με το μικροσκόπιο, στο βάθος τους, γενναία, μεγαλόψυχα και περήφανα πλάσματα, που να ξέρον να βάζουν χαλινάρια τόσο στην καρδιά τους όσο και στον πόνο τους, και να έχουν μάθει να θυσιάζουν όλες τις επιθυμίες τους στην αλήθεια, σε κάθε αλήθεια, ακόμη και στην πιο άπλη, στυφή, άσκημη, ένάντια, άντικριστιανική, άνήθικη αλήθεια... Γιατί υπάρχουν και τέτοιες αλήθειες.

2

ΑΕΙΖΟΥΝ όλο μας τον σεβασμό, επομένως, τα καλά πνεύματα που προστατεύουν αυτούς τους ιστορικούς της ήθικης! Το δυστύχημα, όμως, είναι, πως αυτό που τους λείπει ακριβώς είναι το ιστορικό πνεύμα, πως όλα ακριβώς αυτά τουτα τ' αγαθά πνεύματα της ιστορίας τους έχουν παρατήρει σύξυλους! Όλοι αυτοί, όπως κι όλοι οί φιλόσοφοι, και το πράγμα κατάντησε πιο μακρά παράδοση, στοχάζονται κατ' ούσίαν άντιιστορικά· όσο γι' αυτό δέν υπάρχει άμφιβολία καμιά. Η μωρία της γενεαλογίας της ήθικης τους φαίνεται από την άρχην - άρχη κιόλας, μόλις πάνε να διευκρινίσουν την καταγωγή της έννοίας και της άξιολογικής κρίσεως του «καλού». «Άρχικά», λένε, «έπαινούσαν τις μη έγωιστικές πράξεις και τις θεωρούσαν καλές αυτοί ακριβώς που τις δέχονταν και που τους ήσαν ώφελιμες· άργότερα, έχοντας ξεχάσει άτίλούστατα την προέλευση του έπαίνου, εύρισκαν πάντα καλές τις μη έγωιστικές πράξεις, μόνο και μόνο γιατί είχαν συνηθίσει να τις έπαινούν πάντα, ως καλές, — οα να ήσαν κάτι καθεαυτο καλό». Άμέσως βλέπει κανείς, οτι ή πρώτη αυτή έτυμολογία παρουσιάζει κιόλας όλα τα τυπικά χα-

ρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας των Άγγλων ψυχολόγων, — γιατί στην έτυμολογία αυτή βρίσκουμε τον «ώφελιμισμό», τη «λήθη», τη «συνήθεια» και, στο τέλος, την «πλάνη», κι όλα αυτά μόνο και μόνο για να στηριχτή μια άξιολόγηση, για την όποια ο άνώτερος άνθρωπος περηφανευόταν ως σήμερα, οα να έπρόκειτο για ένα είδος προνομίου του ανθρώπου γενικά. Τούτη ή ύπερηφάνεια πρέπει να ταπεινωθή, ή άξιολόγηση αυτή πρέπει να χύση την αξία της· κατορθώθηκε αυτό; Για μένα είναι φανερό, πως τούτη δώ ή θεωρία έπιδιώκει και νομίζει οτι βλέπει την άληθινή πηγή της έννοίας «καλός» εκεί ακριβώς που δέν υπάρχει: ή κρίση «καλός» δέν βγαίνει από κείνους που δέχτηκαν την «καλωσύνη»! Μάλλον οί ίδιοι «οί καλοί» — δηλαδή οί ξεχωριστοί άνθρωποι, οί ισχυροί, αυτοί που είναι άνώτεροι και έξ αίτίας της θέσης τους και έξ αίτίας της ψυχικής τους ανάτασης ήσαν αυτοί που θεώρησαν τους εαυτούς των «καλούς» και «καλές» τις πράξεις των, έπινούντας και καθιερώνοντάς τις ως πρώτης γραμμής, σ' αντίθεση προς κάθε τι ταπεινό, χαμερπές, χυδαίο κι άγροϊκό. Από τούτο το πάθος γι' άπόσταση πήρανε πρώτοι αυτοί το δικαίωμα να δημιουργήσουν αξίες, να δώσουν στις αξίες όνόματα: τί τους έννοιαζε αυτούς ή χρησιμότητα! Η ώφελιμιστική άποψη είναι ο,τι γίνεται πιο ξένο και πιο άνεφάρμοστο για μια τέτοια ζεστή, άναβρυστική πηγή ύπερτερων άξιολογήσεων, που ταξιδιούν και τοποθετούν τα πράγματα σε τάξεις: έδω, μάλιστα, το συναίσθημα έφτασε να είναι το αντίθετο ακριβώς εκείνης της ψυχρότητας που είναι ή προϋπόθεση κάθε συμφεροντολογικής σύνεσης, κάθε ώφελιμιστικού ύπολογισμού — κι αυτό, όχι μόνο για μια φορά, όχι για μιάν έξαιρετικήν ώρα, μα μια για πάντα! Το πάθος, καθώς είπαμε, της άνωτερότητας και της άπόστασης, είναι το διαρκές και κυριαρχικό, καθολικό και βασικό συναίσθημα μιας άνώτερης ράτσας άρχόντων, σε σχέση προς μιάν κατώτερη ράτσα άρχομένων, «παρακατιανών», — αυτή είναι κ' ή καταγωγή του «καλού» και του «κακού». (Το δικαίωμα των άρχόντων, να δίδουν όνόματα, άνάγεται σε τόσο μακρυνή εποχή, που θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ακόμη και την καταγωγή της ίδιας της γλώσσας ως έκφραση της δύναμης των άρχόντων: λένε «αυτό είναι αυτό κι αυτό», σφράγισαν κάθε πράγμα και κάθε γεγονός μ' έναν φθόγγο κ' έτσι το έκαμαν, κατ' άποψιν, κάποιον τρόπο, κτήμα τους). Σ' αυτή την άπαρχήν όφείλεται, οτι ή λέξη «καλός» δέν άπτεται άναγκαστικά των «μη έγωιστικών» πράξεων: όπως προκατελημμένα πιστεύουν αυτοί οί γενεαλόγοι της ήθικης: Μάλλον συμβαίνει ή αντίθεση έγωιστικός και μη έγωιστικός να κερδίζει όλο και περισσότερο χώρο στην ανθρώπινη συνείδηση, σε μια περίοδο παρακμής των άριστοκρατικών άξιολογήσεων, — αυτό, για να χρησιμοποιήσω τη

δική μου γλώσσα, πού βρίσκει, τελικά, με τούτη τὴν ἀντίθεση τῶν ἐννοιῶν, τὴν λεκτικὴ (καὶ λεξιλογικὴ) ἔκφρασή του, εἶναι τὸ ἀ γ ε λ α ῖ ο ἔ ν σ τ ι κ τ ο. Ἄλλὰ καὶ στὴν περίπτωση τούτῃ περνάει πολλὸς καιρὸς, ἴσαμε νὰ κυριαρχήσῃ αὐτὸ τὸ ἔνστικτο, ἔτσι πού ἡ ἠθικὴ ἀξιολόγησις νὰ κρεμαστῇ καὶ νὰ κωθῆ μέσα σὲ τούτῃ τὴν ἀντίθεση (ὅπως συμβαίνει, λόγου χάρι, μετὰ τὴ σύγχρονην Εὐρώπῃ: σήμερον κυριαρχεῖ κίβλας, μετὰ τὴ δύναμι μῆς «ἐμμονῆς ἰδέας» καὶ μῆς ἐγκεφαλικῆς πάθησις, ἢ προκατάληψις ἐκείνη, πού θεωρεῖ ἰσοδύναμες τὶς ἔννοιες «ἠθικὸ» καὶ «μὴ ἐγωιστικὸ» καὶ «*désintéressé*»¹).

3

ΑΛΛΑ καὶ δεῦτερον: κὶ ἂν ἀκόμη παραβλέψουμε ὀλίγε, πῶς ἡ ὑπόθεσις τούτῃ, γιὰ τὴν προέλευσις τῆς ἀξιολογικῆς κρίσεως «καλὸς» δὲν στέκεται ἰστορικὰ, πάλι πάσχει ἀπὸ μιὰ ψυχολογικὴν ἀντίφρασι. Σύμφωνα μετὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῇ, ἡ ὠφελιμότητα τῆς μὴ ἐγωιστικῆς πράξεως εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἐπιδοκμασίας τῆς κ' ὕστερα ἢ πηγὴ αὐτῆ λ η σ μ ο ν ἦ θ η κ ε — τώρα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήθῃκε; Μὴ κ' ἔπαυεν ἴσως, κάποτε, νὰ ὑπάρχῃ ἡ ὠφελιμότητα τέτοιων πράξεων; Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει: αὐτῇ ἡ ὠφελιμότητα ὑπῆρξε ἀπὸ ἀνέκαθεν μᾶλλον ἢ καθημερινῇ ἐμπειρία μας, κάτι, ἐπομένως, πού ὑπογραμμίζοταν ἀδιάκοπα ἄρα, ἀντὶ νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τὴ συνείδησι, ἀντὶ νὰ ξεχασθῇ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐντυπώνεται μετὰ ὄλο καὶ πῶς καθαρὰ γράμματα στὴ συνείδησι. Πόσο πῶς λογικὴ εἶναι ἐκείνη ἡ ἀντίθετη θεωρία (χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ πῶς ἀληθινή), πού διατύπωσε ὁ Χέρμπερτ Σπένσερ, λόγου χάρι: συνδέει τὴν ἔννοιαν «καλὸς» μετὰ τὶς ἔννοιες «ὠφέλιμος», «σκόπιμος», ὡς ὁμοούσιες, ἔτσι πού ἡ ἀνθρωπότητα, μετὰ τὶς κρί-

1. Ἄνιδιοτελές.

σεις «καλὸς» καὶ «κακὸς», συνοψίζει καὶ καθιερώνει τὶς ἐμπειρίες τῆς, πού δὲν τὶς ξεχάσε καὶ πού δὲν μπορεῖ νὰ τὶς ξεχάσῃ, ἀπ' αὐτὸ πού εἶναι ὠφέλιμο καὶ σκόπιμο, βλαβερὸ καὶ ἄσκοπο. Καλὸ εἶναι, σύμφωνα μετὰ τούτῃ τὴ θεωρία, ὅ,τι ἀποδείχτηκεν ἀπὸ ἀνέκαθεν ὠφέλιμο: γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ διεκδικήσῃ τὸν τίτλον τῆς «ὑπέριστης ἀξίας», τῆς «καθαυτὸ ἀξίας». Μά, ὅπως εἶπα κίβλας, καὶ τούτος ὁ δρόμος τῆς ἐρμηνείας εἶναι σφαλερὸς, μὰ ἡ ἴδια ἐρμηνεία τουλάχιστον καὶ λογικὴ καθαυτῇ εἶναι καί, ψυχολογικὰ, ἔχει πόδια νὰ σταθῇ.

4

— ΤΗΝ ἐνδειξὴν γιὰ τὸν σωστὸ δρόμον μου τὴν ἔδωκε τὸ ἐρώτημα: ποιά νὰ εἶναι ἄραγε, ἀπὸ ἐτυμολογικὴν ἀποψη, ἡ ἔννοια τῆς λέξεως «καλὸς», στὶς διάφορες γλώσσες; κὶ ἀνακάλυπα πῶς ὅλες ἀπόρρεαν ἀπὸ τὴν ἴδια μετὰ μ ὀ ρ φ ω σ η ἔ ν ν ο ι ῶ ν — πῶς παντοῦ «ὑπέροχος», «εὐγενής», μετὰ τὴ σημασία τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἶναι ἡ βασικὴ ἔννοια ἀπὸ τὴν ὁποία γεννιέται καὶ ἀναπτύσσεται ὑποχρεωτικὰ ἡ ἔννοια «καλὸς», μετὰ τὴ σημασία τοῦ «ψυχικὰ ἀνώτερου», «ψυχικὰ προνομιούχου»: μὰ ἐξέλιξεν πού εἶναι πάντα παράλληλη μ' ἐκείνη τὴν ἄλλη πού μεταμόρφωσε τελικὰ τὶς ἔννοιες «κοινός», «πληβεῖος», «κατώτερος» στὴ συνοπτικὴν ἔκφρασι «κακὸς». Τὸ πῶς χτυπητὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσις εἶναι ἡ ἴδια ἡ γερμανικὴ λέξις *schlecht*,¹ πού εἶναι ἐτυμολογικὰ ταυτόσημη μετὰ τὴ λέξις *schlicht*² — παράβαλε καὶ τὶς λέξεις *schlechtweg*³ καὶ *schlechterdings*⁴ — καί, ἀρχικὰ, εἶχε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπλοῦ, τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς διαφοροῦμενα ἀκόμη καὶ λοξοκοιτάγματα, σὲ ἀν-

1. Κακός, χυδαῖος, φαῦλος.

2. Ἄπλοικός, ἀπλός, λιτός.

3. Ἄπλῃ, καθαρὰ, νέτα-σκέτα.

4. Ἐντελῶς, ἀπόλυτα, πέρα γιὰ πέρα.

τίθεση με τὸν εὐγενῆ. Ἀπάνω-κάτω τὴν ἐποχὴ τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου,¹ ἄρκετὰ ἀργὰ ἐπομένως, ἡ ἔννοια αὐτὴ λοξοδρόμησε ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς καὶ πῆρε τὴ σημασίᾳ πού ἔχει σήμερα. — Ἡ διαπίστωση τούτη μού φαίνεται ὁ ὀσιώδης, ἀναφορικὰ μὲ τὴν γενεαλογία τῆς ἠθικῆς· τὸ γεγονός, ὅτι ἔγινε τόσο καθυστερημένῳ, ὀφείλεται στὴν ἀνασταλτικὴ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ μέσα στὸν σύγχρονο κόσμο μας ἡ δημοκρατικὴ προκατάληψη, πού ἐμποδίζει κάθε ἔρευνα, σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ἠθικῶν ἐνοιῶν. Κι αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμα καὶ στὸν τομέα πού μοιάζει ὁ πρὸ ἀντικειμενικός, αὐτὸν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φυσιολογίας, πράγμα πού ἀπλᾶ μόνο περιορίζομαι ν' ἀναφέρω ἐδῶ. Γιὰ νὰ κρίνουμε, ὅμως, τὴ σύγχυση πού μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἡ προκατάληψη τούτη, ὅταν ἐκτραχηλιστῆ καὶ φτάσει ὡς τὸ μῖσος, κ' ἰδιαίτερα σ' ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ἱστορία, ἄρκει νὰ θυμηθοῦμε μόνο τὴ διαβόητη περίπτωση τοῦ Μπάκλ· ἡ ὀκλοκρατία τοῦ συγχρόνου πνεύματος, πού ἔλκει τὴν καταγωγὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, εἰσέβαλε γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ στὰ γενέθλια ἐδάφη τῆς, μὲ τὴν ὀρηκτικότητα ἠφαιστείου πού ξερνᾷ λάσπη καὶ μ' ἐκείνη τὴν ἀλατιομένη, φωνακλάδικη καὶ χυδαία εὐγλωττία πού χαρακτήριζε ἴσαμε τώρα τὴν ὀμιλία ὄλων αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ἠφαιστείων.

5

Σ' ΟὔΤΙ, τώρα, ἀφορᾷ στὸ πρόβλημά μας, πού ἔχει κάθε λόγο νὰ μπορῆ νὰ ὀνομαστῆ ἕνα σιωπηρὸ πρόβλημα καὶ πού, ἐκλεκτικὰ, ἀποτείνεται σὲ λίγα αὐτὰ μόνο, δὲν εἶναι μικροῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ νὰ διαπιστώσωμε, πῶς, πολὺ συχνά, ἀκόμη, μέσα στις λέξεις καὶ στις ἐτυμολογικὲς ρίζες, πού σημαίνουν «καλός», διαφαίνεται ἡ κυρία ἀπόκρωση, χάρη στὴν ὀποῖαν οἱ εὐγενεῖς ἐγιώθαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀνώτερης τάξης. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ἄλλωστε, παίρνουν ἴσως τὸ ὀνομά τους ἀπλᾶ ἀπὸ τὴν ὑπε-

1. 1618 - 1648.

ροχὴ τους σὲ δύναμη (ὅπως, νὰ ποῦμε, «οἱ ἰσχυροί», «οἱ κύριοι», «οἱ ἄρχηγοί») ἢ καὶ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ σημάδια αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς, ὅπως, λόγου χάρι, «οἱ πλούσιοι», «οἱ ἰδιοκτῆτες» (αὐτὸ σημαίνει ἡ λέξη ἄρ υ α' καὶ μὲ ἀνάλογη σημασία τὴ συναντοῦμε στὴν ἰρανικὴ καὶ στὴ ὀλαβικὴ). Μὰ καὶ σύμφωνα μ' ἕνα τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τους: κι αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση πού μᾶς ἀφορᾷ ἐδῶ. Ὀνομαζόνταν οἱ Ἕλληνες εὐγενεῖς, πού ἐκπρόσωπός τους εἶναι ὁ ποιητῆς Θέογνις ἀπὸ τὰ Μέγαρα. Ἡ λέξη ἐσθλός, πού πλάστηκε γιὰ τούτῃ τὴ χρῆση, ἀπὸ τὴν ἐτυμολογικὴ ρίζα τῆς σημαίνει κάποιον, πού εἶναι, πού ἔχει ὀντότητα, πού εἶναι πραγματικός, πού εἶναι ἀληθινός· ὕστερα, μὲ μιὰν ὑποκειμενικὴ μετατροπὴ, τὸν ἀληθινὸν ὡς τὸν φιλαλήθη: σ' αὐτὴ τὴ φάση τῆς μετατροπῆς τῆς ἐννοίας βλέπουμε τὸν ὀρο πού τὴν ἐκφράζει νὰ γίνεταὶ σύνθημα καὶ ἔμβλημα τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν καὶ νὰ παίρνη πέρα γιὰ πέρα τὴν ἔννοια «εὐγενής», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ψευδολόγο κοινὸν ἄνθρωπο, ὅπως τὸν ἔγνωε καὶ τὸν περιγράφει ὁ Θέογνις — ὄσπου, τελικά, ὕστερα ἀπὸ τὴν παρακμὴ τῆς ἀριστοκρατίας, ἡ λέξη δὲν σημαίνει πᾶ παρα μόνον τὴν ψυχικὴν εὐγένεια καί, ταυτόχρονα, ἀπαλαίνει καὶ γλυκαίνει. Στὴ λέξη κακός, ὅπως καὶ στὴ λέξη δεῖλος (πού σημαίνει τὸν πληθεῖο, σ' ἀντίθεση πρὸς τὴ λέξη ἀγαθός) ὑπογραμμίζεται ἡ ἀνανδρία: αὐτὸ δείχνει, ἴσως, πρὸς ποιά κατεύθυνση θὰ πρέπει ν' ἀναζητήσωμε τὴν καταγωγὴ τῆς λέξης ἀγαθός, πού ἐρμηνεύεται ποικιλοτρόπως. Τὸ λατινικὸ malus (πού τὸ συσχετίζω μὲ τὸ ἔλλητικὸ μέλας) θὰ ἐσήμαινε, ἴσως, τὸν κοινὸ ἄνθρωπο, τὸν μελαψό, καὶ προπαντὸς τὸν μαυρομάλλη («hic niger est»¹), τὸν προαρειανό, δηλαδή, αὐτόχθονα τῆς ἰταλικῆς γῆς, πού τὸ σκοτεινὸ χρῶμα τῆς ἐπιδερμίδας του καὶ τὰ μαῦρα μαλλιά του τὸν ἔκαναν κυρίως νὰ ξεχωρίζη ἀπὸ τὴ ράτσα τῶν κυρίων, τῶν ἀρείων κατακτητῶν δηλαδή, μὲ τὴ φωτεινὴ ἐπιδερμίδα καὶ τὰ ξανθὰ μαλλιά ἢ γκαελικὴ τουλάχιστον μού πρόσφερε τὴν ἀκριβῶς ἀντίστοιχη περίπτωση — ἡ λέξη fin (στ' ὀνομα Fin-Gal, λόγου χάρι) πού σημαίνει τὴν τάξη τῶν εὐγενῶν καί, σὲ τελευταίαν ἀνάλυση, τὸν καλὸ, τὸν εὐγενικό, τὸν ἀγνό, ἀρχικὰ σήμαινε τὸν ξανθομάλλη, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν μελαχρινὸ αὐτόχθονα μὲ τὰ μαῦρα μαλλιά. Οἱ Κέλτες, ἄς τὸ ποῦμε ἐδῶ, περαστικά, ἦταν πέρα γιὰ πέρα μιὰ λευκὴ φυλὴ ὄσο, τώρα, γιὰ κείνους τοὺς οὐσιαστικὰ σκουρομάλλους πληθυσμούς, ὀρισμένων περιοχῶν, πού βλέπουμε στοὺς πολὺ προσηκτικὰ φτιαγμένους ἔθνογραφικοὺς χάρτες τῆς Γερμανίας, σφάλλουμε

1. Οὗτος μέλας ἐστὶ.

ὅταν τοὺς ἀποδίδουμε κελτική καταγωγή ἢ κελτικὸ κρᾶμα αἵματος, ὅπως κάνε ἀκόμα ὁ Βίρχωβ: πολὺ περισσότερο πρόκειται γι' ἀπομεινάρια τοῦ προαρειανοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γερμανίας. (Ἡ ἴδια τούτη παρατήρηση ἰσχύει γιὰ ὀλόκληρη περίπου τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη: κατ' οὐσίαν, ἡ φυλὴ ποὺ εἶχε ὑποτακτῆ, ἐπέτυχε, σὺν τέλος, νὰ ὑπεριοχῆ, σὺν περιοχὲς αὐτές, σ' ἄφορᾶ σὺν κρῶμα, σὺν μικρὸ μέγεθος τοῦ κρανίου κ' ἴσως-ἴσως μάλιστα καὺ σὺν διανοητικὰ καὺ κοινωνικὰ ἔνστικτα: ποιὸς μᾶς ἐγγυᾶται, ὅτι ἡ σύγκρονη μορφὴ τῆς δημοκρατίας, ὁ ἀκόμη πὺν σύγχρονός μας ἀναρχισμός καὺ κυρίως ἐκείνη ἡ τάση πρὸς τὴν «κ ο σ μ ο ὦ ν α», πρὸς τὴν πὺν πρωτόγονη κοινωνικὴ μορφή, ποὺ εἶναι τόσο κοινὴ τῶρα σ' ὅλους τοὺς εὐρωπαϊοὺς σοσιαλιστῆς, δὲν σημαίνει κατ' οὐσίαν ἕνα τερατῶδες ἀποτέλεσμα τῆς κληρονομικότη τας — καὺ πὺς ἡ φυλὴ τῶν κατακτητῶν καὺ τῶν κυρίων, τῶν ἀρείων δηλαδὴ, δὲν πάει νὰ ξεπέση καὺ φυσιολογικὰ ἀκόμη;...). Πιστεύω, πὺς τὸ λατινικὸ **bonus** μπορῶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσω ὡς «πολεμιστῆ»: ἂν ὑποθέσωμε πὺς σωστὰ μπορῶ ν' ἀγαγάω τὸ **bonus** σὺν ἀρχαιότερη μορφὴ του, τοῦ **duonus** (συγκρίνετε τὰ **bellum=duellum=duen-lum**, ὅπου μοῦ φαίνεται ὅτι διατηρήθηκε αὐτὸ τὸ **duonus**). Σύμφωνα με τὴν ἄποψή μου, **bonus** εἶναι ὁ ἄνδρας ποὺ μονομαχεῖ, ποὺ τσακώνεται (**duo**), ὁ πολεμιστῆς, τελικὰ: βλέπει κανεὶς ἔτσι, σὺν τί συνίστατο ἡ «καλωσύνη» τοῦ ἀνδρός τῆς ἀρχαίας Ρώμης; Κ' ἡ ἴδια ἡ γερμανικὴ λέξη μας **gut** (:καλός): δὲν θὰ ἔπρεπε ἄραγε νὰ σημαίνη **den göttlichen** (:τὸν θεϊκό), τὸν ἄνδρα ἀπὸ «θεϊκὸ σὺν»; Καὺ δὲν ἦταν συνώνυμο ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς με τὸ ὄνομα τοῦ λαοῦ τῶν Γότθων (: **Goten**), ποὺ ἀρχικὰ σήμαινε τὴν τάξη τῶν εὐγενῶν; Ἄλλὰ δὲ μπορῶ νὰ ἐκθέσω ἐδῶ τοὺς λόγους αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης.

ΑΥΤΟΥ τοῦ κανόνα, ὅτι, δηλαδὴ, ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς μετατρέπεται πάντα σὺν ἔννοια ψυχολογικῆς ὑπεροχῆς, δὲν ἀποτελεῖ καθόλου ἔξαίρεση (μολονότι δὲν ὑπάρχει κανόνας χωρὶς νὰ ἔχη τὶς ἔξαιρέσεις του).

6

τὸ ἂν ἡ ἀνώτερη κάστα εἶναι ταυτόχρονα καὺ τὸ ἱερατεῖο τῆς κάστας, καὺ ἂν προτιμᾶ, συνελπῶς, γιὰ τὸν γενικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς, ἕναν τίτλο ποὺ νὰ θυμίζει καὺ τὸ ἱερατικὸ λειτουργημὰ τῆς. Ἐδῶ, λόγου χάρι, χρησιμοποιεῖται, γιὰ πρώτη φορά, ἡ ἀντίθεση «καθαρός» καὺ «ἀκάθαρτος» κ' ἐδῶ ἐπίσης παρουσιάζεται, ἀργότερα, ἐξελιγμένη, κὺ ὅχι πὺν με ἀμετακίνητο νόημα, ἡ ἀντίθεση τοῦ «καλοῦ» καὺ τοῦ «κακοῦ». Πρέπει, ἐξ ἄλλου, νὰ προσέχη κανεὶς, νὰ μὴν παίρνη, ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς, πάρα πολὺ σὺν σοβαρὰ, δίνοντάς τους ἕνα πλατὺ ἢ καὺ συμβολικὸ νόημα, τὶς ἔννοιες αὐτές «καθαρός» καὺ «ἀκάθαρτος»: ὅλες οἱ ἔννοιες τῆς πρωτόγονης ἀνθρωπότητος ἄρχισαν νὰ μορφοποιοῦνται, ἀπὸ ἕναν βαθμὸ, ποὺ δὲ μποροῦμε πὺν οὔτε νὰ τὸν φανταστοῦμε κᾶν, με χονδροειδές, ἀκατέργαστο, ἐξωτερικὸ, περιορισμένο καὺ, κυρίως, ὅχι συμβολικὸ νόημα. Ὁ «καθαρός» εἶναι, ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς, ἀπλᾶ καὺ μόνον ὁ ἄνθρωπος ποὺ πλένεται, ποὺ ἀπαγορεύει σὺν ἑαυτὸ του ὄρισμένες τροφές, ποὺ προκαλοῦν δερματικὰς ἀρρώστιες, ποὺ δὲ συνέρχεται με βρώμικες γυναῖκες τοῦ κατώτερου λαοῦ, ποὺ νιώθει ἀπέχθεια γιὰ τὸ αἷμα — αὐτὸ μόνον καὺ τίποτα περισσότερο ἀπ' αὐτό! Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριά, φωτίζεται, βέβαια, ἀπ' ὀλόκληρο τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς μᾶς οὐσιαστικὰ ἱερατικῆς ἀριστοκρατίας, τὸ γιατί μπορῶσαν νὰ πάρουν, ἐδῶ ἀκριβῶς, ἀπὸ πολὺ νωρίς, ἕναν ἐσωτερικὸ χαρακτήρα καὺ νὰ γίνουν ὀξύτερες, κατὰ τρόπο ἐπικίνδυνο, οἱ ἀξιολογικὲς ἀντιθέσεις: καὺ, πραγματικὰ, οἱ ἀξιολογικὲς ἀντιθέσεις αὐτές ἄνοιξαν, τελικὰ, ἀνάμεσα σὺν ἄνθρωπο καὺ ἄνθρωπο, τέτοια βάραθρα, ποὺ μήτε κ' ἕνας Ἀχιλλέας τῆς ἐλεύθερης οὐκείνης δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὰ ὑπερηδέχη χωρὶς ν' ἀνατριχιάση ὀλόκληρος. Ἄπὸ μᾶς ἀρχῆς ὑπάρχει κάτι τὸ νοσηρὸ σ' αὐτές τὶς ἱερατικὲς ἀριστοκρατίες, καθὼς καὺ σὺν κυριαρχικὲς συνήθειές τους, ποὺ ἐχθρεύονται τὴν δράση, ἐν μέρει βυθισμένες μέσα σ' ὄνειρο, ἐν μέρει συναισθηματικὰ ἐκρηκτικὲς, καὺ ποὺ ὡς ἐπακόλουθό τους ἐμφανίζεται ἐκείνη ἡ στομαχικὴ καχεξία κ' ἡ νευρασθένεια ἀπὸ τὶς ὁποῖες μοιραῖα ὑποφέρουν οἱ παπᾶδες ὄλων τῶν ἐποχῶν: τί σοφίστηκαν, τῶρα, οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ὡς φάρμακο ἐναντίον τούτης τῆς καχεξίας τους — μπορεῖ νὰ μὴν τὸ πῆ κανεὶς, ποὺ σὺν τέλος, με τὶς ἐπενέργειές του, ἀποδείχτηκε ἕκατὸ φορὲς πὺν ἐπικίνδυνο ἀπὸ τὴν ἀρρώστια ποὺ ἐπρόκειτο νὰ θεραπεύση; Ἡ ἴδια ἡ ἀνθρωπότητα ὑποφέρει ἀκόμη ἀπὸ τὶς ἐπενέργειες αὐτῆς τῆς ἀπλοϊκῆς παπαδίστικης θεραπείας! Ἄς σκεφτοῦμε μόνον, λόγου χάρι, μερικὲς διαπαιτητικὲς ἰδιορρυθμίες (ἀποφυγὴ τοῦ κρέατος), τὴ νηστεία, τὴ σεξουαλικὴ ἀποχή, τὴν φυγὴ «σὺν ἔρημο» (τὴν ἀπομόνωση, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ **Weir Mitchell**, χωρὶς, βέβαια, τὴ δίαιτα ὑπερσιτισμοῦ ποὺ τὴ συνοδεύει καὺ ποὺ συνιστᾶ τὸ πὺν ἀποτελεσματικὸ φάρμακο ἐναντίον κάθε ὑστερίας τοῦ ἀσκητικῶν ἰδανικοῦ): ἂς προσθέσωμε σ' αὐτὰ καὺ τὴν ἱερα-

τική μεταφυσική, πού έχθρεύεται τις αίσθήσεις και πού κάνει τεμπέλη και λεπτεπίλεπτο τὸν ἄνθρωπο, τὸν αὐτοῦπνωτισμό τους κατὰ τὸν τρόπο τῶν φροκίρηδων καὶ τῶν Βραχμάνων — τὸ βράχμα γιὰ δαύτους δὲν εἶναι παρὰ τὸ κρουστάλλινο κουμπὶ ἢ ἡ ἔμμομη ἰδέα — κι ἀκόμη, τὸν εὐκολονόητο γενικὸ κορεσμό μετὰ τὴ ριζικὴ θεραπεία του, δηλαδή τὸ μηδέν (ἢ Θεὸ — ὁ πῶθος γιὰ μιὰ μιὰν **unio mystica**¹ μετὰ τὸν θεό, εἶναι ὁ πῶθος τοῦ βουδδιστῆ νὰ βυθιστῆ μέσα στὸ μηδέν, στὴ Νιρβάνα — καὶ τίποτα περισσότερο!). Μετὰ τοὺς ἱερεῖς μάλιστα, ὅλα γίνονται πὺδ ἐπικίνδυνα, ἔχι μόνο τὰ διατηρητικὰ μέσα κ' οἱ θεραπευτικὲς τέχνες, παρὰ κ' ἡ ἀλαζονεία, ἡ ἐκδίκηση, ἡ ὀξυδέρκεια, ἡ ἀκολασία, ὁ ἔρωτας, ἡ φιλαρχία, ἡ ἀρετὴ, ἡ ἀσθένεια — μετὰ κάποιαν ἀμεροληψία ἀπὸ μέρους μας, θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε, πὺς μέσα ἀκριβῶς στὴν περιουχὴ αὐτῆς τῆς οὐσιαστικῆς ἐπικίνδυνης μορφῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἱερατικῆς δηλαδή, ἔγινε ὁ ἄνθρωπος, γενικά, ἕνα ἐνδιαφέρον ζῶον, πὺς ἐδῶ πρωτοαπόκτησε βίθος ἢ ἀνθρώπινη ψυχὴ κ' ἔγινε κακὴ, στὴν πὺδ ὑψηλῆ σημασία τῶν λέξεων — κι αὐτὲς εἶναι, χωρὶς ἄλλο, οἱ δυὸ πὺδ κεφαλαιώδεις μορφὲς τῆς ὡς τὰ πῶρα ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸ ζῶο πὺδ ὑπῆρξεν ἄλλοτε.

7

— ΘΑ ΕΧΗ κίολας μαντέψει κανεὶς, πόσον εὐκολα θὰ ξεχωρίσῃ ὁ τρόπος τῆς ἱερατικῆς ἀξιολόγησης ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἀξιολόγησης τῆς ἀριστοκρατίας τῶν πολεμιστῶν, γιὰ νὰ μπορῆ νὰ ἐξελιχθῆ μετὰ στὴν ἀντίθεσή τους σ' αὐτὸ θὰ δοθῆ μιὰ ἰδιαίτερη ὥθηση, δταν ἡ κάστα τῶν ἱερέων κ' ἡ κάστα τῶν πολεμιστῶν θ' ἀρχίσουν νὰ φθονοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ δὲ θὰ θέλουν νὰ συμφωνήσουν ἀπάνω στὸ θέμα τῶν πρωτείων. Οἱ ἀξιολογικὲς κρίσεις τῆς ἀριστοκρατίας τῶν πολεμιστῶν ἔχουν ὡς προϋπόθεσή τους μιὰ ρωμαλέα σωματικὴ κατασκευή, μιὰν ἀνθηρῆ, πλούσια κι ἀκόμη πληθωρικώτατη ὑγεία, καὶ

1. Μυστικὴ ἔνωση.

κάθε τι πὺδ χρειάζεται γιὰ τὴ συντήρησή της, πόλεμο, δηλαδή, περιπέτεια, κινήγι, χορό, ἀθλητικὸς ἀγῶνες, καί, γενικά, κάθε τι πὺδ ἀπαιτεῖ ρωμαλέα, ἐλεύθερη καὶ χαρούμενη δράση. Ὁ τρόπος τῆς ἀξιολόγησης τῆς ἱερατικῆς ἀριστοκρατίας ἔχει — αὐτὸ τὸ εἶδαμε κίολας — ἄλλες προϋποθέσεις: τόσο τὸ χειρότερο γιὰ δαύτη, ἂν πρόκειται γιὰ πόλεμο! Οἱ ἱερεῖς εἶναι, ὡς γνωστόν, οἱ χειρότεροι ἐχθροί — γιὰτί ὅμως; Γιατί ναι, ἀπλούστατα, οἱ πὺδ ἀδυνατοί. Ἀλλ' ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία γεννιέται μέσα τους τὸ μῖσος, ἕνα μῖσος: τερατώδες, καταστροφικὸ, διανοητικὸ καὶ δηλητηριώδες. Στὴν παγκόσμια ἱστορία, οἱ μεγαλύτεροι, μὰ καὶ οἱ ἐξυπνώτεροι, ἄνθρωποι τοῦ μῖσου, ὑπῆρξαν πάντα οἱ ἱερεῖς — μπροστὰ στὸ πνεῦμα τῆς ἱερατικῆς ἐκδίκησης κάθε ἄλλο πνεῦμα εἶναι ἀσήμαντο, μηδαμινό. Καὶ πραγματικά, ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία θὰ ἦταν μιὰ ἐντελῶς ἡλίθια ὑπόθεση, ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ πνεῦμα πὺδ ἐμφύσησαν μέσα της οἱ ἀδύναμοι — ἂς πάρουμε ἀμέσως ἕνα, τὸ μεγαλύτερο, παράδειγμα: Ὅλα, κάθε τι πὺδ ἔγινε πάνω στὴν γῆ ἐναντίον τῶν «εὐγενῶν», τῶν «δυνατῶν», τῶν «κυρίων» καὶ τῶν «ἐξουσιαστῶν» εἶναι ἀνάξιο λόγου, ἂν τὸ συγκρίνουμε μ' αὐτὸ πὺδ ἔκαμαν οἱ Ἑβραῖοι ἐναντίον τους: οἱ Ἑβραῖοι, αὐτὸς ὁ ἱερατικὸς λαός, πὺδ, τελικά, δὲ μπόρεσε νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς κυριάρχους του, παρὰ μόνον ἀντιστρέφοντας ριζικά ὄλες τις ἀξίες τους, μ' ἕνα εἶδος, ἐπομένως, πνευματικῆς ἐκδίκησης. Μονάχα ἕνας ἱερατικὸς λαός μπορούσε νὰ ἐνεργήσῃ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἕνας λαός δηλαδή μετὰ τὴν πὺδ ὑποχθόνια, ἱερατικὴ, ἐκδικητικὴ μανία. Οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν αὐτοὶ πὺδ μετὰ τερατῶδη συνέπεια ἐτόλμησαν τὴν ἀντιστροφή τῆς ἀριστοκρατικῆς ἐξίσωσης τῶν ἀξιῶν (καλὸς=εὐγενὴς=δυνατὸς=ὠραῖος=εὐτυχισημένος=ἀγαπημένος τοῦ θεοῦ) καὶ τὴν ἀντιστροφή τούτη τὴν κράτησαν μετὰ τὰ δόντια τοῦ πὺδ ἀβυσσαλέου μῖσου (τοῦ μῖσου τῆς ἀδυναμίας), λέγοντας: «Μόνον οἱ κακομοῖρηδες εἶναι καλοί, μόνον οἱ φτωχοί, οἱ ἀδύναμοι, οἱ κατώτεροι, εἶναι καλοί, κι ἀκόμα, μόνον οἱ βασανισμένοι, οἱ ἀναγκασμένοι, οἱ ἄρρωστοι, οἱ ἄσκημοι, εἶναι οἱ μοναδικοὶ εὐσεβεῖς κ' οἱ μοναδικοὶ εὐλογημένοι ἀπὸ τὸν θεό, μονάχα γι' αὐτοὺς ὑπάρχει ἡ μακαριότητα — ἀντίθετα, ἔσεῖς, ἔσεῖς οἱ εὐγενεῖς: καὶ δυνατοί, εἴστε, γιὰ ὀλόκληρη τὴν αἰωνιότητα, οἱ κακοί, οἱ σκληροί, οἱ ἀπληστοί, οἱ ἀχόρταγοι, οἱ ἄθεοι, γι' αὐτὸ καὶ θὰ εἴστε, γιὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα, οἱ κολασμένοι, οἱ καταραμένοι, οἱ καταδικασμένοι!»... Ἐξέρουμε ποῖός εἶναι ὁ κληρονόμος αὐτῆς τῆς ἐβραϊκῆς ἀντιστροφῆς τῶν ἀξιῶν... Κι ἀφοῦ μιλοῦμε τώρα δὰ γιὰ τὴν ὑπέρμετρα τερατῶδη κι ὀλέθρια πρωτοβουλία πὺδ πήραν οἱ Ἑβραῖοι, κηρύσσοντας, μετὰ δαύτη, αὐτὸν τὸν πὺδ ὀλοκληρωτικὸ ἀπὸ τοὺς πολέμους πόλεμο, θὰ ἤθελα νὰ θυμίσω, ἐδῶ, τὸ συμπέρασμα ὅπου κατάληξα σ' ἕνα ἄλλο ἔργο μου (στὸ «Πέραν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ», ἀφορ. 195) —

ἔτι, δηλαδή, μὲ τοὺς Ἑβραίους ἀρχίζει ἡ ἐπανάσταση τῶν σκλάβων στὸν τομέα τῆς Ἠθικῆς: ἐκείνη ἡ ἐπανάσταση ποὺ σέρνει πίσω τῆς μὴν ἰστορία δυὸ χιλιάδων χρόνων καὶ ποὺ σήμερα δὲν τὴν πολυπροσέχουμε πιά, μόνο καὶ μόνο γιατί — ὑπῆρξε νικηφόρος...

— ΜΑ ΔΕΝ τὸ καταλαβαίνετε, λοιπόν; Δὲν ἔχετε κὰν μάτια νὰ δῆτε κάτι ποὺ χρειάστηκαν δυὸ χιλιάδες χρόνια κοντὰ γιὰ νὰ θριαμβεύσει;... Ἄς μὴν ἀπορούμε γι' αὐτό: κάθε μακροχρόνιο πρᾶγμα εἶναι δύσκολο νὰ τὸ δοῦμε, νὰ τὸ ἐποπτεύσουμε ὀλόκληρο. Ἄλλ' ἔγινε αὐτό: πάνω στὸν κορμὸ ἐκείνου τοῦ δένδρου τῆς ἐκδίκησης καὶ τοῦ μίσους, τοῦ ἑβραϊκοῦ μίσους — τοῦ βαθύτερου καὶ ὑπεροχώτερου μίσους, ἐκείνου δηλαδή ποὺ δημιουργεῖ ἰδανικά, ἐνὸς μίσους ποὺ ἀντιστρέφει τίς ἀξίες, ἐνὸς μίσους ποὺ ποτὲ δὲν παρουσιάστηκε τ' ὅμοιο του στὴ γῆ—, πάνω σὲ τοῦτο τὸν κορμὸ τοῦ μίσους, λοιπόν, φύτρωσε κάτι, ὄχι λιγώτερο, ἐπίσης, ἀσύγκριτο: μὰ ν έ α ἀ γ ά π η, — ἡ πὰδ βαθιά κ' ἡ πὰδ ὑπέροχη ἀπ' ὅλες τίς μορφές τῆς ἀγάπης — κι ἀπὸ ποιὸν ἄλλον κορμὸ, ἂν ὄχι τοῦ μίσους, θὰ μπορούσε νὰ φυτρώσει;... Δὲν πρέπει, ὅμως, νὰ φανταστοῦμε, οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή, πὼς ἡ ἀγάπη τούτη ἀναπτύχθηκε σὰν ἡ κατ' ἐξοκὴν ἄρνηση αὐτῆς τῆς φοβερῆς δίψας γιὰ ἐκδίκηση, σὰν ἡ ἀντίθεση τοῦ ἑβραϊκοῦ μίσους! Ὅχι, τὸ ἀντίθετο εἶναι ἡ ἀλήθεια! Ἡ ἀγάπη φύτρωσε μέσα ἀπὸ τοῦτο τὸ μῖσος, σὰν ἡ κορωνίδα του, σὰν ἡ θριαμβεύουσα, ποὺ φαρδαίνει μέσα στὸ πὰδ ἀγνὸ φέγγος καὶ στὴν ἡλιοπλημμύρα κι ἀπλώνεται ἀδιάκοπα ὄλο καὶ πὰδ πέρα, κορωνίδα, καὶ ποὺ ὑψώνεται μὲ τὴν ἴδιαν ὀρμὴ κι ὅμοια, ἐπίσης, μέσα στὸ βασίλειο τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, ἐπιδιώκοντας τοὺς σκοποὺς τοῦ ἴδιου τοῦ μίσους, τῆ νίκη, δηλαδή, τὴν κατὰ κτηση, τὴν ἀποπλάνηση, ἐνῶ οἱ ρίζες ἐκείνου τοῦ μίσους εἰσχωροῦσαν ὄλο καὶ πὰδ βαθιά, ὄλο καὶ πὰδ ἀπληστες κ' ἐπίμονες μέσα σὲ κάθε τι ποὺ εἶχε βάθος κ' ἦταν κακό. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, σὰν τὸ ἐνσαρκωμένο εὐαγγέλιο τῆς ἀγάπης, αὐτὸς ὁ «Σωτήρας» ποὺ ἔφερε τὴν εὐδαιμονία

8

καὶ τῆ νίκη στοὺς φτωχοὺς, στοὺς ἀρρώστους καὶ στοὺς ἀμαρτωλοὺς — μὴ καὶ δὲν ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀποπλάνηση, σὴν πὰδ σκοτεινὴ καὶ σὴν πὰδ ἀκατανίκητη μορφή της, ἡ ἀποπλάνηση καὶ τὸ λοξοδρόμισμα ποὺ ὠδήγησε σ' ἐκείνες τίς ἰουδαϊκὲς ἀξίες καὶ ἀνανεώσεις τοῦ ἰδανικοῦ; Μὴ καὶ τὸ Ἰσραήλ, ἀκριβῶς μὲ τὸ λοξοδρόμισμα αὐτοῦ τοῦ «Σωτήρα», αὐτοῦ τοῦ φαινομενικὰ μόνο ἀντιπάλου του καὶ ποὺ φαινομενικὰ μόνο ἐξιοίαζε νὰ φέρνῃ τὴ διχόνοια στὸ Ἰσραήλ, δὲν πέτυχε τὸν ἔσχατο σκοπὸ τῆς ὑπέροχης μνησικακίας του; Δὲν ἀνήκει τάχα σὴν ἀπόκρυφη μαύρη μαγεῖα μιᾶς ἀληθινὰ μεγαλόπνοης πολιτικῆς τῆς ἐκδίκησης, μιᾶς μακρόθωρης, ὑποχθόνιας, ποὺ συλλάβαινε σιγὰ-σιγὰ κ' ὑπολόγιζε τὰ χτυπήματά της, ἐκδίκησης, τ' ὅτι καὶ τὸ ἴδιο τὸ Ἰσραήλ χρειάστηκε ν' ἀπαρνηθῆ καὶ νὰ σταυρώσει, μπροστὰ στὰ μάτια ὄλου τοῦ κόσμου, σὰν κάτι θανάσιμα ἐχθρικό, αὐτὸν ποὺ ὑπῆρξε τὸ πραγματικὸ ἐργαλεῖο τῆς ἐκδίκησης του, γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὸν ἀκριβῶς νὰ δαγκώσει τὸ δόλωμα «ὄλος ὁ κόσμος», δηλαδή ὄλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰσραήλ; Καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νὰ φανταστῆ, κι ἂς ἔβαζε σ' ἐνέργεια κάθε ἐκλέπτυνση τοῦ πνεύματος, ἓνα ἄλλο, ἀκόμη πὶδ ἐπικίνδυνο δόλωμα ἀπ' αὐτό; Κάτι ποὺ νὰ ἰσοφαρίζῃ, σὲ ἀποπλανητικὴ, μεθυστικὴ, ζαλιστικὴ καὶ καταστροφικὴ δύναμη τὸ σύμβολο τοῦ «ἀγίου σταυροῦ», ἐκείνη τὴ φριχτὴ παραδοξότητα ἐνὸς «ἐσταυρωμένου Θεοῦ», ἐκείνο τὸ μυστήριον μιᾶς ἀσύλληπτης ἀπὸ κάθε φαντασία, ἔσχατης καὶ ὑπέρμετρης σκληρότητας καὶ αὐτοσπαύρωσης ἐνὸς Θεοῦ «γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου»;... Ἔνα εἶναι πάντως βέβαιο, ὅτι τὸ Ἰσραήλ, μὲ τὴν ἐκδίκησης του καὶ μὲ τὴν ἀντιστροφή ὄλων τῶν ἀξιών, θριάμβευσε πάντα ὡς τὰ σήμερα, **sub hoc signo**¹, πάνω σὲ κάθε ἄλλο ἰδανικό, πάνω σὲ κάθε ἄλλο εὐγενέστερο ἰδανικό.—

1. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ σύμβολο.

— «ΜΑ ΤΙ κάθεσαι, τώρα, και μιλάς ακόμη για εὐγενικά ιδανικά! Ἄς ὑποκλιθοῦμε μπροστά στα τετελεσμένα παρὰ γεγονότα: ὁ λαὸς — ἢ οἱ «σκλάβοι» ἢ ὁ «ὄχλος», ἢ ἡ «ἀγέλη», ἢ πῆτε το ὅπως θέλετε — νίκησε, κι ἂν αὐτὸ ἐγένετο μέσῳ τῶν Ἑβραίων, μὲ γειά τους καὶ χαρά τους, ποτὲ δὲν ἔλαχε σὲ λαὸ κοσμοϊστορικώτερη ἀποστολή. Οἱ «κύριοι» καταργήθηκαν· ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὄχλου θριάμβευσε. Μπορεῖ κανεὶς νὰ θεωρήσῃ τούτη τὴ νίκη ὡς ἄν μιὰ δηλητηρίαση τοῦ αἵματος (μὰ κ' ἐπέφερε τὸ ἀνακάτωμα τῶν φυλῶν) — δὲ φέρνω καμιά ἀντίρρηση· εἶναι, ὅμως, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, ὅτι ἡ δηλητηρίαση τούτη πέντε κ.ε. Ἡ «σωτηρία» τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (δηλαδὴ ἡ χειραφέτησή του ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν «κυρίων») βρίσκεται σὲ θαυμαστὸν δρόμο· ὅλα ἐξιουδαίζονται ἢ ἐκχριστιανίζονται, ἢ ἐκτιλεμπαγιάζονται! (τί σημασία ἔχουν οἱ λέξεις!). Τόσο ἀναπόφευκτα μοιάζει νὰ προχωρήσῃ αὐτὴ ἡ δηλητηρίαση μέσα ἀπ' ὀλόκληρο τὸ σῶμα τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ καθυστερήσῃ κάπως, ἀπὸ σήμερα κιάλας, τὸν ρυθμὸ της καὶ τὸ βῆμα της, κἀνὰ τὴν τάς το ὄλο καὶ ποὺ φίνε, ποὺ ἀνεπαίσθητο, ποὺ στοχαστικὸ — ἔχουμε δὲ καιρὸ μπροστά μας ἀκόμη... Ἐχει νὰ ἐπιτελέσῃ ἀκόμη κανένα ἀναγκαῖο ἔργο, γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ, ἡ Ἐκκλησία, γιὰ νὰ ἔχη γενικὰ ἀκόμη ἕνα δικαίωμα νὰ ὑπάρξῃ; Ἡ μήπως μποροῦμε νὰ κάνουμε καὶ δίχως της; **Quaeritur.**² Ἐχετε τὴ γνώμη, πὼς ἡ Ἐκκλησία παρεμποδίζει καὶ καθυστερεῖ τούτη τὴν πορεία, ἀντὶ νὰ τὴν ἐπιταχύνῃ; Ἐ, λοιπόν, ἀκριβῶς αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἴναι κ' ἡ χρησιμότητά της... Χωρὶς ἄλλο, πάνω της ἔχει κάτι χοντρὸ καὶ ἀγροῖκο, ποὺ ἀντιστέκεται σὲ κάθε, ἔστω καὶ λίγο μόνο, ποὺ ἐκλεπτυσμένη διάνοια, σὲ κάθε ἀληθινὰ ἐκσυγχρονισμένη καλαισθησία. Μήπως θὰ ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ εἶχε ἐκλεπτυνθῇ κι αὐτή, ἔστω καὶ λίγο;... Σήμερα περισσότερο ἀπῳθεῖ παρὰ ποὺ γοητεύει... Καὶ ποῖος ἀπὸ μᾶς θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ἕνας ἐλεύθερος στοχαστής, ὃν δὲν ὑπῆρχε ἡ Ἐκκλησία; Αὐτὸ ποὺ μᾶς ἀπῳθεῖ εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ὅχι τὸ

δηλητήριό της... Ἄς παραβλέψουμε τὴν Ἐκκλησία, καὶ θὰ μᾶς ἀρέσῃ τὸ φάρμακον...» — Αὐτὸν τὸν ἐπίλογο βρήκαν τὰ λόγια μου, ἀπὸ τὰ κείλη ἐνὸς «ἐλεύθερου στοχαστῆ», ἐνὸς τίμιου ζώου, ὅπως τὸ ἀπόδειξε, καὶ μὲ τὸ παραπάνω, κ' ἐπὶ πλεόν καὶ δημοκράτη· ἴσαμε κείνη τὴν ὥρα καθότανε καὶ μ' ἔκουγε ἤσυχα, μὰ δὲ μπόρεσε ν' ἀντέξῃ τὴ σιωπὴ μου. Ἀπάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὅμως, ἔχω ν' ἀποσιωπήσω πάρα πολλά.

— Ἡ ΕΠΙΔΡΑΣΤΑΣΗ τῶν σκλάβων, στὸν τομέα τῆς ἠθικῆς, ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ αὐτὴ τούτη ἡ μνησικακία γίνεται δημιουργικὴ καὶ γεννᾷ ἀξίες: ἡ μνησικακία τέτοιων πλασμάτων, ποὺ τοὺς ἔχει ἀπαγορευθῆ ἡ πραγματικὴ ἀντίδραση, ἡ πράξη, καὶ ποὺ ἀποζημιώνονται μόνο μὲ μιὰ φανταστικὴ ἐκδίκηση. Ἐνῶ κάθε ἀριστοκρατικὴ ἠθικὴ γεννιέται ἀπὸ μιὰ θριαμβεύουσα αὐτοκατάφαση, ἡ ἠθικὴ τῶν σκλάβων λέει ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς ἕνα ὄχι σὲ κάθε τι «ἐξωτερικόν», ποὺ δὲν ἀποτελεῖ δηλαδὴ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ της, σὲ κάθε τι ποὺ εἶναι «διαφορετικόν» ἀπ' αὐτήν, σὲ κάθε τι ποὺ ἀποτελεῖ τὸ «μὴ ἐγώ» της: κι αὐτὸ τὸ ὄχι της εἶναι ὅλη κι ὅλη ἡ δημιουργικὴ πράξη της. Αὐτὴ ἡ ἀπιστροφὴ τῆς ἀξιοθετικῆς ματιᾶς — αὐτὴ ἡ ὑποχρεωτικὴ, πρὸς τὰ ἔξω, ἀντὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὸν ἑαυτὸ της, κατεύθυνση — ἀνήκει ἀκριβῶς στὴν μνησικακία: γιὰ νὰ γεννηθῇ ἡ ἠθικὴ τῶν σκλάβων χρειάζεται πάντα καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα ἕναν κόσμον ἐξωτερικὸν καὶ ἀντίθετον, καὶ, γιὰ νὰ μιλήσουμε τὴ γλῶσσα τῆς φυσιολογίας, τῆς χρειάζονται ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ γιὰ νὰ δράσῃ γενικὰ — κ' ἡ δράση της εἶναι κατὰ βάσιν ἀντίδραση. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅταν ἡ ἀξιολόγηση γίνεται ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς: ἡ ἀξιολόγηση, ἐδῶ, ἐνεργεῖ κι ἀναπτύσσεται αὐθόρμητα, δὲν ζητᾷ τὸν ἀντιπὸδᾶ της παρὰ μόνο γιὰ νὰ αὐτοεπιδοκιμαστῇ μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη εὐγνωμοσύνη καὶ μεγαλύτερη χαρὰ — ἡ ἀρνητικὴ ἔννοιά της «ταπεινός», «κυδαῖος», «φαῦλος», δὲν εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ μιὰν ὠκρὴ μεταγενέστερη εἰκόνα, ἀναφορικὰ μὲ τὴ θετικὴ, πέρα γιὰ πέρα διαποτισμένη ἀπὸ ζωὴ καὶ πάθος, βασικὴ ἔννοια της: «ἐμεῖς οἱ ἀριστοκράτες, ἐμεῖς οἱ καλοὶ, ἐμεῖς οἱ ὠραῖοι,

1. Ἄς συγχωρηθῇ ὁ νεολογισμὸς στὸν μεταφραστῆ, ἀλλ' αὐτὸ τὸ *verröbelt* ἦταν ἕνας πειρασμὸς γι' αὐτόν.

2. Ζητητέον.

«εμεῖς οἱ εὐτυχεῖς!». Ὄταν ὁ ἀριστοκρατικὸς τρόπος ἀξιολόγησης πέφτη ἔξω καὶ σφάλῃ ἀναφορικὰ μὲ τὴν πραγματικότητα, αὐτὸ γίνεται σὲ σφαῖρα ποὺ δὲν τὴ γνωρίζει ἀρκετὰ, πού, ἐπὶ πλεόν, περιφρονητικὰ ἀρνιέται ὅτι τὴν γνωρίζει ὅπως εἶναι στὴν πραγματικότητα: τοῦ συμβαίνει, ἐπομένως, νὰ παραγνωρίζῃ τὴν σφαῖρα ποὺ περιφρονεῖ, κοντολογίᾳ ἐκείνην τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κατώτερου λαοῦ· ἐξ ἄλλου, πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψει μας, ὅτι τὸ πάθος ὅπωςδήποτε τῆς περιφρόνησης, τῆς ὑπεροψίας, τῆς ἀκαταδεξίας, καὶ ὅταν ἀκόμη παραμορφώνει τὴν εἰκόνα τοῦ περιφρονημένου, ἢ παραμόρφωση τούτη δὲν ἔχει ποτὲ τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὴν ἄγρια παραμόρφωση ποὺ κάνουν τὸ ἀνικανοποίητο μῖσος κ' ἢ μνησκακία τοῦ ἀδύναμου στὸ πρόσωπο — *in effigie*¹, βέβαια — τοῦ ἀντιπάλου του. Στὴν πραγματικότητα, στὴν περιφρόνηση εἶναι ἀνακατεμένο ἓνα πολὺ μεγάλο ποσοστὸ ἀδιαφορίας καὶ ἀμέλειας καὶ ἀμεριμνησίας, πολλὴ παράβλεψη καὶ ἀνυπομονησία, ἀκόμη καὶ πολλὴ ἐσώτερη χαρούμενη διάθεση, ἔτσι ποὺ τὸ ἀντικείμενο τῆς περιφρόνησης δὲ μεταμορφώνεται ποτὲ σὲ πραγματικὴ γελοιογραφία, σὲ σκιάχτρο. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε, πραγματικά, τίς σχεδὸν καλοπροαίρετες ἀποχρώσεις, ποὺ βάζει, λόγου χάρη, ἡ ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία σ' ὄλες τίς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ ξεχωρίσῃ τὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ τὸν κατώτερο λαό· ἀδιάκοπα ἐμφιλοχεῖ σ' αὐτὲς ἓνα εἶδος οἴκου, ἐπιείκειας, παράβλεψης, ἔτσι, ποὺ ὄλες οἱ λέξεις σχεδόν, οἱ ἀναφερόμενες στὸν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ, νὰ γίνουν, τελικὰ, συνώνυμες μὲ τὸν «δυστυχιώμενο», τὸν «κακόμοιρο», τὸν «ἀξιολύπητο» (σύγκρινε τίς λέξεις *δειλός*, *δείλαιος*, *πονηρός*, *μοχθηρός*· οἱ δυὸ τελευταῖες χαρακτήριζαν τὸν κοινὸ ἄνθρωπο ποὺ εἶναι σκλάβος τῆς δουλειᾶς καὶ ὑποζύγιον) — καὶ ὅτι, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψει μας, πὼς οἱ λέξεις «φαῦλος», «κατωτερένιος», «δυστυχιώμενος», ποτὲ δὲν ἔπαψαν, γιὰ τὸ ἑλληνικὸ αὐτὶ, νὰ ἔχουν ἓναν τόνο, ὅπου δέσποζεν ἡ χροιά τοῦ «δυστυχιώμενου»: ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἡ κληρονομία τοῦ παλαιοῦ εὐγενέστερου ἀριστοκρατικοῦ ἀξιολογικοῦ συστήματος, ποὺ οὔτε καὶ στὴν περιφρόνηση δὲν αὐτοδιαψεύδεται (— καὶ ὅσοι εἶναι φιλόλογοι, ἄς θυμηθοῦν μὲ ποιά σημασία χρησιμοποιοῦνται οἱ ὄροι *διζυρός*, *ἄνολθος*, *τλήμων*, *δυστυχεῖν*, *ξυμφορά*). Οἱ «εὐγενεῖς» αἰσθάνονταν ἀκριβῶς ὡς οἱ «εὐτυχεῖς»: δὲν εἶχαν καμὴν ἀνάγκη νὰ οἰκοδομοῦν πλασματικὰ τὴν εὐτυχία τους, συγκρίνοντας τὸν ἑαυτὸ τους μὲ τοὺς ἐχθροὺς των ἢ κάτω ἀπ' ὠρισμένες περιστάσεις νὰ τὴν δημιουργοῦν μὲ τὴ

φαντασία τους (ὅπως κάνουν ὅλοι οἱ μνησκακοὶ ἄνθρωποι)· ἤξεραν, ἐπίσης, σὰν ὀλοκληρωμένοι, γεμᾶτοι δύναμη, ἐπομένως ἀναγκαστικὰ δραστήριοι, ἄνθρωποι, ὅτι δὲν ἦταν δυνατό νὰ ξεχωρίζουν τὴν εὐτυχία ἀπὸ τὴ δράση — ἢ δραστηριότητα συνταυτιζόταν, κατ' ἀνάγκην, μὲ τὴν εὐτυχία (ἀπὸ δῶ κ' ἡ ἔκφραση εὖ πράττειν) — ὅλ' αὐτὰ βρίσκονται σὲ μεγάλη ἀντίθεση μὲ τὴν «εὐτυχία», ὅπως τὴ φαντάζονται οἱ ἀδύναμοι, οἱ καταπιεσμένοι, ἐμπυασμένοι ἀπὸ τὰ δηλητηριώδη κ' ἐχθρικὰ αἰσθήματά τους, στοὺς ὁποίους ἡ εὐτυχία παρουσιάζεται, οὐσιαστικά, σὰν νάρκωση, καύνωση, ξεκούραση, εἰρήνη, «Σάββατο», πνευματικὴ καὶ σωματικὴ χαλάρωση, κοντολογίᾳ μὲ τὴν παθητικὴ τῆς μορφῆς. Ἐνῶ ὁ εὐγενὴς ζεῖ γεμᾶτος ἐμπιστοσύνη κ' εἰλικρίνεια ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ του (ἡ λέξη *γενναῖος*, ποὺ σημαίνει «γεννημένος εὐγενῆς», «ἀπὸ σοῖ», ὑπογραμμίζει τὴν ἐννοιολογικὴ χροιά τῆς «εἰλικρίνειας», πιθανῶς καὶ τῆς «ἀπλοϊκότητος»), ὁ μνησκακὸς δὲν εἶναι οὔτε εἰλικρινῆς, οὔτε ἀφελῆς, οὔτε ἔντιμος κ' εὐθὺς ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ του. Ἡ ψυχὴ του ἀλλοιωθῶν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγαπᾶ τίς σκοτεινὲς γωνίες, τοὺς λοξοὺς δρόμους, τίς πίσω πόρτες, κάθε τι ποὺ εἶναι κρυμμένο τὸν ἐλκύει, σὰν τὸν κόσμον του, σὰν τὴν ἀσφάλειά του, σὰν τὴν ξεκούρασή του· ξέρεται νὰ σωμαίνῃ, νὰ μὴν ξεχνᾶ, νὰ περιμένῃ, νὰ ζαρώνει προσωρινά, νὰ ταπεινώνεται. Μιὰ ράτσα τέτοιων ἀνθρώπων, ἀνθρώπων τῆς μνησκακίας, ἀναγκαστικὰ στὸ τέλος γίνεται γυνωστικώτερη ἀπ' ὁποιαδήποτε «εὐγενῆ» ράτσα, γι' αὐτὸ καὶ τιμοῦν κατὰ ἓνα ἐντελῶς διαφορετικὸ μέγεθος τὴ σωφροσύνη: δηλαδή, σὰν ἓναν πρωταρχικὸν ὄρον τῆς ὑπαρξῆς, ἐνῶ ἡ σωφροσύνη, στοὺς εὐγενεῖς ἀνθρώπους, παίρνει εὐκόλα μιὰ λεπτὴ γεύση πολυτέλειας καὶ ἐκλέπτυνσης — γι' αὐτούς, δηλαδή, ἀπὸ μακροῦ δὲν εἶναι παρὰ τόσον οὐσιώδης, ὅσον εἶναι ἡ τέλεια οἰγουριά τῶν λειτουργιῶν τῶν ἀσύνειδα ρυθμιστικῶν ἐνοστικῶν ἢ ἀκόμη, ὅσον εἶναι μιὰ ὠρισμένη ἀφροσύνη, ἢ ἀπερίσκεπτη τόλμη, λόγου χάρη, στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου ἢ τοῦ ἐχθροῦ, ἢ τὸ ἔξαλλο ξαφνικὸ ξέσπασμα τῆς ὀργῆς, τοῦ ἔρωτα, τοῦ σεβασμοῦ, τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς ἐκδίκησης, ποὺ ὑπῆρξε τὸ γνῶρισμα τῶν εὐγενῶν ψυχῶν σ' ὄλες τίς ἐποχάς. Ἄκόμη κ' ἡ μνησκακία τοῦ εὐγενοῦς ἀνθρώπου, ὅταν μπαίνη μέσα του, ἀποκορυφώνεται κ' ἐξαντλεῖται μέσα σὲ μιὰν ἀκαριαίαν ἀντίδραση, γι' αὐτὸ καὶ δὲν δηλητηριάζει: ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μνησκακία δὲν παρουσιάζεται, σ' ἀμέτρητες περιπτώσεις, στὸν εὐγενῆ, ἐκεῖ, πού, γιὰ ὅλους τοὺς ἀδύνατους καὶ τοὺς ἀδύναμους, εἶναι ἐντελῶς ἀναπόφευκτη. Τὸ νὰ μὴ μπόρουν νὰ πάρουν στὰ σοβαρά, γιὰ πολὺν καιρὸ, τοὺς ἐχθροὺς των, τίς ἀτυχίες τους, ἀκόμη καὶ τίς κακὲς πράξεις τους — αὐτὸ ἔναι τὸ γνῶρισμα τῶν δυνατῶν, ὀλοκληρωμένων φύσεων, ποὺ ἔχουν μέσα τους μιὰ περίσσεια πλαστι-

1. Στὸ ὁμοίωμά του.

κῆς, ἀπεικονιστικῆς, θεραπευτικῆς, ἀκόμη καὶ λησιμονητικῆς δύναμης (ἕνα καλὸ παράδειγμα, ἀπάνω σ' αὐτό, παρμένο ἀπὸ τὸν σύγχρονο κόσμο μας, εἶναι ὁ Μιραμπιώ, ποὺ δὲ θυμόταν καθόλου οὔτε τις προσβολές οὔτε τις προστυχίες, ποὺ τοῦ ἔκαναν, καὶ ποὺ δὲ μπορούσε νὰ τις συγχωρήσῃ μόνο καὶ μόνο γιατί — τις ξεχνούσε). Ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος ἀκριβῶς πετᾷ ἀπὸ πάνω του μ' ἕνα τίναγμα, πολλὰ παράσιτα, ποὺ ἀγκιστρώνονται πάνω σὲ ἄλλους· μόνο σὲ τέτοιους ἄνθρώπους εἶναι ἐπίσης δυνατόν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι αὐτὸ εἶναι πράγματι δυνατόν ἀπάνω στὴ γῆ — νὰ ὑπάρξῃ ἡ ἀληθινή «ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθροὺς των». Πόσο σεβασμὸ δὲ νιώθει κιόλας ἕνας εὐγενῆς ἄνθρωπος ἀπέναντι τῶν ἐχθρῶν του! — κ' ἕνας τέτοιος σεβασμὸς εἶναι ἤδη μιὰ γέφυρα ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἀγάπη... Γιατὶ ὁ εὐγενῆς ἄνθρωπος ζητᾷ, βέβαια, ἕναν ἐχθρὸ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, σὰν διάκρισή του, γιατί μόνον ἕναν τέτοιο, καὶ κανέναν ἄλλον, δὲ μπορεῖ βέβαια νὰ κρατήσῃ γιὰ ἐχθρὸ του, ποὺ δὲν ἔχει τίποτα νὰ τοῦ τὸ καταφρονήσῃ καὶ π ἄ ρ α π ο λ λ ἄ γιὰ νὰ τοῦ τὰ τιμήσῃ! Ἀντίθετα, δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ φανταστῇ «τὸν ἐχθρὸ», ὅπως τὸν ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος τῆς μνησικακίας — καὶ θὰ δῆ ὅτι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἔργο του, τὸ δημιούργημά του: ὁ μνησικακὸς ἔχει συλλάβει «τὸν κακὸν ἐχθρὸ», «τὸν κακοῦθῆ», καὶ μάλιστα σὰν βασικὴν ἔννοια, καί, μέσῳ αὐτοῦ, ἐπινοεῖ, σὰν ἀπεῖκασμα κι ἀντίστοιχό του, καὶ ἕναν «καλό» — τὸν ἑαυτὸ του!...

11

ΜΙΑ νοοτροπία ἐντελῶς ἀντίθετη, ἐπομένως, ἀπὸ κείνη τοῦ εὐγενοῦς, ποὺ τὴ βασικὴν ἔννοια «καλός» τὴ συλλαβαίνει προκαταβολικὰ κι αὐθόρμητα, μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του δηλαδή, κι ἀπὸ δῶ μόνον ξεκινώντας δημιουργεῖ μιὰ παράσταση τοῦ «φαύλου»! Αὐτὸς ὁ εὐγενοῦς καταγωγῆς «φαῦλος» κ' ἐκεῖνος ὁ «κακός», ἀπὸ τὸν λαμπικό τοῦ ἀκόρεστου μίσους — ὁ πρῶτος ἕνα μεταδημιούργημα, κάτι ἐπιπρόσθετο, ἕνα συμπληρωματικὸ χρῶμα, ὁ δεῦτερος, ἀντίθετα, τὸ πρωτότυπο, ἡ ἀρχή, ἡ ἀληθινή π ρ ἄ ξ η στὴ σύλληψη μιᾶς ἠθικῆς τῶν σκλάβων — πόσο διαφορετικοὶ παρουσιάζονται μεταξύ τους,

μ' ὄλο ποὺ κ' οἱ δυὸ λέξεις, κι ὁ «φαῦλος» κι ὁ «κακός», ἀντιπάσσονται, φαινομενικά, στὴν ἴδιαν ἔννοια: «καλός»! Δὲν εἶναι ὅμως ἡ ἴδια ἔννοια «καλός»: θὰ πρέπη μᾶλλον νὰ ρωτήσῃ κανεὶς, ποιὸς εἶναι πραγματικὰ «κακός», στὴ σημασία τῆς ἠθικῆς τῆς μνησικακίας. Ἴδου ἡ πιὸ ἀκριβολογημένη ἀπάντηση: ὁ «καλός» ἀ κ ρ ι β ῶ ς τῆς ἄλλης ἠθικῆς, ὁ εὐγενῆς ἀκριβῶς, ὁ δυνατός, ὁ κυρίαρχος, μὰ μὲ ἀλλαγμένο τὸ χρῶμα του, διαφορετικὰ παρουσιασμένος, διαφορετικὰ ἰδωμένος, ἀπὸ τὸ φαρμακερὸ μάτι τῆς μνησικακίας. Ἐδῶ θ' ἀρνηθοῦμε ἕνα σημεῖο τουλάχιστον: ὅποιος γνώρισε ἐκείνους τοὺς «καλοὺς» μόνον σὰν ἐχθρούς, δὲ γνώρισε, ἐπίσης, παρὰ μόνον κακοῦθεις ἐχθρούς, κ' οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, ποὺ ὅταν εἶναι *inter pares*¹ συγκρατοῦνται τόσο αὐστηρὰ μέσα στὰ ὄρια, ἀπὸ τὰ καλὰ ἤθη τους, τὸν σεβασμὸ τους, τις συνήθειές τους, τὴν εὐγνωμοσύνη τους, κι ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία ἐπαγρύπνηση καὶ τὴ ζήλεια, καὶ πού, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὺς μεταξύ τους σχέσεις ἀποδείκνυνται τόσο ἐφευρετικοὶ σὲ διακριτικότητα, αὐτοκυριαρχία, λεπτότητα, πίστη, ὑπερηφάνεια καὶ φιλία — δὲν εἶναι, ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τους, ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζει τὸ ξένο, Οἱ ξένοι, καλύτεροι ἀπὸ ἀπολυμένα ἀγρίμια. Τότε ἀπολαμβάνουν τὴν ἐλευθερία τους ἀπὸ κάθε κοινωνικὸ καταναγκασμὸ, ἀποζημιώνονται γιὰ τὸ τέντωμα τῶν νεύρων ποὺ τοὺς προκαλεῖ μιὰ μακρόχρονη ἔγκλειση κ' ἐνειρήνευση μέσα στὴν εἰρήνη τῆς κοινότητας, ἐπιστρέφουν στὴν ἀθωότητα τῆς συνείδησης τοῦ ἀγριμοῦ, σὰν καρούμενα τέρατα, ποὺ γυρίζουν ἴσως ἀπὸ μιὰν ἀποτρόπαιη σειρὰ φόνων, ἐμπρησμῶν, βιασμῶν, βασανιστηρίων, μὲ τόση σερπετιὰ καὶ ψυχικὴ ἰσορροπία, σὰ νὰ μὴν εἶχαν κάμει παρὰ ἕνα ἀπλὸ φοιτητικὸ κατόρθωμα, πεπεισμένοι πὺς εἶχαν δώσει, γιὰ πάρα πολὺν καιρὸ, ὑλικὸ στοὺς ποιητές, κάτι νὰ βροῦν πάλι νὰ τραγουδήσουν καὶ νὰ ἐξάρουν. Στὸ βάθος ὄλων αὐτῶν τῶν εὐγενῶν φυλῶν πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀγρίμιο, τὸ θελκτικὸ ξανθὸ κ τ ῆ ν ο ς ποὺ τριγυρίζει, λαχταρώντας λάφυρα καὶ νίκες· γι' αὐτὸ τὸ κρυμμένο βάθος χρειάζεται, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, ἡ ἐκτόνωση, τὸ ζῶο πρέπει νὰ ξαναβγῇ στὴν ἐπιφάνεια, πρέπει νὰ ξαναγυρίσῃ στὴν ἐρημιά — ρωμαϊκὴ, ἀραβικὴ, γερμανικὴ, γαλιωνέζικη ἀριστοκρατία, ὀμηρικοὶ ἥρωες, σκανδιναβοὶ Βίκινγκς — ὅλοι εἶναι ἴδιοι κι ὅμοιοι σ' αὐτὴ τὴν ἀνάγκη. Οἱ εὐγενεῖς ράτσες εἶναι αὐτὲς ποὺ ἄφησαν πίσω τους, ἀπ' ὅπου πέρασαν, τὴν ἔννοια «βάρβαρος»: ἀκόμη καὶ στὸ ἀνώτατο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ τους προδίδεται μιὰ συνείδηση αὐτοῦ τοῦ πράγματος κ' ἐπὶ πλέον καὶ μιὰ περηφάνεια

1. Μεταξὺ ὁμοίων.

νεια (ὅπως, λόγου χάρη, ὅταν ὁ Περικλῆς λέη στοὺς Ἀθηναίους του, σ' ἐκεῖνον τὸν περίφημο «Ἐπιτάφιο» του: «ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσοβατὸν τῇ ἡμετέρῃ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν τε ξυγκατοικήσαντες»). Τούτῃ ἡ «τόλμη» τῶν εὐγενῶν φυλῶν, τρελή, παράλογη, αἰφνιδία, ὅπως ἐκδηλώνεται, τὸ ἀπρόβλεπτο, ἀκόμη καὶ τὸ ἀπίθανο τῶν κατορθωμάτων τους — ὁ Περικλῆς ἐξυψώνει κυρίως τὴ ραθυμία τῶν Ἀθηναίων—, ἡ ἰσορροπία τους κ' ἡ περιφρόνησή τους γιὰ τὴν ἀσφάλεια, τὸ κορμί, τὴ ζωὴ, τὴν ἄνεση, ἢ τρομερὰ χαρούμενη διάθεσή τους καὶ τὸ βάθος τῆς χαρᾶς τους γιὰ κάθε καταστροφή, γιὰ κάθε ἡδονὴ νίκης καὶ σκληρότητας — ὅλα συνοψίζονταν, γι' αὐτοὺς ποὺ ἔπεφταν θύματά τους, στὴν εἰκόνα τοῦ «βάρβαρου», τοῦ «κακοῦ ἐχθροῦ», τοῦ Γότθου, ἃς ποῦμε, ἢ τοῦ «Βάνδαλου». Ἡ βαθιὰ, παγερὴ δυοπιστία, ποὺ προκαλεῖ ὁ Γερμανός, μόλις ἀποκτήσῃ δύναμη, ἀκόμη καὶ σήμερα — ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι πάντα ἕνας ἀπόηχος ἐκεῖνου τοῦ ἀνεξάλειπτου τρόμου ποὺ ἔνιωθε ἐπὶ σειρὰ αἰώνων ἡ Εὐρώπη μπροστὰ στὴν παραφορὰ τοῦ ξανθοῦ γερμανικοῦ θηριοῦ (μ' ὅλο ποὺ δὲν ὑπάρχει καμιά σχέση ἐννοιῶν, γιὰ νὰ μὴ μιλήσω γιὰ συγγένεια αἵματος ἀνάμεσα στοὺς **Germanen** καὶ σὲ μᾶς τοὺς νεώτερους, τοὺς **Deutschen**). Παρατήρησα κι ἄλλοτε, σὲ πόσο δύσκολη θέση βρέθηκεν ὁ Ἡσίοδος, ὅταν ἀνάπλασε τὴ διαδοχὴ τῶν χρονικῶν περιόδων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ζήτησε νὰ τίς ἐκφράσῃ μὲ τὸν χρυσό, τὸν ἄργυρο καὶ τὸν χαλκό: δὲ μπορούσε νὰ τὰ βγάλῃ πέρα μὲ τὴν ἀντίφαση ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ ἐξαίσιος, μὰ καὶ τόσο φρικτός, τόσο βίαιος, ταυτόχρονα, κόσμος τοῦ Ὀμήρου, παρὰ χωρίζοντας τὴ μὴ χρονικὴ περίοδο σὲ δυὸ διαδοχικὰς περιόδους — ἀπὸ δὴ τὴν ἐποχὴ τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἡμιθέων τῆς Τροίας καὶ τῶν Θηβῶν, ὅπως εἶχε μείνει ἐκεῖνος ὁ κόσμος στὴ μνήμη τῶν εὐγενῶν γενεῶν, ποὺ εἶχαν σ' αὐτὸν τοὺς προγόνους τους, κι ἀπὸ κεῖ, μετὰ τὴν χαλκίνη ἐποχὴ, ἔτσι ὅπως ὁ ἴδιος ἐκεῖνος κόσμος φαινόταν στοὺς ἀπογόνους ἐκεῖνων ποὺ εἶχαν καταπατηθῆ, λεηλατηθῆ, στραπατσαρισθῆ, συρθηθῆ καὶ πουληθῆ ὡς σκλάβοι: σὰν μὴ ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ, ὅπως εἶπαμε, σκληρὴ, παγερὴ, φρικαλέα, χωρὶς αἴσθημα καὶ χωρὶς συνείδηση, ποὺ συντρίβει τὰ πάντα καὶ τὰ πνίγει στὸ αἶμα. Ἄν ὑποθέσουμε ὡς ἀληθινὸ ἐκεῖνο ποὺ σήμερα παραδέχονται ὡς «ἀλήθεια», ὅτι δηλαδὴ τὸ νόημα κάθε πολιτισμοῦ εἶναι νὰ μεταβάλλῃ τὸ ἀγρίμι «ἄνθρωπος», μὲ τὴν κατάλληλη ἀγωγή, σ' ἕνα ἐξημερωμένο καὶ πολιτισμένο ζῶο, σὲ κατοικίδιο ζῶο δηλαδή, τότε θὰ ἔπρεπε, ἀναμφίβολα, ὅλα κεῖνα τὰ ἔνστικτα τῆς ἀντίδρασης καὶ τῆς μνησκακίας, ποὺ μὲ τὴ βοήθειά τους ταπείνωσαν καὶ δάμασαν τελικὰ τὰ εὐγενῆ γένη μαζὶ καὶ τὰ ἰδανικά τους, νὰ τὰ θεωροῦμε σὰν τ' ἀληθινὰ ὄργανα τοῦ πολιτισμοῦ.

αὐτό, ὅπωςδήποτε, δὲν σημαίνει ἀκόμα, ὅτι κ' οἱ φορεῖς τους εἶναι, ταυτόχρονα, κ' οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ποὺ ἐκπροσωποῦν τὸν πολιτισμό. Μᾶλλον τὸ ἀντίθετο θὰ ἴταν κι ὄχι μόνον ἀληθοφανές — ὄχι! σήμερα εἶναι, μάλιστα, ὀφθαλμοφανές! Αὐτοὶ οἱ φορεῖς τῶν καταπιεστικῶν κ' ἐκδικητικῶν ἐνστικτων, οἱ ἀπόγονοι κάθε εὐρωπαϊκῆς καὶ μὴ εὐρωπαϊκῆς δουλείας, κ' ἰδιαίτερα κάθε προαρειανοῦ πληθυσμοῦ — ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὀπισθοδρομικὴν τῆς ἀνθρωπότητος! Αὐτὰ τὰ «ὄργανα τοῦ πολιτισμοῦ» εἶναι ἕνα αἶσχος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μᾶλλον κάνουν ὑποπτο τὸν καθόλου «πολιτισμό», σὰν ἀντεπιχειρήματα ἐναντίον του! Μπορεῖ νὰ ἔχη ὅλα του τὰ δίκια, ὅποιος δὲν ἔπαψε νὰ φοβᾶται τὸ ξανθὸ κτήνος ποὺ βρίσκεται στὸ βάθος ὅλων τῶν εὐγενῶν φυλῶν καὶ προφυλάσσεται ἀπ' αὐτό: μὰ ποιός δὲ θὰ προτιμοῦσε ἑκατὸ φορὲς νὰ φοβᾶται, ἂν ταυτόχρονα μπορούσε καὶ νὰ θαυμάζῃ, παρὰ νὰ μὴ φοβᾶται, μὰ συνάμα καὶ νὰ μὴ μπορῆ πιὰ ν' ἀπαλλαχθῆ ἀπὸ τὴν ἀηθιστικὴν θέα τοῦ ἀποτυχημένου, τοῦ ξεπεσμένου, τοῦ πακρωμένου, τοῦ φαρμακωμένου; Κι αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ μοῖρα μας; Τί δημιουργεῖ σήμερα τὴν ἀποτροφὴ μας γιὰ τὸν ἄνθρωπο; — γιὰτι, ὅτι ὑποφέρουμε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία. — Ὅχι ὁ φόβος: μᾶλλον, τ' ὅτι δὲν ἔχουμε πιὰ νὰ φοβούμεστε τίποτα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο: τ' ὅτι τὸ σκουλήκι «ἄνθρωπος» βρίσκεται στὸ πρῶτο πλάνο καὶ μυρμηκιάζει τ' ὅτι ὁ «ἐξημερωμένος ἄνθρωπος», ὁ ἀθεράπευτα μέτριος κι ἄχαρος ἄνθρωπος ἔμαθε κιόλας νὰ νιώθῃ σὰν ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἀποκορύφωμα (τῆς δημιουργίας), σὰν τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, σὰν «ἀνώτερος ἄνθρωπος» — ναί, κ' ἔχει καὶ κάποιο δίκιο νὰ νιώθῃ ἔτσι, ἐφ' ὅσον νιώθῃ σ' ἀπόσταση ἀπὸ τὰ πλήθη τῶν ἀποτυχημένων, τῶν ἀρρωσπιάρικων, τῶν κουρασμένων καὶ τῶν γερασμένων, ποὺ ἄρχισαν νὰ κατατρώγουν τὴν Εὐρώπη; σὰν κάτι τουλάχιστον σχετικὰ ρωμαλέο, τουλάχιστον ἱκανὸ ἀκόμη γιὰ ζωὴ, ποῦ, τουλάχιστον, καταφάσκει στὴ ζωὴ...

— ΣΤΟ σημείο τούτο, δὲν καταπνίγω ἕναν ἀναστεναγμὸ καὶ μιὰ τελευ-
ταία ἐλπίδα. Τί εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ μοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόφορο; Αὐτὸ
ποῦ μόνος μου δὲ μπορῶ νὰ τὰ βγάλω πέρα μαζί του, αὐτὸ ποῦ μὲ κάνει νὰ
πνίγωμαι καὶ νὰ πεθαίνω: Ὁ μολυσμένος ἀέρας! Ὁ βρώμικος ἀέρας! Τ' ὅτι
μὲ πλησιάζει κάτι ἀποτυχημένο· τ' ὅτι πρέπει νὰ μυρίζωμαι τὰ ἐντόσθια μιᾶς
ἀποτυχημένης ψυχῆς!... Πόσες, ἄλλωστε, ἀνάγκες, στερήσεις, καταγιγίδες,
ἀρρώστιες, ταλαιπωρίες, ἐρημιές, δὲν ὑποφέρουμε; Στὸ βάθος, πάντα τὰ
βγάζει πέρα κανεὶς μ' ὄχι αὐτὰ, καθὼς εἴμαστε γεννημένοι γιὰ μιὰν ὑπόγεια
κι ἀγωνιζόμενην ὑπαρξή: στὸ τέλος, πάντα ξάνανεβαίνει κανεὶς στὸ φῶς,
πάλι ξαναζεῖ τὴ χρυσῆ ὥρα τῆς νίκης του — καὶ τότε στέκεται ἐκεῖ, ἔτοι-
μος ὅπως ἦταν ὅταν γεννήθηκε, ἀλύγιστος, τεταμένος, ἔτοιμος γιὰ τὸ ἀκόμη
νεώτερο, ἀκόμη δυσκολώτερο, ἀκόμη μακρυνώτερο, σὰν ἕνα τόξο ποῦ κάθε
ἀνάγκη τὸ κάνει νὰ τεντώνεται ὅλο καὶ ποῦ πολύ. — Μ' ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ,
μὴ μοῦ φθονῆτε — ἂν ὑποθέσουμε, πῶς ὑπάρχετε, οὐράνιες προστάτριες,
πέρ' ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ — ἕνα βλέμμα, μὴ μοῦ φθονῆτε ἕνα μονάχα
βλέμμα πάνω σὲ κάτι τέλειο, πέρα γιὰ πέρα ἐπιτυχημένο, εὐτυχιωμένο, δυ-
νατό, θριαμβευτικὸ, σ' ἕναν ἄνθρωπο, ποῦ νὰ δικαιῶνῃ τὸν ἄνθρωπο, πάνω
σ' ἕνα συμπληρωματικὸ καὶ λυτρωτικὸ ἐνδεχόμενο τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ γιὰ
τὴν χάρη του νὰ μπορῆ κανεὶς νὰ κρατήσῃ τὴν πίστη του στὸν ἄν-
θρωπο!... Γιατὶ τὸ πρᾶγμα ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἐξῆς: ἡ μείωση κ' ἡ ἰσοπέ-
δωση τοῦ Εὐρωπαϊοῦ κρύβουν τὸν μεγαλύτερο κίνδυνό μας, γιὰτὶ τὸ θέαμα
αὐτὸ κουράζει... Σήμερα, δὲ βλέπουμε τίποτα, ποῦ νὰ θέλῃ νὰ γίνῃ μεγα-
λύτερο, διασθανόμαστε, πῶς ὅλα πηγαίνουν ὀλοένα πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὸ
ἀχαμνώτερο, τὸ ποῦ καλόβολο, τὸ ποῦ συνετό, τὸ εὐκολώτερο, τὸ μετριώτερο,
τὸ ποῦ ἀδιάφορο, τὸ κινεζοειδέστερο, τὸ χριστιανοειδέστερο — ὁ ἄνθρωπος,
δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία, γίνεται ὅλο καὶ «καλύτερος»... Ἐδῶ ἀκριβῶς
βρίσκειται κ' ἡ μοῖρα τῆς Εὐρώπης — μὲ τὸν φόβο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, χάσαμε
καὶ τὴν ἀγάπη μας γι' αὐτόν, τὸν σεβασμὸ μας μπροστὰ σ' αὐτόν, τὴν ἐλπίδα
μας σ' αὐτόν, ὡς καὶ τὴν θέλησή μας γι' αὐτόν. Τὸ θέαμα τοῦ ἀνθρώπου
κουράζει τώρα πὰ — τί εἶναι σήμερα ὁ μηδενισμὸς, ἂν ὄχι αὐτό;... Κου-
ραστήκαμε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο...

— ΑΛΛ' ΑΣ ξαναγυρίσωμε πὰ στὸ θέμα μας: τὸ πρόβλημα τῆς ἄλλης
καταγωγῆς τοῦ «καλοῦ», γιὰ τὸν καλὸ, ὅπως τὸν σοφίστηκε ὁ ἄνθρωπος τῆς
μνησκακίας, ἀπαιτεῖ τὸ κλείσιμό του. — Τ' ὅτι τὰ πρόβατα ἐχθρεύονται τὰ
μεγάλα ἀρπακτικὰ πουλιά, αὐτὸ εἶναι κάτι ποῦ δὲν παραξενεύει κανέναν:
δὲν εἶναι, ὅμως, λόγος νὰ ὀργιζόμαστε μὲ τὰ μεγάλα ἀρπακτικὰ πουλιά,
ἐπειδὴ ἀρπάζουν τὰ μικρὰ πρόβατα. Κι ἂν τὰ πρόβατα λένε μεταξύ τους:
«αὐτὰ τὰ ὄρνια εἶναι κακὰ· κι ὅποιος εἶναι ὅσο γίνεται λιγώτερο ὄρνιο, καὶ
μάλιστα τὸ ἀντίθετό του, ἕνα πρόβατο, — αὐτὸς δὲν εἶναι καλός;», δὲν θὰ
εἴχαμε ν' ἀντιπείνουμε τίποτα γι' αὐτὴ τὴν ἐξύψωση ἐγὸς ἰδανικοῦ, ἔστω κι
ἂν τὰ ὄρνια κοιτάξουν τὰ πρόβατα λίγο κοροϊδευτικὰ καὶ ποῦν, ἴσως, μέσα
τους: «ἐμεῖς δὲν ἐχθρεύομαστε καθόλου αὐτὰ τὰ καλὰ πρόβατα, τ' ἀγα-
ποῦμε μάλιστα: δὲν ὑπάρχει, ἄλλωστε, τίποτα ποῦ νόστιμο ἀπ' ὅσο ἕνα τρυ-
φερὸ πρόβατο». — Τὸ ν' ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὴ δύναμη νὰ μὴν εἶναι μιὰ
θέληση νίκης, μιὰ θέληση καθυπόταξης, μιὰ θέληση κυριαρχίας, μιὰ δίψα
γιὰ ἐχθροὺς καὶ ἀντιστάσεις καὶ θριάμβους, εἶναι τόσο ἀνόητο ἀκριβῶς, ὅσο
ἂν ἀπαιτούσαμε ἀπὸ τὴν ἀδυναμία, νὰ ἐκδηλώνεται ὡς δύναμη. Μιὰ ποσό-
τητα δυνάμης εἶναι μιὰ ἴση ποσότητα ὀρμῆς, θέλησης, ἐνέργειας — μᾶλλον
δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ αὐτὴ τούτη ἡ ὀρμή, ἡ θέληση, ἡ ἐνέργεια, καὶ
μόνο κάτω ἀπὸ τὴν ἀποπλάνηση τῆς γλώσσας (καὶ τῶν ἀπολιθωμένων σ' αὐ-
τὴν βασικῶν σφαλμάτων τῆς λογικῆς), ποῦ ἐννοεῖ, καὶ παρανοεῖ, κάθε ἐνέρ-
γεια ὡς ὀριζόμενη ἀπὸ ἕνα ἐνεργούμενο, ἀπὸ ἕνα «ὑποκείμενο», μπορεῖ νὰ
φανῆ ὡς κάτι ἄλλο. Τὸ ἴδιο, δηλαδή, ὅπως ὁ λαὸς ξεχωρίζει τὸν κεραυνὸ
ἀπὸ τὴ λάμψη του, καὶ τὴν τελευταία αὐτὴ τὴ θεωρεῖ ὡς πράξη, ὡς ἐπε-
νέργεια ἐνὸς ὑποκειμένου, ποῦ ὀνομάζεται κεραυνός, ἔτσι κ' ἡ ἠθικὴ τοῦ
λαοῦ ξεχωρίζει τὴ δύναμη ἀπὸ τὴς ἐκδηλώσεις τῆς δυνάμης, σάμπως πίσω
ἀπὸ τὸν δυνατὸ νὰ ὑπῆρχε ἕνα ἀδιάφορο ὑποκείμενο, ποῦ θὰ ἦταν ἐλεῦ-
θερο νὰ ἐκδηλώνη δύναμη εἴτε κι ὄχι. Τέτοιο ὑποκείμενο, ὅμως, δὲν ὑπάρ-
χει δὲν ὑπάρχει κανένα «ὄν» πίσω ἀπὸ τὴν πράξη, τὴν ἐνέργεια, τὸ γίνε-
σθαι: «ὁ πράττων» προστέθηκε ἀπλᾶ στὴν πράξη, — τὸ πᾶν εἶναι ἡ πράξη.
Ὁ λαός, στὸ βάθος, διπλασιάζει τὴν πράξη, ὅταν κἀνῃ τὸν κεραυνὸ νὰ λάμψῃ,
αὐτὸ νὰ εἶναι μιὰ πράξη-πράξη: θεωρεῖ τὸ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ γεγονός, τὴ μιὰ

φορά σαν αίτια και την άλλη σαν επενέργεια της αίτιας. Οί φυσιοδίφες δὲν κάνουν τίποτα καλύτερο, όταν λέν πῶς «ἡ δύναμη κινεῖ, ἡ δύναμη παράγει»· και τὰ παρόμοια — ὀλόκληρη ἡ ἐπιστήμη μας, παρ' ὅλη τὴν ψυχραμία της, τὴν ἐλευθερία της ἀπὸ κάθε εἴδους πάθος, βρίσκεται ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὴν ἀποπλάνηση τῆς γλώσσας και δὲν ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τὰ παρείσοκτα φιδίσοια πουκάμισα, τὰ «ὕποκείμενα» (ἐνα τέτοιο φιδίσοιο πουκάμισο εἶναι, λόγου χάρη, τὸ ἄτομο, τὸ ἴδιο και τὸ καντιανὸ «πῶγμα καθ' ἑαυτὸ»): τί τὸ παράξενο, λοιπόν, ἂν τ' ἀποθημένα, κρυφοκαιόμενα πάθη τῆς ἐκδίκησης και τοῦ μίσους χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τούτη τὴν πίστη, στὸ βάθος, μάλιστα, δὲ διατηροῦν καμιά θερμώτερη πίστη, ἀπὸ τ' ὅτι ὁ δυνατὸς εἶναι ἐλευθεροσ νὰ γίνῃ ἀδύναμος, και ἠρόβατο τὸ ἀρπαχτικὸ πουλί — ἔτσι κερδίζου και τὸ δικαίωμα νὰ καταλογίσου εἰς βάρος τοῦ ἀρπαχτικοῦ πουλιοῦ ὅτι εἶναι ἀρπαχτικὸ πουλί... Ὄταν, ἀπὸ τὴν ἐκδικητικῆ, πανουργία τῆς ἀδυναμίας τους, οἱ καταπιεσμένοι, οἱ ποδοπατημένοι, οἱ καταδυναστεμένοι, ἀρχίζουν νὰ λένε μεταξὺ τους: «νὰ γίνουμ διαφορετικοί· ἀπὸ τοὺς κακοὺς, δηλαδὴ καλοί! Καὶ καλὸς εἶναι καθένας ποὺ δὲν καταδυναστεύει, ποὺ δὲ βλάπτει κανέναν, ποὺ δὲν ἐπιτίθεται, και δὲν ἀνταποδίδει τὰ ἴσα, ποὺ ἐπαφίεται στὸν θεὸ νὰ πάρῃ γιὰ λόγου του ἐκδίκηση, ποὺ μένει κρυμμένος σαν ἐμᾶς, ποὺ ἀποφεύγει ὄλους τοὺς κακοὺς και δὲν ζητᾶ, γενικά, παρὰ λίγα ἀπὸ τὴν ζωῆ, σαν ἐμᾶς, τοὺς ὑπομονητικούς, τοὺς ταπεινοὺς, τοὺς δίκαιους» — ἔτσι, ὅλ' αὐτὰ, ἀκουσμένα ψυχραμία και χωρὶς προκατάληψη, δὲ σημαίνουν, πραγματικά, τίποτα περισσότερο ἀπὸ: «Ἐμεῖς οἱ ἀδύναμοι, εἴμαστε ποὺ εἴμαστε ἀδύναμοι· καλὸ θὰ εἶναι, ἂν δὲν κάνουμε τίποτα, γιὰ τὸ ὅποιο δὲν εἴμαστε ἀρκετὰ δυνατοί· ἀλλ' αὐτὴ ἡ στρυφνῆ κατάσταση τῶν πραγμάτων, αὐτὴ ἡ κατώτερης σειρᾶς φρόνηση, ποὺ τὴν ἔχουμε ἀκόμη και οἱ κοριοὶ (πού, στὸν μεγάλο κίνδυνο, κάνουν τοὺς «ψόφιους» γιὰ νὰ μὴν κάνουν τίποτα «περισσότερο» ἀπ' αὐτὸ), ντύνεται, χάρη σ' ἐκείνη τὴν κιβδηλία και τὴν αὐτοψευτιά τῆς ἀδυναμίας, τὸ πομπῶδες ὕφος τῆς παρατημένης, ἡρεμης και καρτερικῆς ἀρετῆς, σάμπως ἡ ἴδια ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀδύναμου — δηλαδὴ, ἡ οὐσία του, ἡ ἐνέργειά του, ὀλόκληρη ἡ μοναδικῆ, ἀναπόφευκτη, ἀκατάλυτη πραγματικότητά του — νὰ ἦταν ἐνα ἔθελοντικὸ κατόρθωμα, κάτι θεληματικὸ, ὕστερα ἀπὸ ἐκλογή, μιὰ πράξη, μιὰ ἀξία. Αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου χρειάζεται τὴν πίστη πρὸς τὸ ἀδιάφορο, ἐλευθερο στὴν ἐκλογή του, «ὕποκείμενο», ἀπὸ ἐνα ἐνοτικτο αὐτοσυντήρησης, αὐτοκατάφασης, ποὺ μέσα του φροντίζει νὰ καθιερωθῆ κάθε ψέμμα. Τὸ ὑποκείμενο (ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμ τῆ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ἡ ψυχή) ὑπῆρξεν, ἴσως, γι' αὐτὸ, τὸ καλύτερο ἄρθρον πίστεως ὡς τὰ τώρα, πάνω στὴν γῆ, γιατί

ἐπέτρεπε στὴν πλειονότητα τῶν θνητῶν, τῶν ἀδύναμων και τῶν καταπιεσμένων κάθε λογῆς, ἐκείνη τὴν ἑξάσοια ἀυταπάτη νὰ ἐρμηνεύου ἀκόμη και τὴν ἀδυναμία τους ὡς ἐλευθερία, και τὴν τάδε ἢ τάδε κατάστασή τους ὡς ἀξία.

14

— ΘΕΛΕΙ κανένας νὰ ρίξῃ μιὰ ματιὰ μέσα στὸ μυστικὸ τοῦ πῶς κατασκευάζονται ἱδανικά πάνω στὴ γῆ; Ποίος ἔχει τὸ θάρρος νὰ τὸ κάμη;.. Ἐμπρός, λοιπόν! Νά, ἀπὸ δῶ μπορεῖ νὰ δῆ κανεὶς ἐλευθερα μέσα σ' αὐτὸ τὸ σκοτεινὸ ἐργαστήρι. Περιμένετε ἀκόμη μιὰ στιγμῆ, κύριε ἀδιάκριτε και τολμηρέ μου: τὸ μάτι σας πρέπει νὰ συνηθίσῃ πρῶτα σ' αὐτὸ τὸ τεχνητὸ φῶς ποὺ τρεμοσβήνει... Ἔτσι! Ἀρκετά! Καὶ τώρα, λέγετε! Τί γίνεται ἐκεῖ κάτω; Πῆτε τί βλέπετε, ἀνθρωπέ μου μὲ τὴν περίσοια ἐπικίνδυνη περιέργεια — ἐγὼ εἶμαι τώρα αὐτὸς ποὺ ἀκούει. —

— «Δὲ βλέπω τίποτα, ἀλλ' ἀκούω καλά. Εἶναι ἐνα προσεχτικὸ, ὕπουλο σιγανομορμιούρισμα και συνηθύρισμα ἀπὸ κάθε γωνιά και κάθε κόχη. Μοῦ φαίνεται πῶς λένε ψέμματα· μιὰ μελιστάλαχτη γλύκα εἶναι κολλημένη σὲ κάθε ἦχο. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, πῶς κάποιο ψέμμα πρέπει νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀδυναμία σὲ ἀξία — εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως τὸ εἴπατε».

— Παρακάτω!

— «Κ' ἡ ἀδυναμία, ποὺ παραβλέπει, γίνεται «καλωσύνη»· ἡ φοβισμένη χαμέρπεια γίνεται «ταπεινοσύνη»· ἡ ὑποταγῆ μπροστὰ σ' αὐτοὺς ποὺ μισεῖ κανεὶς γίνεται «ὕπακοη» (δηλαδὴ, ὑπακοὴ σὲ κάποιον ποὺ λένε γιὰ δαῦτον ὅτι προστάζει αὐτὴ τὴν ὑποταγῆ — Θεὸ τὸν ὀνομάζου). Τὸ ἀκίνδυνο τοῦ ἀδύναμου, αὐτὴ τούτη ἡ ἀνανδρία του, ποὺ δὲν πάει παραπάνω, ἢ ζητιανία του, ἢ ἀναπόφευκτα ἀναγκαστικῆ ἀναμονή του, ἐδῶ πέρα γίνεται, κατ' εὐφημορμόν, «ὕπομονή», ὀνομάζεται ἀκόμη κι ἀρετῆ: τὸ «δὲν ἔχω τὴ δύναμη νὰ ἐκδικηθῶ» γίνεται «δὲ θέλω νὰ ἐκδικηθῶ», ἴσως μάλιστα και συγγνώμη («οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιῶσι — μόνον ἐμεῖς ξέρουμε τί ποιοῦσι!»). Τοὺς ἀκούει νὰ μιλοῦν ἀκόμη και γιὰ τὴν «πρὸς τοὺς ἑαυτῶν ἐχθροὺς ἀγάπη» — και ἱδρῶνου ὄσυνάμα.

— Παρακάτω!

— «Δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι δυστυχημένοι ὅλοι αὐτοὶ οἱ παραχαράχτες πρὸς κρύβοντα σὲ κάθε γωνιά καὶ κόχη, μ' ὅλο πού ὁ ἕνας βρίσκει ζεστασιά κοντὰ στὸν ἄλλο — μὰ τοὺς ἀκούω νὰ λέν, πὼς ἡ δυστυχία τους εἶναι ἐκλογὴ καὶ σημάδεμα τοῦ Θεοῦ, μὴ καὶ δὲν παιδεύει κανεὶς τὸ σκυλὶ πού ἀγαπᾷ περισσότερο; — ἡ δυστυχία ἴσως νὰ ἴναι καὶ μιὰ προετοιμασία, μιὰ δοκιμασία, μιὰ παιδεία, ἴσως κάτι πὺδ πολὺ ἀκόμη — κάτι, πού θὰ βρῆ κάποτε τὴν ἀνταμοιβή του, καὶ πού θὰ πληρωθῆ μὲ τεράστιο τόκο, σὲ χρυσάφι, ὄχι, ὄχι σὲ χρυσάφι, σ' εὐτυχία! Αὐτὸ τ' ὀνομάζουν «μακαριότητα».

— Παρακάτω!

— «Τώρα, μοῦ δίνουν νὰ καταλάβω, πὼς δὲν εἶναι μόνο καλύτερο ἀπὸ τοὺς δυνατούς, τοὺς κυρίους τῆς γῆς, πού εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ γλείφουν καὶ τὰ φτυσίματά τους (ὄχι ἀπὸ φόβο, καθόλου, μὰ καθόλου ἀπὸ φόβο! παρὰ γιατί ὁ Θεὸς προστάζει νὰ τιμοῦμε κάθε ἐξουσία) — πὼς δὲν εἶναι μόνο καλύτερο, παρὰ καὶ πὼς «ἡ τύχη τους εἶναι καλύτερη», πὼς, κάποτε, ὅπωςδήποτε, θὰ εἶναι καλύτερη. Ἄλλ' ἄρκετὰ ὡς ἐδῶ! ἄρκετὰ! Δὲν ἀντέχω ἄλλο. Βρώμικος ἀέρας! Μολυσμένος ἀέρας! Τοῦτο δῶ τὸ ἐργαστήρι, ὅπου κατασκευάζονται ἰδανικὰ — θαρρῶ πὼς βρωμᾷ ἀπὸ τὴν πολλὴ ψευτιά».

— «Ὁχι! Ρίξτε ἀκόμη μιὰ ματιά! Ἄκόμη δὲν εἶπαν τίποτα γιὰ τὸ ἀριστούργημα αὐτῶν τῶν καλλιτεχνῶν τῆς μαύρης μαγείας, πού τὴν κάθε μαυρίλα τὴν παρουσιάζουν σὰν ἀσπρίλα, σὰν γάλα καὶ σὰν ἀθωότητα — δὲν προσέξατε τί εἶναι ἡ τελειότητά τους σὲ φινέτσα, ἡ πὺδ τολμηρῆ, ἡ πὺδ λεπτῆ, ἡ πὺδ πνευματώδης, ἡ πὺδ ἀπατεωνίστικη δεξιότητά τους; Προσέξτε! Αὐτὰ τὰ βρωμερὰ ζῶα τοῦ κελλarioῦ, τὰ γιομάτα ἐκδίκηση καὶ μῖσος — σὲ τί μεταμορφώνουν, ἀκριβῶς, ἀλήθεια, τὴν ἐκδίκηση καὶ τὸ μῖσος τους; Δὲν ἀκούσατε καθόλου νὰ λένε αὐτὲς τίς λέξεις; Θὰ ὑποψιαζόσασταν ποτέ, ἂν ἐμπιστευόσασταν στὰ λόγια τους, ὅτι βρίσκεστε ἀνάμεσα σὲ γνήσιους ἀνθρώπους τῆς μνησικακίας;...

— «Καταλαβαίνω τί λέτε, κι ἀνοίγω μιὰ φορὰ ἀκόμη τ' αὐτιά μου (ἄχ! ἄχ! ἄχ! καὶ φράζω τὴ μύτη μου). Τώρα μόνο ἀκούω, αὐτὸ πού ἔλεγαν τόσο συχνὰ κιόλας: «Ἐμεῖς οἱ καλοὶ — εἴμαστε οἱ δίκαιοι» — αὐτὸ πού ζητοῦν δὲν τ' ὀνομάζουν ἀντίποινα, παρὰ «θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης»; αὐτὸ πού μισοῦν, δὲν εἶναι ὁ ἐχθρὸς τους, ὄχι! μισοῦν τὸ «ἄδικο», τὴν «ἀθεΐα» αὐτὸ πού πιστεύουν κ' ἐλπίζουν, δὲν εἶναι ἡ ἐλπίδα νὰ ἐκδικηθοῦν, ἡ μέθη τῆς γλυκιᾶς ἐκδίκησης (— «καὶ ἀπὸ τὸ μέλι γλυκύτερη» τὴν εἶχεν ὀνομάσει ἤδη ὁ Ὅμηρος), παρὰ ἡ νίκη τοῦ Θεοῦ, τοῦ δίκαιου θεοῦ.

πάνω στοὺς ἄθεους; ὅτι τοὺς μένει ν' ἀγαποῦν πάνω στὴν γῆ, δὲν εἶναι οἱ ἐν μίσει ἀδελφοὶ τους, παρὰ οἱ «ἐν ἀγάπῃ ἀδελφοὶ» τους, ὅπως λένε, ὅλοι οἱ καλοὶ καὶ δίκαιοι ἀπάνω στὴν γῆ».

— Καὶ πὼς ὀνομάζουν αὐτὸ πού τοὺς χρησιμεύει γιὰ παρηγοριὰ ἐνάντια σ' ὅλα τὰ θάσανα τῆς ζωῆς — τὴ φαντασμαγορία τῆς προεξοφλημένης μελλοντικῆς μακαριότητάς τους;

— «Πῶς; Ἄκουω καλά; Αὐτὸ τ' ὀνομάζουν «ἡ ἐσχάτη κρίση», ὁ ἐρχομὸς τῆς βασιλείας τους, τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ» — μὰ, στὸ μεταξὺ, ζοῦν «μέσα στὴν πίστη», «μέσα στὴν ἀγάπη», «μέσα στὴν ἐλπίδα».

— Φτάνει! Φτάνει!

ΜΕΣΑ στὴν πίστη, μὰ σὲ τί; Μέσα στὴν ἀγάπη, πρὸς ποιόν; Μέσα στὴν ἐλπίδα, γιὰ τί; — Αὐτοὶ οἱ ἀδύναμοι — κάποτε, ὅποτεδήποτε, δηλαδή, θέλουν νὰ εἶναι κι αὐτοὶ οἱ δυνατοί, ὅσο γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅποτεδήποτε ἔρθῃ ἡ «βασιλεία» τους — τὴν ὀνομάζουν ἀπλᾶ «βασιλεία τοῦ Θεοῦ», ὅπως εἴπαμε: τόσο ταπεινόφρονες εἶναι δὰ σὲ ὅλα τους! Μόνο πού, γιὰ νὰ τὸ δοῦν αὐτό, πρέπει νὰ ζήσουν πάρα πολὺ, πέρα κι ἀπὸ τὸν θάνατο — τοὺς χρειάζεται μάλιστα ἡ αἰώνια ζωὴ, γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀποζημιώνωνται αἰώνια, μέσα στὴν «βασιλεία τοῦ Θεοῦ», γιὰ κείνη τὴν ἐπίγεια ζωὴ, πού τὴν ἔζησαν «μέσα στὴν πίστη, μέσα στὴν ἀγάπη, μέσα στὴν ἐλπίδα». Ν' ἀποζημιωθοῦν γιὰ τί; Ν' ἀποζημιωθοῦν μὲ ποιόν τρόπο; Ὁ Ντάντε, κατὰ πὼς φαίνεται, ἔπεσε ἔξω, κατὰ τὸν χοντροειδέστερο τρόπο, ὅταν, μὲ μιὰν ἀνατριχιαστικὴν ἀπλοϊκότητα, ἔβαλε πάνω ἀπὸ τὴν πύλη τῆς Κόλασης του, ἐκείνη τὴν ἐπιγραφή: «κ' ἐμένα μ' ἔπλασεν ἡ αἰώνια ἀγάπη»! — πάνω ἀπὸ

1. Ὁ Νίτσε παραλλάζει ἐλαφρὰ τὰ λόγια τοῦ Ντάντε, πού, ἀνάμεσα στὰ γνωστότατα: ἄλλα, πού βάζει στὴν ἐπιγραφή, στὴν εἴσοδο τῆς Κόλασης, λέει: «μ' ἔπλασε ἡ πρώτη ἀγάπη — fecemi... il primo amore».

τὴν πύλη τοῦ χριστιανικοῦ παραδείσου καὶ τῆς «αἰώνιας μακαριότητάς» τοῦ θὰ ἔπρεπε, μὲ πῶς πολλὰ δίκια, ὅπωςδήποτε, νὰ μὴ ἢ ἐπιγραφὴ «κ' ἐμένα μ' ἔπλασε τὸ αἰώνιο μῖσος» — ἂν ὑποθέσουμε, πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ βάλλουμε μὴν ἀλήθεια πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο μᾶς ψευτιάς! Γιατὶ τί εἶναι ἢ μακαριότητα ἐκείνου τοῦ παραδείσου; Θὰ τὸ μαντεύαμε ἴσως καὶ μόνοι μας· μὰ εἶναι καλύτερα νὰ μᾶς τὸ βεβαιώσῃ ρητὰ μὴ ἀναμφισβήτητη αὐθεντία σὲ κάποιὰ τέτοια πράγματα, ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, ὁ μέγας δάσκαλος καὶ ἅγιος. «**Beati in regno coelesti**», λέει μαλακά, σὰν πρόβατο, «**videbunt poenas damnatorum, ut beatitudo illis magis complaceat**» (: οἱ μακάριοι στὴν οὐράνια βασιλεία θὰ βλέπουν τὰ βάσανα τῶν καταδικασμένων γιὰ νὰ τοὺς εὐφραίνῃ περισσότερο ἢ μακαριότητά τους). «Ἡ μήπως θέλετε νὰ τὸ ἀκούσετε εἰπομένο σ' ἓναν δυνατότερο τόνο, ἀπὸ τὸ στόμα, νὰ ποῦμε, ἐνὸς θριαμβεύοντος πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἀπώτρειπε τοὺς Χριστιανούς του ἀπὸ τὶς ἄγριες ἀπολαύσεις τῶν δημοσίων θεαμάτων — καὶ γιατί, ἀλήθεια; «Ἡ πίστη μᾶς προσφέρει δὲ πολλὴν περισσότερα» — λέει (στὸ «Περὶ θεαμάτων», κεφ. 29 κ.έ.) — «πολὺ ἐν τὸν ὠτέρα· χάρη στὴ σωτηρία μας μᾶς προσφέρονται δὲ ἐντελῶς διαφορετικὲς χαρὲς· ἀντὶ τῶν ἀθλητῶν ἔχουμε τοὺς μάρτυρές μας· ἂν θέλουμε αἷμα, ἔ, τότε, ἔχουμε τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ... Μὰ καὶ τί δὲν ἔχουμε νὰ δοῦμε τὴ μέρα ποὺ θὰ ξανάρθῃ, τὴ μέρα τοῦ θριάμβου του!» — καὶ συνεχίζει αὐτὸς ὁ ἑκαταπικρὸς δραματιστής: «**At enim supersunt alia spectacula, ille ultimus et perpetuus iudicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta saeculi vetustas et tot ejus nativitates uno igne haurientur. Quae tunc spectaculi latitudo! Quid admirer! Quid rideam! Ubi gaudeam! Ubi exultem, spectans tot et tantos reges, qui in coelum recepti nuntiabantur, cum ipso Jove et ipsis suis testibus in imis tenebris congemementes! Item praesides (οἱ ἑπαρχοὶ) persecutores dominici nominis saevioribus quam ipsi flammis saevierunt insultantibus contra Christianos liquescentes! Quos praeterea sapientes illos philosophos coram discipulis suis una conflagrantibus erubescences, quibus nihil at deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non in pristina corpora redituras affirmabant! Etiam poetas non ad Rhadamanti nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes! Tunc magis tragoedi audiendi, magis scilicet vocales**» (καλύτερα, προκειμένου γιὰ τὴ φωνή, ἀκόμη πῶς ὀργανισμένοι φωνακλάδες) «**in sua propria calamitate; tunc histriones cognoscendi, solutiores multo per ignem; tunc spectandus auriga in flammae rota totus rubens tunc xystici contemplandi non in gymnasiis, sed in igne jaculati, nisi quod ne tunc quidem illos velim vivos, ut qui malim**

ad eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in dominum desaverunt. «Hic est ille», dicam, «fabri aut quaestuariae filius» (ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ κ' ὕστερα, ὁ Τερτουλλιανὸς ἐννοεῖ τοὺς Ἑβραίους, κατὰ πῶς δείχνουν τ' ἀκόλουθα, καὶ κυρίως ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς μητέρας τοῦ Χριστοῦ, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ «Ταλμοῦδ»), «**sabbati destructor, Samarites et daemonium habens. Hic est, quem a Juda redemistis; hic est ille arundine et colaphis diverberatus, spuntamentis dedecoratus, felle et aceto potatus. Hic est, quem clam discentes subriperunt, ut resurrexisse dicatur vel hortulanus dedraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur**». **Ut talia spectes, ut talibus exultes, quis tibi praetor aut consul aut quaestor aut sacerdos de sua liberalitate praestabit? Et tamen haec jam habemus quodammodo per fidem spiritu imaginante repraesentata. Ceterum qualia illa sunt, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt? (I, Kor. 2, 9). Credo circo et utraque cavea (ἢ πρώτη καὶ ἡ τέταρτη στοά, ἢ, ἀκόμα, σύμφωνα μὲ ἄλλους, ἡ κωμικὴ καὶ ἡ τραγικὴ σκηνὴ) et omni stadio gratiora**. — **Per fidem**: ἔτσι εἶναι γραμμένο.

16

ΑΛΛ' ἈΣ τελειώνουμε. Οἱ δὺ ἀντιπασσόμενες ἀξίες «καλὸς καὶ φαῦλος», «καλὸς καὶ κακὸς» ἀγωνίστηκαν ἢ μὴ μὲ τὴν ἄλλη, ἐπὶ χιλιάδες χρόνια, πάνω στὴν γῆ, ἓναν φοβερὸ ἀγῶνα· κι ὅσο εἶναι βέβαιο, ὅτι τώρα καὶ πάρα πολλὰ χρόνια βγαίνει νικήτρια ἢ δεύτερη, ἄλλο τόσο, ἐντούτοις, ἀκόμη καὶ τώρα, δὲ λείπουν οἱ περιοχές, ὅπου ὁ ἀγῶνας συνεχίζεται ἀμφίροπος. Θὰ μπορούσε, μάλιστα, νὰ πῆ κανεὶς, πῶς, σὸ μεταξύ, ὁ ἀγῶνας μεταφέρεται ὄλο καὶ ψηλότερα καί, ἀκριβῶς γι' αὐτὸ, γίνεται ὄλο καὶ βαθύτερος, ὄλο καὶ πνευματικώτερος: ἔτσι πού, σήμερα, δὲν ὑπάρχει ἴσως κανένα ἀποφασιστικώτερο σημάδι τῆς «**ὑψηλότερης φύσης**», τῆς πνευματικώτερης φύσης, ἀπὸ τὸν διχασμὸ ἐκείνης τῆς ἐννοίας, ποὺ μοιάζει νὰ εἶναι ἀληθινὰ ἀκόμη ἓνα πεδίο μάχης γι' αὐτὲς τὶς ἀντιθέσεις. Τὸ σύμβολο αὐτοῦ τοῦ

ἀγώνα, γραμμένο σὲ τέτοια γραφή, πὺν νὰ μπορῆ νὰ διαβάζεται σ' ὀλόκληρη τὴ διάρκεια τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ὡς σήμερα, εἶναι: «Ρώμη ἐναντίον Ἰουδαίας, Ἰουδαία ἐναντίον Ρώμης»: — ὡς τώρα δὲν ὑπῆρξε κανένα μεγαλύτερο περιστατικὸ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀγώνα, ἀπ' αὐτὸ τὸ θέσιμο τοῦ προβλήματος, ἀπ' αὐτὴ τὴ θανάσιμα ἐχθρική ἀντιλογία. Ἡ Ρώμη εἶδε τὴν Ἰουδαία κάπως σὰν αὐτὴ τούτη τὴν ἀντι-φύση, σὰν τὸ ἀντιποδικὸ τέρας τῆς: σιὴ Ρώμη θεωροῦσαν τὸν Ἰουδαῖο «ἀποδειγμένα· ἕνοχον μίσους ἐναντίον ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους»: μὲ τὸ δίκαιο τους, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχη δίκαιο κανεὶς, συνέδεαν τὴ σωτηρία καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μὲ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀξιών, τῶν ρωμαϊκῶν ἀξιών. Πῶς εἶδαν, ἀντίθετα, οἱ Ἰουδαῖοι τὴ Ρώμη; Τὸ μαντεύει κανεὶς ἀπὸ χίλιες δυὸ ἐνδείξεις: ἀλλ' ἀρκεῖ μόνο νὰ ξαναφέρῃ κανεὶς στὸν νοῦ του τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, αὐτὴ τὴν πὺδ λυσσασμένη ἀπ' ὄλες τις γραπτὲς ἐκρήξεις, πὺδ ἡ ἐκδίκηση θαραίνει τὴ συνείδησή της. («Ἄς μὴν ὑποτιμοῦμε, ἄλλωστε, τὴ βαθιὰ συνέπεια τοῦ χριστιανικοῦ ἐνοστικτοῦ, ὅταν ἐπέγραφε αὐτὸ τὸ βιβλίον τοῦ μίσους ἀκριβῶς μὲ τ' ὄνομα τοῦ ἀποστόλου τῆς ἀγάπης, τοῦ Ἰδιοῦ ἐκείνου πὺδ τοῦ ἀπόδωσαν τὸ ἐρωτικὰ ἐνθουσιῶδες Εὐαγγέλιο—: μέσα σ' αὐτὸ ὑπάρχει κρυμμένο ἕνα κομμάτι ἀλήθειας, ὅση κι ἂν ἦταν ἡ λογοτεχνικὴ νοθεία πὺδ χρειάστηκε γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ). Οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν, βέβαια, οἱ δυνατοὶ κ' οἱ εὐγενεῖς, τόσο πὺδ δυνατώτεροι κ' εὐγενέστεροὶ τους δὲ φάνηκαν ποτὲ πιά, ἴσαμε σήμερα, σιὴν γῆ, μήτε καὶ πὺδ τοὺς δνειρευτήκαμε κἀν· κάθε τι πὺδ ἄφησαν πίσω τους, κάθε ἐπιγραφή, γοητεύει, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση, ὅτι μαντεύει κανεὶς τί βρίσκεται ἐκεῖ γραμμένο. Οἱ Ἰουδαῖοι, ἀντίθετα, ἦταν ἐκεῖνος ὁ κατ' ἐξοχὴν ἱερατικὸς λαὸς τῆς μνησικακίας, πὺδ τὸ ἰδιαίτερο γνῶρισμά του ἦταν ἕνα λαϊκο-ἠθικὸ δαιμόνιο: δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ συγκρίνη τοὺς προικισμένους μὲ συγγενικὲς ἰδιότητες λαοῦς, τοὺς Κινέζους νὰ ποῦμε, ἢ τοὺς Γερμανοὺς, μὲ τοὺς Ἰουδαίους, γιὰ νὰ κατάλαβῃ ἀμέσως ποιὸς εἶναι πρῶτης καὶ ποιὸς πέμπτης κατηγορίας λαός. Ποιὰ ἀπὸ τις δυὸ νίκησε προσωρινά, ἡ Ρώμη ἢ ἡ Ἰουδαία; Μὰ δὲν ὑπάρχει δὰ καμιά ἀμφιβολία: ἄς ἀναλογιστοῦμε, πραγματικά, ποιούς προσκυ- νᾶ κανεὶς σήμερα, ἀκόμη καὶ σιὴν ἴδια τὴ Ρώμη, σὰν τὸ σύνολο ὄλων τῶν ὑψηλῶν ἀξιών — κι ὅχι μόνο σιὴ Ρώμη, παρὰ σιὴ μισὴ γῆ σχεδόν, παντοῦ ἐκεῖ ὅπου ἐξημερώθηκε ὁ ἀνθρώπος, ἢ θέλει νὰ ἐξημερωθῆ —, τρεῖς Ἑβραίους, ὅπως εἶναι γνωστὸ, καὶ μιὰν Ἑβραία (τὸν Ἰησοῦ ἀπὸ τὴν Ναζαρέτ, τὸν Πέτρο τὸν ψαρά, τὸν ὑφαντὴ ταπίτων Παῦλο καὶ τὴν μητέρα ἐκείνου πὺδ ὀνομάσαμε σιὴν ἀρχή, τοῦ Ἰησοῦ, Μαρία ὀνόματι). Τὸ ἰδιαίτερα ἀξιοπαρατήρητο εἶναι τοῦτο: ἡ Ρώμη εἶναι αὐτὴ πὺδ χωρὶς καμιά,

μὰ καμιά ἀμφιβολία, νικήθηκε. Σιὴν Ἀναγέννηση, ὑπῆρξε, ὅπωςδήποτε, ἕνα γεμᾶτο λάμψη, κι ἀνησυχαστικὸ, ξαναζύπνημα τοῦ κλασικοῦ ἰδεώδους, τῆς ἀριστοκρατικῆς ἀξιολόγησης ὄλων τῶν πραγμάτων: ἡ ἴδια ἡ Ρώμη κινήθηκε σὰν κανένας νεκρόφανῆς πὺδ ἔβγαινε ἀπὸ τὸν λήθαργό του, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς νέας πάνωθ' ἐκ τῆς κτισμένης, ἐξουδαισμένης Ρώμης, πὺδ παρουσίαζε τὴν ὄψη μιᾶς οἰκουμενικῆς Συναγωγῆς, καὶ πὺδ λεγόταν «Ἐκκλησία»: ἀλλ' ἀμέσως πάλι θριάμβευσε ἡ Ἰουδαία, χάρη σ' ἐκεῖνο τὸ βασικὰ ὀχλαγωγικὸ κίνημα (γερμανικὸ καὶ ἀγγλικὸ) τῆς μνησικακίας, πὺδ τ' ὀνομάζουν Μεταρρύθμιση, καί, κοντὰ σ' αὐτὸ, σὰν ἀναγκαστικὸ ἐπακόλουθό του, ἡ ἀναστήλωση τῆς Ἐκκλησίας — κ' ἡ ἀναστήλωση τῆς παλιᾶς ταφικῆς ἡρεμίας τῆς κλασικῆς Ρώμης. Μάλιστα, ἀπὸ μιὰν ἀποφασιστικότερη καὶ βαθύτερη, ἀπὸ ἄλλοτε, ἀπόψη, ἡ Ἰουδαία νίκησε γιὰ μιὰ φορὰν ἀκόμη, μὲ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάσταση, τὸ κλασικὸ ἰδανικὸ: ἡ τελευταία πολιτικὴ ἀριστοκρατία, πὺδ ὑπῆρχε σιὴν Εὐρώπη, ἡ γαλλικὴ τοῦ δεκατοῦτου καὶ τοῦ δεκατοῦτου αἰῶνα, συντρίφτηκε κάτω ἀπὸ τὰ ὀχλαγωγικὰ ἐνοστικτα τῆς μνησικακίας — ποτὲ δὲν ξανακούστηκε, πάνω σιὴ γῆ, μεγαλύτερος ἀλαλαγμός, θορυβωδέστερος ἐνθουσιασμός! Μὰ μέσα σ' ὄλα αὐτὰ συνέβηκε, ἄλλωστε, τὸ πὺδ καταπληκτικὸ, τὸ πὺδ ἀναπάντεχο: τὸ ἴδιο τὸ ἀρχαῖο ἰδανικὸ παρουσιάστηκε ἐνσάρκω- μένο, καὶ μ' ἀνήκουστη μεγαλοπρέπεια, μπροστὰ στὰ μάτια καὶ σιὴ συνείδηση τῆς ἀνθρωπότητας — καὶ γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ ἀντήχησε πὺδ δυνατὰ, πὺδ ἀπλᾶ, πὺδ ἐπίμονα, ἀπὸ ἄλλοτε, ἀπέναντι στὸ παλιὸ ψευτοσύνημα τῆς μνησικακίας γιὰ τὸ δικαίωμα τῶν πολλῶν, ἀπέναντι σιὴ θέληση γιὰ ταπεινώση, ἐξευτελισμὸ, ἰσοπέδωση, ξεπεσομὸ καὶ παρακμὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ φοβερὸ καὶ γοητευτικὸ ἀντισύνημα γιὰ τὸ δικαίωμα τῶν ὀλίγων! Σὰν ἕνα τελευταῖο δείξιμο τοῦ ἄλλου δρόμου, παρουσιάστηκε ὁ Ναπολέων, αὐτὸς ὁ μοναδικότατος καὶ πὺδ ὄψιμα γεννημένος ἀνθρώπος, ἀπ' ὅσους ὑπῆρξαν ποτὲ, καὶ μ' ἐνσάρκωμένο μέσα του τὸ πρόβλημα τοῦ καθαυτοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἰδανικοῦ — ἄς μποῦμε μόνο στὸν κόπο νὰ σκεφτοῦμε τί εἶδος πρόβλημα εἶναι: ὁ Ναπολέων, αὐτὴ ἡ σύνθεση τοῦ ἀπάν-θρωπου καὶ ὑπεράνθρωπου...

— Μ' ΑΥΤΟ, όμως, τέλειωσαν όλα; Ἐκείνη ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὄλες τις ἀντιθέσεις ἰδανικῶν, τοποθετήθηκε, γιὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἄσπιντα *ad acta*,¹ λοιπόν; Ἡ ἀναβλήθηκε μόνο, ἀναβλήθηκε γιὰ πολὺν καιρὸ; ... Μήπως, κάποτε, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, θὰ χρειαστῆ νὰ ὑπάρξῃ ἓνα ἀκόμη πολὺ πῶ φοβερό, πολὺ πῶ πολύχρονα προετοιμασμένο φάντασμα τῆς παλιᾶς πυρκαγιᾶς; Κάτι περισσότερο ἀκόμη: δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εὐχόμεσταν μ' ὄλες μας τις δυνάμεις αὐτὸ ἀκριβῶς; ἀκόμη καὶ νὰ τὸ θέλουμε; ἀκόμη καὶ νὰ τὸ προκαλοῦμε; ... Ὅποιος, ὅπως οἱ ἀναγνώστες μου, ἀρχίζει, σὲ τοῦτο δῶ τὸ σημεῖο, νὰ σκέφτεται καὶ νὰ ξανασκέφτεται, δύσκολα θὰ ξεμπερδέψῃ μ' αὐτὸ — ἓνας λόγος ἀρκετός, γιὰ μένα, νὰ ξεμπερδεύω κι ὁ ἴδιος, μὲ τὴν προϋπόθεση, ὅτι ἔγινε πρὸ πολλοῦ φανερό, αὐτὸ πῶ θέλω, αὐτὸ ἀκριβῶς πῶ θέλω μ' ἑκεῖνο τὸ ἐπικίνδυνο σύνθημα, πῶ εἶναι γραμμένο πάνω στὸ σῶμα τοῦ τελευταίου βιβλίου μου: «Πέραν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ»... Αὐτό, τουλάχιστον, δὲ ν σημαίνει «Πέραν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Φαύλου».—

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Ἀρπάζω τὴν εὐκαιρία, πῶ μου προσφέρει τούτη δῶ ἡ πραγματεία, γιὰ νὰ ἐκφράσω δημόσια καὶ ρητὰ μιὰν εὐχή, πῶ ὡς τὰ τώρα τὴν ἐξωτερίκευσα μόνο σὲ περιστασιακὲς συνομιλίες μου μὲ σοφούς: ὅτι, δηλαδή, ὅποιαδήποτε φιλοσοφικὴ Σχολὴ μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ, μὲ μιὰ σειρά ἀκαδημαϊκῶν βραβείων, τὴν ἔρευνα τῶν ἠθικοῖστικῶν σπουδῶν — ἴσως τοῦτο δῶ τὸ βιβλίον βοηθήσῃ στὸ νὰ δοθῆ μιὰ γερὴ ὥθηση πρὸς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατεύθυνση. Ἀποβλέποντας σὲ μιὰ δυνατότητα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, προτείνω τὸ ἀκόλουθο θέμα: ἀξίζει νὰ τὸ προσέξουν ἐπίσης οἱ φιλόλογοι κ' οἱ ἱστορικοί, ὅσο κ' οἱ κυρίως, ἐξ ἐπαγγέλματος, φιλόσοφοι:

Ποιὲς ἐνδείξεις μᾶς παρέχει ἡ Γλωσσολογία, κ' ἰδιαίτερα ἡ ἐτυμολογικὴ ἔρευνα, γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν;

1. Στὸ ἀρχεῖο.

— Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι, φυσικά, ὅμοια ἀναγκαῖο νὰ κερδίσουμε τὴ συμμετοχὴ τῶν φυσιολόγων καὶ τῶν γιατρῶν γι' αὐτὰ τὰ προβλήματα (γιὰ τὴν ἀξία τῶν ὡς σήμερα ἀξιολογήσεων): ἔτσι, θὰ μπορούσε ν' ἀφεθῆ στὸς ἐπαγγελματίες φιλοσόφους, νὰ γίνουν, ἀκόμη καὶ σὲ τούτη τὴν ἰδιαίτερη περίπτωση, οἱ συνήγοροι κ' οἱ μεσάζοντες, ἀφοῦ κατάφεραν, γενικά, νὰ μεταμορφώσουν τὴν, ἀρχικά, τόσο εὐθραυστη, τόσο δύσπιστη σχέση ἀνάμεσα στὴν φιλοσοφία, τὴν φυσιολογία καὶ τὴν ἰατρικὴ, σὲ μιὰ φιλικώτατη καὶ γονιμώτατη ἀντάλλαξη ἰδεῶν. Στὴν πραγματικότητα, εἶναι ἀνάγκη, ὅλοι οἱ πίνακες ἀξιῶν, ὅλα τὰ «πρέπει» πῶ γνωρίζει ἡ ἱστορία ἢ ἡ ἐθνολογικὴ ἔρευνα, νὰ φωτιστοῦν καὶ νὰ ἐρμηνευτοῦν φυσιολογικά, πρὶν ἀκόμη, ὅπωςδήποτε, δοκιμάσουμε νὰ τὰ ἐρμηνεύσουμε ψυχολογικά: ὅμοια, ὅλα περιμένουν νὰ κριθοῦν κι ἀπὸ τὴ μεριά τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἐρώτημα: τί ἀξίζει τοῦτος ἢ ἐκεῖνος ὁ πίνακας ἀξιῶν, τούτη ἢ ἐκείνη ἡ «ἠθική»; θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῆ κάτω ἀπὸ τις πῶ διαφορετικὲς προοπτικὲς: ἰδιαίτερα, δὲ μπορούμε νὰ διευκρινίσουμε μὲ ἀρκετὴ διεισδυτικότητα «σὲ τί ἀξίζει» τοῦτος ἢ ἐκεῖνος ὁ πίνακας ἀξιῶν. Κάτι, γιὰ παράδειγμα, πῶ θὰ εἶχε φανερὴν ἀξία, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς μεγίστης δυνατότητας τῆς διάρκειας μιᾶς ράτσας (ἢ τῆς ἐπαύξεσης τῶν δυνάμεων τῆς προσαρμογῆς σ' ἓνα ὠρισμένο κλίμα ἢ τῆς συντήρησης τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ ἀτόμων τῆς ράτσας) δὲν θὰ εἶχε ὀλωσδιόλου τὴν ἴδιαν ἀξία ἀν ἐπρόκειτο, νὰ ποῦμε, γιὰ τὴν διάπλαση ἑνὸς ρωμαλεώτερου τύπου. Τὸ ἀγαθὸ τῶν πολλῶν καὶ τὸ ἀγαθὸ τῶν ὀλίγων εἶναι ἀντιπασσόμενες ἀξιολογικὲς ἀπόψεις: τὸ νὰ θεωροῦν κίόλας τὸ πρῶτο σὰν ἀνώτερο καθαυτό, θὰ τὸ ἀφήσουμε στὴν ἀφέλεια τῶν ἄγγλων βιολόγων... Ὅλες οἱ ἐπιστήμες θὰ πρέπει στὸ ἐξῆς νὰ προετοιμάζουν τὸ μελλοντικὸ ἔργο τοῦ φιλοσόφου: τὸ ἔργο αὐτὸ συνίσταται σὲ τοῦτο δῶ: ὅτι ὁ φιλόσοφος ἔχει νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῶν ἀξιῶν, ὅτι ἔχει νὰ καθορίσῃ τὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιῶν.

Δεύτερη Πραγματεία

Η «ΕΝΟΧΗ»
Η «ΚΑΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ»
ΚΑΙ ΤΑ ΟΜΟΙΑ ΤΟΥΣ

Η ΑΝΑΤΡΟΦΗ ἐνὸς ζώου, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ ὑπόσχεται — μὴ καὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ παράδοξο καθῆκον, ποῦ ἀνάθεσε στὸν ἴδιό της τὸν ἑαυτὸ ἢ φύση, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο; αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ἰδιαίτερο πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου;... Ἡ διαπίστωση, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει λυθῆ κιάλας, ἴσαμε ἕναν ἀρκετὰ προχωρημένον βαθμὸ, θὰ φανῆ, χωρὶς ἄλλο, ἐκπληκτικὸ σ' αὐτὸν ποῦ ξέρει νὰ ἐκτιμᾷ τὴ δύναμη μιᾶς ἀντίθετης δυνάμης, αὐτὴν τῆς ἐπιλησμοσύνης. Ἡ ἐπιλησμοσύνη δὲν εἶναι ἀπλᾶ μὰ *vis inertiae*, ὅπως πιστεύουν οἱ ἐπιπόλαιοι, εἶναι, πολὺ περισσότερο, μιὰ ἐνεργός, στὴν αὐστηρότερη σημασία τοῦ ὄρου, θετική, ἀνασταλτικὴ δύναμη, ποῦ κατορθώνει, ὥστε, αὐτὸ ποῦ μόνο ἀπὸ μιᾶς βιώνεται, μαθαίνεται, ὅτιδήποτε παίρνουμε μέσα μας τὴν ὥρα τῆς κώνεψης (θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε ψυχικὴ ἀπορρόφηση¹) νὰ μιᾶς γίνεται τόσο λίγο συνειδητό, ὅσο καὶ ὀλόκληρη ἢ πολλαπλῆ διεργασία ποῦ γίνεται στὸ σῶμα μας κατὰ τὴν λεγομένη «ἀφομοίωση τῶν τροφῶν».² Τὸ νὰ κλείνη, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, τὶς πόρτες καὶ τὰ παράθυρα τῆς συνείδησης, γιὰ νὰ μένουμε ἀνενόχλητοι ἀπὸ τὸν θόρυβο καὶ τὸν ἀγῶνα ποῦ γίνεται ἀνάμεσα στὸν ὑποχθόνιο κόσμον τῶν ὀργάνων μας, ποῦ μιᾶς ὑπηρετοῦν, δουλεύοντας τὸ ἕνα γιὰ τὸ ἄλλο, καταστρέφοντας τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, τὸ νὰ ἐπιβάλλῃ λίγη σιωπὴ, κάνοντας ἔτσι κάπως *partie honteuse* τὴ συνείδησή μας, γιὰ νὰ ὑπάρξῃ πάλι λίγη θέση γιὰ κάτι καινούργιο, καί, προπαντός, γιὰ εὐγενέστερες λειτουργίες κ' εὐγενέστερους λειτουργούς, γιὰ διακυβέρνηση, πρόβλεψη, προκαθορισμὸ (γιατὶ ὁ ὀργανισμὸς μας εἶναι ὀλιγαρχικὰ διαρρυθμισμένος) — εἶναι, ὅπως εἶπα, ἡ ὠφέλεια τῆς ἐνεργητικῆς ἐπιλησμοσύνης, ποῦ μοιάζει μὲ θυρωρίνα ἢ μ' ἕναν κοσμήτορα, ποῦ ἡ δουλειά του εἶναι νὰ διατηρῆ τὴν ψυχικὴ τάξη, τὴν ἡρεμία, τὴν ἐθιμοτυπία: ἔτσι βλέπουμε, ἀμέσως, πῶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ εὐτυχία, εὐ-

1. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια: Einverseelung. Νεολογισμὸς τοῦ συγγραφέα, ποῦ, μεταφερόμενος στὰ ἑλληνικά, ὡς «εἰσψύχωση», θὰ ξένιζε ὑπερβολικὰ ἴσως.

2. Γιὰ ἀκρίβεια: Einverleibung, —«εἰσωμάτωσι» (κι ὄχι «ἐνσωμάτωση», —ὅπως εὐκολα δέχτηκε νὰ τὴν ἀποδώσῃ στὴν παλιὰ μετάφρασή του ὁ Δ. Ἀλεξάνδρου (Γ. Γληνός), συμβιβασόμενος μὲ τὴν πραγματικότητά της νεοελληνικῆς γλώσσας).

«φροσύνη, ἐλπίδα, ὑπερηφάνεια, παρόν, χωρὶς τὴν ἐπιλημοσύνη. Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ὁ ἀνασταλτικὸς μηχανισμὸς του εἶναι καλασμένος καὶ σταματημένος, μοιάζει μὲ τὸν δυσπεπτικὸ (καὶ δὲ μοιάζει μόνο) — δὲν κατορθώνει ν' «ἀποτελειώσῃ» τίποτα. Ἔ, λοιπόν, αὐτὸ τὸ κατ' ἀνάγκην ἐπιλήσιμον ζῶν, ποὺ τὸ σπὶ ξεχνᾷ εἶναι μιὰ δύναμη, γι' αὐτό, μιὰ μορφὴ ρωμαλέας ὑγείας, διαμόρφωσε μέσα του μιὰν ἀντίθετη ἰκανότητα, μιὰ μνήμη, ποὺ μὲ τὴ βοήθειά της κατορθώνει νὰ ἐκμηδενίσῃ, σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις, τὴ λήθη — σὲ τις περιπτώσεις ἐκεῖνες, δηλαδή, ποὺ πρόκειται νὰ δώσῃ μιὰν ὑπόσχεση: ἐπομένως, δὲν πρόκειται καθόλου γιὰ μιὰν ἀπλή παθητικὴ ἀδυναμία, ν' ἀπαλλαγῇ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ποὺ χαραχτήκε κάποτε μέσα του, δὲν πρόκειται ἀπλᾶ γιὰ τὴν ἀκεφιά ποὺ προκαλεῖ σὲ κάποιον, κάποτε, ὁ λόγος ποὺ ἔδωσέ καὶ ποὺ δὲ μπορεῖ πᾶν νὰ τὸν πάρῃ πίσω, παρὰ γιὰ μιὰν ἐνεργητικὴ θέληση νὰ διατηρήσῃ μιὰν ἀνάμνηση, γιὰ μιὰ συνέχιση τῆς θέλησός του, αὐτοῦ ποὺ θέλησε κάποτε, γιὰ μιὰν πραγματικὴ μνήμη τῆς θέλησής του: ἔτσι, πού, ἀνάμεσα στὸ ἀρχικὸ «θέλω», «θὰ κάμω», καὶ σὴν πραγματικὴν ἐκφόρτιση τῆς θέλησός του, τὴν πράξιν του, μπόρεῖ νὰ παρεμβληθῇ ἀνενόχλητα καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ καμιά ἀνάγκη νὰ φοβόμαστε μὴ καὶ σπάσῃ τάχα, ἀπὸ τὴν προσπάθεια τούτη, ἡ μακρὰ ἀλυσίδα τῆς θέλησής, ἕνας κόσμος ἀπὸ νέα καὶ ἀλλότρια πράγματα, ἀπὸ περιστάτικα καί, ἀκόμη, ἀπὸ ἐνέργειες τῆς ἴδιας τῆς βούλησής. Ἀλλὰ πόσα καὶ πόσα δὲν προϋποθέτουν ὅλα αὐτά! Πόσα δὲ χρειάστηκεν ὁ ἄνθρωπος, ἴσαμε νὰ μπορέσῃ νὰ διαθέτῃ ἔτσι τὸ μέλλον του, ἴσαμε νὰ μάθῃ πρῶτα, νὰ ξεχωρίσῃ τὸ ἀναγκαῖο ἀπὸ τὸ συμπτωματικόν, νὰ στοχάζεται αἰτιοκρατικὰ, νὰ βλέπῃ σὰν τωρινὸ τὸ ἀπώτερο καὶ νὰ τὸ προμαντεύῃ, καὶ νὰ κἀνῃ μὲ σιγουριά τοὺς λογαριασμοὺς του καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς του, ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ξέρῃ τί εἶναι σκοπὸς καὶ τί εἶναι μέσον — πόσο θὰ πρέπῃ, ἐπὶ πλεόν, νὰ γίνῃ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ πρῖν, ὑπολογισμὸς, κανονικὸς, ἀναγκαῖος, καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τὴν ἴδια του τὴν παράσταση, γιὰ νὰ μπορῇ, τελικὰ, νὰ ἐγγυηθῇ, γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ὡς μέλλον, ὅπως κἀνῃ αὐτὸς ποὺ δίνει μιὰν ὑπόσχεση!

ΑΥΤΗ ἔναι ἀκριβῶς ἡ μακρὰ ἱστορία τῆς καταγωγῆς τῆς εὐθύνης. Ἐκεῖνη ἡ δουλειά, τῆς ἀνατροφῆς ἐνὸς ζώου, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ ὑπόσχεται, κλείνει μέσα της, ὅπως τὸ ἐννοήσαμε κιόλας, ὡς ὄρο καὶ προπαρασκευή, τὴν παράπλευρη δουλειά: νὰ κἀμῃ τὸν ἄνθρωπο πρῶτα - πρῶτα κ' ἴσαμε ἕναν ὠρισμένο βαθμὸ, ἀναγκαῖο, ὁμοειδή, ὅμοιο ἀνάμεσα σ' ὁμοίους, κανονικὸ καί, ἐπομένως, ὑπολογισμὸ. Ἡ τεράστια ἐργασία αὐτοῦ ποὺ ὠνομάστηκε, ἀπὸ μένα, «ἠθικότητα τῶν ἡθῶν» (βλ. «Αὐγές», ἀφορισμοὶ 9, 14, 16) — ἡ πραγματικὴ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπάνω στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, κατὰ τὴν μακρότατη διάρκειά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅλη του ἡ προϊστορικὴ ἐργασία, βρίσκει ἐδῶ πέρα τὸ νόημά της, τὴ μεγάλη τῆς δικαίωση, ὅση καὶ ἂν εἶναι ἡ σκληρότητα, ἡ τυραννία, ἡ μικρόνοια κ' ἡ ἠλιθιότητα ποὺ τὴν κατοικεῖ: ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ἀληθινὰ ὑπολογισμὸς μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἠθικότητας τῶν ἡθῶν καὶ μὲ τὸν ζουρλομανδύα τοῦ κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ. Ἄν σταθοῦμε, ὅμως, στὸ τέλος τῆς τεράστιας αὐτῆς διεργασίας, ἐκεῖ ποὺ τὸ δέντρο ὠριμάζει, ἐπιτέλους, τοὺς καρπούς του, ἐκεῖ ὅπου ἡ κοινωνικότητα κ' ἡ ἠθικότητα τῶν ἡθῶν τῆς ἀποκαλύπτει, ἐπιτέλους, αὐτὸ ποὺ ἡ ἴδια ἐκεῖνη δὲν ἦταν παρὰ ἕνα μέσον μονάχα, γιὰ τὴν ἐπίτευξίν του: τότε, θὰ βροῦμε, ὡς τὸν ὠριμώτατο καρπὸ τοῦ δέντρου της, τὸ κυρίαρχο ἄτομο, ποὺ δὲ μοιάζει παρὰ μόνο μὲ τὸν ἑαυτὸ του, ποὺ ξαναλευτερώθηκε ἀπὸ τὴν ἠθικότητα τῶν ἡθῶν, τὸ αὐτόνομο ὑπερηθικὸ ἄτομο (γιατὶ τὸ «αὐτόνομο» καὶ τὸ «ἠθικὸ» ἀλληλοαποκλείονται), κοντολογίης τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ δική του ἀνεξάρτητη καὶ μακρὰ θέληση, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπόσχεται — καὶ μέσα του μιὰ περήφανη καὶ πολλόμενη σ' ὄλους τοὺς μῦθους τῆς συνείδησής γιὰ τὸ ἴδιον, ἐπιτέλους, κατακτῆθηκε καὶ σωματώθηκε μέσα του, μιὰ πραγματικὴ συνείδηση δύνάμης καὶ ἐλευθερίας, ἕνα αἶσθημα ὀλοκλήρωσης τοῦ ἀνθρώπου γενικά. Αὐτὸς ὁ χειραφετημένος ἄνθρωπος, ποὺ ἀληθινὰ μπορεῖ νὰ ὑπόσχεται, αὐτὸς ὁ κυρίαρχος μὲ τὴν ἐλευθερὴν θέληση, αὐτὸς ὁ ὑπέριτος ἄρχοντας — πῶς θὰ ἔταν δυνατό νὰ μὴν ξέρῃ ποῖαν ἀνωτερότητα ἐξασφαλίζει, μ' αὐτό, ἀπέναντι ὅλων ἐκείνων ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ὑποσχεθοῦν καὶ νὰ ἐγγυηθοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, πόση ἐμπιστοσύνη, πόσο δέος, πόσο σεβασμὸ ἐμπνέει — τ' ἀξίζει καὶ τὰ τρία αὐτά — καὶ πῶς, μ' αὐτὴν τὴν

αυτοκυριαρχία, του δόθηκε στα χέρια, αναγκαστικά πιά, κ' η κυριαρχία πάνω στις περιστάσεις, πάνω στη φύση και πάνω σ' όλα τα πλάσματα με την μικρότερη, από τη δική του, θέληση, και με τη λιγότερη, από τη δική του, σιγουριά; 'Ο «ἐλεύθερος» άνθρωπος, ο κάτοχος μιᾶς μακρᾶς, ἄσπαστης θέλησης, μέσα στην κατοχή του αυτή ἔχει και τὸ μέτρο τῆς ἀξίας του: κρίνοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτό του τοὺς ἄλλους, τοὺς τιμᾶ ἢ τοὺς περιφρονεῖ· κι ὅπως ὅμοια κατ' ἀνάγκην τιμᾶ τοὺς ὁμοίους του, τοὺς δυνατοὺς και τοὺς ἀναμφίβολους (ποὺ μ ποροῦν νὰ ὑπόσχονται), — καθέναν, δηλαδή, ποὺ ὑπόσχεται σὰν ἰνώτατος ἄρχοντας, σοβαρά, σπάνια, ἀργά, ποὺ τοιγκουνεύεται τὴν ἐμπιστοσύνη του, ποὺ περιποιεῖ τιμῆν, ὅταν ἐμπιστεύεται, ποὺ δίδει τὸν λόγο του σὰν κάτι στὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ βασίζεται κανεὶς, γιατί ἔξερει τὸν ἑαυτό του ἴσχυρὰ δυνατό, ὥστε νὰ τὸν κρατήσῃ πάσῃ θυσίᾳ, ἀκόμη και «παρὰ τὴ θέληση τῆς μοίρας» —: ὅμοια κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ δώσῃ μιὰ κλωσιά στὰ λιπόσαρκα ζαγάρια, ποὺ ὑπόσχομαι χωρὶς νὰ τὸ μποροῦν, και νὰ ιαστιγῶσῃ τὸν ψεύτη, ποὺ μόλις ἀνοίξῃ τὸ στόμα του παραβαίνει τὸν λόγο του. Ἡ περήφανη ἐπίγνωση γιὰ τὸ ἐξαιρετικὸ προνόμιο τῆς εὐθύνης, ἡ συνείδηση αὐτῆς τῆς σπάνιας ἐλευθερίας, τούτῃ ἢ κυριαρχία πάνω στὸν ἑαυτό του και στὴ μοῖρα του, τὸν ἔχει διαποτίσει ὡς τὰ μυχιώτερα βάθη του και τοῦ ἔγινε ἔνστικτο, κυριαρχικὸ ἔνστικτο — πῶς θὰ τ' ὀνομάσῃ αὐτὸ τὸ κυρίαρχο ἔνστικτο, ἂν ὑποθέσουμε, πῶς νιώθει μέσα του τὴν ἀνάγκη νὰ τοῦ δώσῃ ἕνα ἄνομα; Μὰ δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία γι' αὐτό: τοῦτος ὁ κυρίαρχος ἄνθρωπος τ' ὀνομάζει συνείδησή του...

3

ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ του;... Μποροῦμε νὰ μαντέψουμε ἀπὸ πρὶν, ὅτι ἡ ἔννοια «συνείδηση», ποὺ ἐδῶ τὴ συναντοῦμε στὴν ὑψηλότερη, ἐκπλήσσοσα σχεδόν, νάπτυξή της, ἔχει κιόλας πίσω της μιὰ μακρὰν ἱστορία και ἀλλαγὴ μορφῶν. Ὅ νὰ μπορῆ νὰ ἐγγυᾶται γιὰ τὸν ἑαυτό του, και μάλιστα με ὑπερφηάνεια, νὰ πορῆ, δηλαδή, νὰ λέῃ Ναὶ και στὸν ἑαυτό του — αὐτὸ ἔναι, ὅπως εἶπα, νὰς ὄριμος καρπός, μὰ κ' ἕνας ὄψιμος καρπός — ὅσον καιρὸ κι ἂν χρειά-

στηκε νὰ κρέμεται αὐτὸς ὁ καρπὸς στυφὸς και ξινὸς ἀπὸ τὸ δέντρο! Ἄφηνω, ποὺ γιὰ πολὺν περισσότερο καιρὸ δὲ θὰ φαινότανε τίποτα ἀπὸ τὸν καρπὸ τοῦτο πάνω στὸ δέντρο — κανένας δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὸν ὑποσχεθῆ, ὅσο κι ἂν ἦταν βέβαιο πῶς ὅλα στὸ δέντρο ἦσαν προετοιμασμένα γι' αὐτὸν τὸν καρπὸ και πῶς γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν καρπὸ εἶχε φυτρώσῃ τὸ δέντρο! — «Πῶς δημιουργεῖ κανεὶς μνήμη στὸν ἄνθρωπο-ζῶο; Πῶς ἀποτυπώνει κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν ἑν μέρει ἀμβλύνοσα, ἑν μέρει ἀνόητη, στιγμιαία νόηση, σ' αὐτὴ τὴν ἐνσάρκωση τῆς ἐπιλημοσύνης, κάτι τι ποὺ νὰ παραμῆνῃ διαρκῶς παρόν;»... Τὸ πανάρχαιο τοῦτο πρόβλημα, ὅπως μπορεῖ νὰ φανταστῆ κανεὶς, δὲ λύθηκε ἀκριβῶς με τρυφερὰς ἀπαντήσεις και τρυφερὰ μέσα ἴσως, μάλιστα, νὰ μὴν ὑπάρχῃ τίποτα τόσο φοβερὸ κι ἀνησυχαστικώτερο σ' ὀλόκληρη τὴν προῖστορία τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴ μνημοτεχνική του. «Χαράζουμε κάτι με πυρωμένο σίδερο, γιὰ νὰ μείνῃ στὴ μνήμη: μόνο ὅτι δὲν παύῃ νὰ προκαλῆ πόνο μένει στὴ μνήμη» — αὐτὸ ἔναι ἕνα ἀπὸ τ' ἀξιώματα τῆς πανάρχαιας (και τῆς πὺ μακρόχρονης, δυστυχῶς) Ψυχολογίας ἀπάνω στὴν γῆ. Θὰ μπορούσε, μάλιστα, νὰ πῆ κανεὶς, ὅτι παντοῦ, ὅπου ὑπάρχει, και σήμερα ἀκόμη, στὴν γῆ, ἐπισημότητα, σοβαρότητα, μουσικότητα, σκοτεινότερα χρώματα στὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων και τῶν λαῶν, ἔξακολουθεῖ νὰ ἐπενεργῆ κάτι ἀπὸ τὴν τρομερότητα ποὺ κυριαρχοῦσε ἄλλοτε, στὴν γῆ, σὲ κάθε τι ποὺ δινόταν ὡς ὑπόσχεση, ἐνεχυρίαση κι ἀρραθῶνας: τὸ παρελθόν, τὸ ἀπώτατο, βαθύτατο, σκληρότατο παρελθὸν πνέει και και κοχλάζει μέσα μας, ὅταν γινόμαστε «σοβαροί». Ἄλλ' αὐτὸ δὲ γινόταν ποτὲ χωρὶς αἶμα, χωρὶς μαρτύρια και θυσία, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔκρινε ὅτι ἦταν ἀναγκαῖο νὰ δημιουργῆσῃ μιὰ μνήμη γιὰ τὸν ἑαυτό του· οἱ πὺ φριχτὲς θυσίαι και τὸ πὺ φριχτὸ ἐνέχυρο (ὅπως λόγου χάρη ἢ θυσία τοῦ πρωτότοκου), οἱ ἀποκρουστικώτεροι ἀκρωτηριασμοὶ (οἱ εὐνουχισμοί, παραδείγματος χάριν), οἱ πὺ φρικαλέες τελετουργικὲς μορφὲς κάθε θρησκευτικῆς λατρείας (κι ὅλες οἱ θρησκείαι εἶναι, στὸ ἐσώτατο βάθος τους, συστήματα φρικαλεοτήτων) — ὅλ' αὐτὰ ἔχουν τὴν πηγὴ τους στὸ ἔνστικτο ἐκεῖνο ποὺ μάντεψε, ὅτι τὸ ἰσχυρότερο βοηθητικὸ μέσο τῆς μνήμης εἶναι ὁ πόνος. Ἐδῶ ἀνήκει, ἀπὸ μιὰν ὀρισμένην ἄποψη, ὀλόκληρη ἢ ἀσκητική: κάνα-δυὸ ἰδέαι πρέπει νὰ γίνουν ἀνεξίτηλες, διαρκῶς παρούσαι, ἀλησιμόνητες, «ἐμμονες», με σκοπὸ τὴ νάρκωση ὀλόκληρου τοῦ νευρικοῦ και διανοητικοῦ συστήματος μέσωσ αὐτῶν τῶν «ἐμμονων ἰδεῶν» — οἱ ἀσκητικὲς μέθοδοι κ' οἱ μορφὲς ζωῆς τοῦ ἀσκητισμοῦ εἶναι μέσα, γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν οἱ ἰδέαι αὐτὲς ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ ὀλων τῶν ἄλλων ἰδεῶν, γιὰ νὰ γίνουν «ἀλησιμόνητες». Ὅσο πὺ κακὴ μνήμη εἶχε ἢ ἀνθρωπότητα, τόσο φοβερότερο ἦταν πάντα τὸ θέαμα τῶν ἐθίμων της ἢ σκληρότητα τῶν ποινι-

κῶν νόμων μᾶς δίδει κυρίως ἓνα μέτρο γιὰ νὰ κρίνουμε τὸ πόσο κοπίαζε γιὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τῇ λησιμοσύνῃ καὶ γιὰ νὰ διατηρήσῃ παρόντα στὴ μνήμῃ αὐτῶν τῶν στιγμιαίων σκλάβων τοῦ πάθους καὶ τῆς ἐπαθυμίας κἀνα-δυο-πρωτόγονα αἰτήματα τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης. Ἐμεῖς οἱ Γερμανοὶ δὲ θεωροῦμε, βέβαια, τὸν ἑαυτὸ μας σὰν ἓναν ἰδιαίτερα σκληρὸ κι ἀνοικτῆρμονα λαό, κι ἀκόμη λιγώτερο σὰν ἰδιαίτερα ἐπιπόλαιο καὶ πού δὲ μερμινᾷ γιὰ τὴν ἐπι-αύριο· δὲν ἔχει, ὅμως, κανεὶς παρὰ νὰ κοιτάξῃ τὴν ἀρχαία ποινικὴ νομοθεσία μας, γιὰ νὰ καταλάβῃ πόσος κόπος χρειάζεται, πάνω σὲ τούτῃ τὴν γῆ, γιὰ νὰ διαπαιδαγωγηθῇ ἓνας «λαὸς στοχαστῶν» (δηλαδή: ἐκείνος ὁ λαὸς τῆς Εὐρώπης, στὸν ὁποῖο συναντοῦμε ἀκόμη καὶ σήμερα τὸν ἀνώτατο βαθμὸ ἐμπιστοσύνης, σοβαρότητας, ἀγουστιᾶς καὶ πρακτικοῦ πνεύματος, καὶ πού μὲ τὴς ἰδιότητές του αὐτὲς ἐξασφάλισε, γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, τὸ δικαίωμα, νὰ διαπαιδαγωγῇ κάθε λογῆς μανδρινούς τῆς Εὐρώπης). Τοῦτοι οἱ Γερμανοὶ δημιούργησαν, χρησιμοποιοῦντας φοβερὰ μέσα, τὴ μνήμη τους, γιὰ νὰ κυριαρχήσουν πάνω στὰ κυδαῖα βασικὰ ἔνστικτά τους, καὶ γιὰ νὰ γίνουν κύριοι τῆς ἀγροί-κας κοντροκοπιᾶς τους: ὡς σκεφτοῦμε μόνο τὴς ἀρχαῖες γερμανικὲς ποινές, τὸν λιθοβολισμό, λόγου· χάρη (— ὁ θρῦλος ἀφήνει κιόλας τὴ μύλοπετρα νὰ πέφτῃ πάνω στὸ κεφάλι τοῦ ἐνόχου), τὸν τροχὸ (αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη ἐπι-νόηση καὶ εἰδικότητα τῆς γερμανικῆς μεγαλοφυΐας στὸν τομέα τῶν ποινῶν!), τὸ παλούκωμα, τὸ παδοπάτημα καὶ τὸν διαμελισμὸ (τὸ κομμάτισμα στὰ τέσσερα τοῦ ἐνόχου) ἀπὸ ἄλογα, τὸ θράσιμο τοῦ ἐνόχου μέσα σὲ λάδι ἢ κρασί (ποινὴ πού τὴ συναντοῦμε στὸν δέκατο τέταρτο, ἀκόμη καὶ στὸν δέκατο πέμ-πτο αἰῶνα), τὸ προσφιλὲς γδάρισμα («ξελουρίδισμα»), τὸ ξεκόλλημα τῆς σάρκας ἀπὸ τὸ στήθος· ἢ ἀκόμη καὶ κείνο τὸ ἄλειμα τοῦ ἐνόχου μὲ μέλι, πού τὸν ἄφηναν, ὕστερα, κάτω ἀπὸ τὸν καυτερόν ἥλιο, νὰ τὸν φᾶνε οἱ μυῖνες. Προστρέχοντας σὲ τέτοια θεάματα καὶ συμβάντα κατώρθωσαν, τελικά, νὰ διατηρήσουν στὴ μνήμῃ πέντε-ἕξι «δὲ θέλω», ἀναφορικὰ μὲ τὰ ὁποῖα ἔδινε κανεὶς τὴν ὑπόσχεσή του, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ζήσῃ μέσα στ' ἀγαθὰ τῆς κοινωνίας — κι ἀληθινά! μὲ τὴ βοήθεια αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς μνήμης ἔφτασαν, ἐπιτέλους, στὸν φρονηματισμὸ, σὸ νὰ γίνουν «λογικοί»! — Ἄλλὰ φεῦ, πόσο ἀκριβὰ πληρώθηκαν ἡ λογικὴ, ἡ σοβαρότητα, ἡ κυριαρχία πάνω στὰ πάθη, ὅλη τούτῃ ἡ σκοτεινὴ πλεκτάνη πού λέγεται στόχαση, ὅλ' αὐτὰ τὰ προνόμια καὶ τὰ καυχησιολογήματα τοῦ ἀνθρώπου! Πόσο αἶμα καὶ πόση φρίκη βρίσκεται στὴ βάση ὅλων τῶν «καλῶν πραγμάτων»!...

ΜΑ, τότε, πῶς ἦρθε στὸ φῶς τῆς μέρας ἐκείνη ἢ ἄλλη «σκοτεινὴ πλεκτάνη», ἢ συνείδηση τῆς ἐνοχῆς, ὀλόκληρη ἢ «κακὴ συνείδηση»; — Κ' ἔτσι ξαναγυρίζουμε στοὺς γενεαλόγους τῆς ἠθικῆς. Ἄς τὸ ξαναπῶ — ἢ μήπως δὲν τὸ εἶπα καθόλου ἀκόμη; — δὲν ἀξίζουν τίποτα. Δὲ διαθέτουν παρὰ μόνο μιὰ «μοντέρνα» ἐμπειρία πέντε σπαθαμῆς μάκρος· καμιά γνώση, καμιά θέληση γιὰ γνώση τοῦ παρελθόντος κι ἀκόμη λιγώτερο ἓνα ἱστορικὸ ἔνστικτο, μιὰ «δεύ-τερη ὄραση» πού εἶναι, ἐδῶ ἀκριβῶς, ἀπαραίτητη — κι ὡστόσο καταπαδάνονται μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἠθικῆς: κατ' ἀνάγκην θὰ καταλήγουν σὲ πορίσματα, πού οἱ σχέσεις τους μὲ τὴν ἀλήθεια δὲν θὰ εἶναι ἀπλᾶ μακρυνότατες. Νὰ ὄνειρευ-τηκαν ἄραγε ποτὲ αὐτοὶ οἱ ὡς τὰ τώρα γενεαλόγοι τῆς ἠθικῆς, ἔστω κι ἀκρο-θιγῶς μόνο, πῶς, λόγου χάριν, ἐκείνη ἢ βασικὴ ἠθικὴ ἔννοια «ἐνοχῆ»¹, ὀφεί-λει τὴν καταγωγή της στὴν πολὺ ὑλιστικὴν ἔννοια τοῦ «χρέους»; Ἡ πῶς ἡ ποινὴ, σὰν ἀντίποινα (: ἀνταπόδοση τοῦ κακοῦ), ἐξελίχτηκε ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε προϋπόθεση γιὰ ἐλευθερία ἢ ἀνελευθερία τῆς βούλη-σης; — κι αὐτὸ ὡς τὸ σημεῖο, πού, γιὰ ν' ἀρχίσῃ τὸ ζῶον «ἄνθρωπος» νὰ κἀνῃ τὴς πολὺ πρωτόγονες ἀκόμη διακρίσεις ἀνάμεσα στίς ἔννοιες «ἐκ προ-θέσεως», «ἐξ ἀμελείας», «ἐκ συμπτώσεως», «ὑπεύθυνος» καὶ στίς ἀντίθετες τους, γιὰ νὰ τὴς λάβῃ ὑπ' ὄψει του στὸν καθορισμὸ τῆς ποινῆς, χρειάστηκε πρῶτα ν' ἀνεβῇ ἓνα πάντα ἀρκετὰ ὑψηλὸ σκαλοπάτι ἀνθρωπισμοῦ: Ἐκείνη ἢ, τώρα, τόσο γενικὴ καὶ, φαινομενικά, τόσο φυσικὴ, τόσο ἀναπόφευκτη ἀν-τίληψη, πού ἀντεξε στὴν ἐξήγηση τοῦ πῶς διαμορφώθηκε, γενικά, τὸ συναί-σθημα τῆς δικαιοσύνης πάνω στὴν γῆ, ἢ ἀντίληψη, λοιπόν, ὅτι «ὁ ἐγκλημα-τίας εἶναι ἀξιόποινος, γιατί θὰ μπορούσε νὰ ἐνεργήσῃ καὶ διαφορετικὰ» εἶναι, πραγματικά, μιὰ ἐξαιρετικὰ ἀργὰ κατορθωμένη, ἐκλεπτυσμένη μάλι-στα, μορφή τῆς ἀνθρώπινης κρίσης καὶ συνομολόγησης· ὁποῖος τὴν μεταθέτει στὴν ἀρχὴν-ἀρχή, παραγνωρίζει χονδροειδέστατα τὴν ψυχολογία τῆς πα-λαιότερης ἀνθρωπότητας. Κατὰ τὴ μεγαλύτερη περίοδο τῆς ἀνθρώπινης ἱστο-ρίας δὲν τιμωροῦσαν καθόλου, ἐπειδὴ θεωροῦσαν τὸν ἐγκληματία ὑπεύ-

1. Schuld. Στὰ Γερμανικὰ σημαίνει καὶ χρέος (: ὀφειλή).

θυνο για την πράξη του, όχι με την προϋπόθεση, επομένως, πώς μόνον ο ένοχος είναι τιμωρητέος — πολύ περισσότερο, όπως και σήμερα ακόμη οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά τους, τιμωρούσαν από όργη, για μια ζημιά που πάθαιναν, που ξεσπούσε πάνω σ' εκείνον που είχε κάνει τη ζημιά — μα η όργη τούτη δεν ξεπερνά ώρισμένα όρια και μεταβάλλεται από την ιδέα, πώς κάθε ζημιά βρίσκει κάπου το αντίστίθμισμά της κι ότι αληθινά μπορεί να ξεπληρωθῆ, έστω και μόνο από έναν πόνο εκείνου που έκαμε τη ζημιά. Από πού πήρε, άραγε, τη δύναμή της ή παλαιότερη εκείνη, βαθιά ριζωμένη, κ' ίσως-ίσως έξερρίζωτη πιά σήμερα, ιδέα, μιᾶς αντιστάθμισης τῆς ζημιᾶς από τὸν πόνο; Τὸ φανέρωσα κιόλας πὸ πρὶν: ἀπὸ τῆ συμβατικῆς σχέσης μεταξὺ πιστωτῶν καὶ ὀφειλετῶν, πὸ εἶναι τόσο παλιά, ὅσο, γενικά, κ' ἡ ὑπαρξὴ «ὕποκεμένων δικαίου», καὶ πὸ καὶ τούτη πάλι ἀνάγεται σὲ βασικὲς μορφές τῆς ἀγορᾶς, πωλήσεως, ἀνταλλαγῆς, ἐμπορίου καὶ συναλλαγῆς.

5

Η ΑΝΑΠΟΛΗΣΗ αὐτῶν τῶν συμβατικῶν σχέσεων ξυπνᾷ ὅπωςδήποτε, ὅπως μπορεί νὰ περιμένη κανεὶς, ὕστερα ἀπὸ τὲς προηγούμενες παρατηρήσεις μας, διάφορες ὑποψίες καὶ ἀντιστάσεις ἀπέναντι σὲ τὴν παλαιότερη ἀνθρωπότητα, πὸ τὲς δημούργησε ἢ ἄφησε νὰ δημιουργηθοῦν. Βάσει τῶν σχέσεων αὐτῶν ἀκριβῶς δίνονται ὑποσχέσεις: βάσει τῶν σχέσεων αὐτῶν ἀκριβῶς ἔγινε ἀπαραίτητη ἡ δημιουργία μιᾶς μνήμης σ' αὐτὸν πὸν ὑπόσχεταί: βάσει τῶν σχέσεων αὐτῶν ἀκριβῶς δημιουργεῖται, ὅπως μπορεί νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, μιᾶ πηγὴ γιὰ σκληρότητα, ἀλυπησιά καὶ πόνο. Ὁ ὀφειλέτης, γιὰ νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνη σὲ τὴν ὑπόσχεσή του, πὸς θὰ ἐξοφλήσῃ τὸ χρέος του, γιὰ νὰ ἐγυνηθῆ γιὰ τὴ σοβαρότητα καὶ τὴν ἰερότητα τῆς ὑπόσχεσής του, μα καὶ γιὰ νὰ χαράξῃ πάνω σὲ τὴν ἴδια του τὴ συνείδηση τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους του σὲ ὑποχρέωση καὶ καθῆκον, ἐνεχυριάζει, μὲ γραπτὴ συμφωνία, γιὰ τὴν περίπτωση κείνη πὸν δὲ θὰ πλήρωνε τὸ χρέος του σὲ τὸν δανειστή του, κάτι πὸν

ἀκόμη «ἀποτελεῖ ἰδιοκτησία» του, πὸν ἀκόμη τὸ ἐξουσιάζει, λόγου χάρη τὸ σῶμα του, ἢ τὴ γυναίκα του, ἢ τὴν ἐλευθερία του, ἢ ἀκόμη καὶ τὴν ἴδια του τὴ ζωὴ (ἢ, κάτω ἀπὸ ὠρισμένες θρησκευτικὲς προϋποθέσεις, τὴν ἴδια του τὴν μετὰ θάνατον μακαριότητα, τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του, καί, τελικά, ἀκόμη καὶ τὴ γαλήνη τοῦ τάφου του: ὅπως γινότανε σὲ τὴν Αἴγυπτο, ὅπου τὸ πνεῦμα τοῦ ὀφειλέτη δὲν εὑρίσκει ἡσυχία ἀπὸ τὸν πιστωτὴ του ἀκόμη καὶ μέσα σὲ τὸν τάφο — μ' ὄλο πὸν τούτη ἡ ἐντάφιος γαλήνη, ἀκριβῶς, στοὺς Αἴγυπτίους, συνδεόταν μὲ μιὰν ἰδιαίτερην ἀντίληψη). Ἄλλὰ κυρίως ὁ πιστωτὴς μπορούσε νὰ ἐξευτελίσῃ καὶ νὰ βασανίσῃ μὲ χίλιους τρόπους τὸ σῶμα τοῦ ὀφειλέτη του, νὰ τοῦ ἀποκόψῃ, λόγου χάρη, ἓνα κομμάτι τόσο ἀκριβῶς, ὅσο θὰ φαινόταν ἀνάλογο μὲ τὸ μέγεθος τοῦ χρέους — καὶ μὲ βάση τὴ νοσοτροπία αὐτῆ, παντοῦ, κι ἀπὸ πολὺ νωρίς, δημιουργήθηκαν ἀκριβεῖς καὶ συχνὰ ἐξαιρετικὰ φριχτὲς γιὰ τὴ λεπτολογία καὶ τὴ μικρολογία τοὺς ὑπολογισμοί, νομικὰ καθορισμένοι ὑπολογισμοί, γιὰ τὴν ἀξία πὸν εἶχαν τὰ διάφορα μέλη καὶ μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Γι' αὐτὸ καὶ θεωρῶ ὡς πρόοδο, ὡς ἀπόδειξη μιᾶς πὸν ἐλεύθερης, πὸν μεγαλόψυχης, πὸν ρωμαϊκῆς περὶ δικαίου ἀντίληψης, τὴ διάταξη τῆς δωδεκάδελης νομοθεσίας τῆς Ρώμης, πὸν καθόριζε ὅτι δὲν εἶχει σημασία, ἂν, σὲ μιᾶ τέτοια περίπτωση, ὁ πιστωτὴς ἔπαιρνε λιγώτερο ἢ περισσότερο κρέας ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ὀφειλέτη του: «*si plus minusve secuerunt, ne fraude esto*». Σ' ὀλόκληρο τὸν συμφηφισμὸ τοῦτο ὑπάρχει κάποια λογικὴ: ἂς προσπαθήσουμε νὰ τὴν κατανοήσουμε, γιὰ τὴν ἔναι ἀρκετὰ παράξενη. Ἡ ἀναλογία (χρέους καὶ πληρωμῆς) συνίσταται σὲ τοῦτο δῶ, ὅτι, ἀντὶ γιὰ ἓνα ἀγαθὸ, πὸν ν' ἀντισταθμίζῃ ἄμεσα τὴ ζημιά πὸν ἔγινε (ἀντὶ, δηλαδή, ἡ ἐξόφληση νὰ γίνῃ σὲ χρῆμα, σὲ γῆ ἢ σὲ ἰδιοκτησία ὁποιοῦδήποτε εἶδους) σὲ τὸν πιστωτὴ νὰ παραχωρῆται ἓνα εἶδος ἱκανοποίησης, σὲ ἡ ἐξόφληση κι ἀποζημίωση — ἢ ἱκανοποίηση, δηλαδή, τοῦ πιστωτῆ ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀσκήσῃ τὴ δύναμή του, μὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια, πάνω σ' ἓνα ἀνθρώπινο πλάσμα πὸν βρίσκεται σὲ κατάσταση ὀλοκληρωτικῆς ἀδυναμίας, — ἢ ἡδονὴ «*de faire le mal pour le plaisir de le faire*»,¹ ἢ εὐχαρίστηση τοῦ νὰ βασανίζῃ κανεὶς: κ' ἡ ἀπόλαυση τούτη εἶναι τόσο περισσότερο ἐντονή, ὅσο κατώτερη εἶναι ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ δανειστή καὶ πὸν ταπεινὴ ἢ ὀλη του κατάσταση, κ' ἔτσι ἡ τιμωρία αὐτῆ τοῦ φαίνεται σὲ ἡ νοσημώτερη μπουκιά, ἓνα εἶδος πρόγευσης μιᾶς ἀνώτερης κοινωνικῆς θέσης. Χάρη σὲ τούτη τὴν «τιμωρία» τοῦ ὀφειλέτη του, ὁ δανειστής συμμετέχει σὲ τὸ δικαίω τῶν

1. Τοῦ νὰ κάνῃ κανεὶς τὸ κακό, γιὰ τὴν εὐχαρίστηση τοῦ νὰ τὸ κάνῃ.

ἀρχόντων: ἐπιτέλους, ἀπολαμβάνει κι αὐτὸς μιὰ φορὰ τὸ ἐξυψωτικὸ συν-
αἶσθημα, ὅτι μπορεῖ κι αὐτὸς νὰ περιφρονῆ καὶ νὰ κακομεταχειρίζεται ἕνα
ἀνθρώπινο πλάσμα σὰν κάτι «κατώτερό του» — ἢ, τουλάχιστον, στὴν περι-
πτωση ποὺ τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τῆς ἐκτέλεσης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς
τιμωρίας ἔχει ἀνατεθῆ στὴν «κρατικὴν ἐξουσία», νὰ βλέπῃ νὰ περιφρο-
νοῦν καὶ νὰ κακομεταχειρίζονται αὐτὸ τὸ πλάσμα. Τὸ ἀνπιστάθμισμα, ἐπο-
μένως, συνίσταται στὴν ἕδεια καὶ στὸ δικαίωμα ποὺ παρέχεται στὸν πιστωτὴ
νὰ εἶναι ἀνελέητος.

6

ΣΕ τούτη τὴ σφαῖρα, τοῦ ἐνοχικοῦ δικαίου δηλαδή, ὀφείλει τὴν πηγὴ τῆς
ὑπαρξῆς του ὁ κόσμος τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν, ὅπως ἡ «ἐνοχή», ἡ «συνείδηση»,
τὸ «καθῆκον», ἡ «ἰερότητα τοῦ καθήκοντος» — ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου αὐτοῦ,
ὅπως καὶ κάθε μεγάλου ποὺ ὑπάρχει στὴν γῆ, ποτίστηκε ὡς βαθιὰ καὶ γιὰ
πάρα πολὺν καιρὸ, μὲ ἄφθονο αἷμα. Καὶ δὲ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσθέσῃ,
ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος, στὸ βάθος, δὲν ἔχουσε ποτὲ πιά τὴ χαρακτηριστικὴ μυρου-
διὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ μαρτυρίου; (ἀκόμη καὶ στὸν ἴδιο τὸν γέρο Κάντ: ἡ
κατηγορικὴ προσταγὴ του μυρίζει σκληρότητα...). Κ' ἐδῶ, ἐπίσης, δημιουρ-
γήθηκε ἐκεῖνο τὸ παράξενο σύμπλεγμα ἰδεῶν, ποὺ ἔμεινε, καὶ εἶναι ἴσως
ἀδιάσπαστο ὡς σήμερα, μεταξὺ τῆς «ἐνοχῆς» καὶ τῆς «ὀδύνης». Καὶ ρωτῶ
ξανὰ: ἴσως ποῖο σημεῖο εἶναι δυνατόν ἢ ὀδύνη ν' ἀντισταθμίζῃ τὴν ἐνοχή;
Μόνον τὸ νὰ κἀνῃ κανεὶς κάποιον ἄλλο νὰ ὑποφέρει, ἦταν κάτι ποὺ προξε-
νοῦσε βαθιὰν εὐχαρίστηση, μόνον γιὰτὶ σὰν ἀνπιστάθμισμα τῆς ζημιᾶς καὶ τῆς
στενοχώριας γιὰ τὴ ζημιὰ ἔκανε ἐξαιρετικὴν εὐχαρίστηση σ' αὐτὸν ποὺ εἶχε
ζημωθῆ: τὸ νὰ προξενῆ πόνο σ' αὐτὸν ποὺ τὸν ζημίωσε! — πραγματικὴ
γιορτὴ ἢ γι' αὐτόν, κάτι ποῦ, ὅπως εἴπαμε, τόσο περισσότερο ἄξιζε, ὅσο πὺδ
ἀντίθετη ἦταν ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ πιστωτῆ ἀπέναντι τοῦ ὀφειλέτη του.
Αὐτό, φυσικῶς, τὸ παθανολογῶ, γιὰτὶ ἔναι πολὺ δύσκολο νὰ διακρίνῃ κανεὶς
ὡς τὸ βάθος αὐτῶν τῶν ὑποκθονίων πραγμάτων, πέρα ἀπὸ τ' ὅτι εἶναι ὀδυ-
νηρὴ ἢ ἐξέτασή τους: κι ὅποιος ρίχνει κατὰ χονδροειδοῦ τρόπο ἐδῶ μέσα τὴν

ἰδέα τῆς «ἐκδίκησης», τὸ μόνο ποὺ κάνει εἶναι, ἀντὶ νὰ διαλύσῃ τὰ σκοτάδια
τῆς ἔρευνας, νὰ τὰ πυκνώσῃ περισσότερο ἀκόμη (— αὐτὴ τούτη ἡ ἐκδίκηση
μᾶς ξαναοδηγεῖ στὸ ἴδιο πάντα πρόβλημα: «πῶς εἶναι δυνατόν ἢ ὀδύνη ποὺ
προξενούμε στὸν ἄλλον, ν' ἀποτελῆ μιὰν ἱκανοποίηση γιὰ τὴ ζημιὰ ποὺ μᾶς
ἔκαμε»;) Ἀντίκειται, ὅπως μοῦ φαίνεται, στὴν λεπτεπιλεπτοσύνη, καὶ περισ-
σότερο ἀκόμη στὸν ταρτουφισμό τῶν ἡμερωμένων κατοικιδίων ζώων (δη-
λαδή, τῶν συγκαιρινῶν μας ἀνθρώπων, δηλαδή τῶν ἴδιων ἡμῶν) καὶ μόνον
τὸ νὰ φαντάζονται, μ' ὄλη τὴν ἀπαιτούμενη ἔνταση, ἴσως ποῖο βαθμὸ ἀπο-
τελοῦσε, ἡ σκληρότητα, τὴ γιορτάσιμη χαρὰ τῆς παλαιότερης ἀνθρωπότητας,
ὥστε νὰ κάρυκεύῃ μ' αὐτὴν ὅλες σχεδὸν τὶς διασκεδάσεις της: πόσο πρωτό-
γονη, ἐξ ἄλλου, πόσο ἀθῶα παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη της γιὰ σκληρότητα,
πόσο ἢ «ἀνιδιοτελῆς κακία» τούτη (ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰν ἔκφραση
τοῦ Σπινόζα, ἡ *sympathia malevolens*¹) παρουσιάζεται, ἴσα-ἴσα, σὰν μιὰ
φυσιολογικὴ ἀνθρώπινη ἰδιότητα—: σὰν κάτι, δηλαδή, ποὺ ἡ συνείδηση
τὸ ἐπιδοκιμάζει μ' ὄλη της τὴν καρδιά. Ἐνα διεισδυτικὸ μάτι θὰ μπορούσε,
ἴσως, καὶ σήμερα ἀκόμη, νὰ διακρίνῃ ἀρκετὰ ἴχνη ἀπὸ κείνη τὴν παλαιότατη
καὶ βασικώτατη γιορτάσιμη ἀπόλαυση τοῦ ἀνθρώπου: στὸ «Πέραν τοῦ Καλοῦ
καὶ τοῦ Κακοῦ», ἀφορ. 188 (μὰ κι ἀκόμη πρωτύτερα, στὶς «Αὐγές», ἀφορ. 18,
77 καὶ 113) ὑπόδειξα, μὲ ἰδιαίτερη προσοχή, τὴν ὀλοένα μεγαλύτερη πνευ-
ματοποίηση καὶ «θεοποίηση» τῆς σκληρότητας, ποὺ σημάδια της συναντοῦμε
σ' ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ ἀνώτερου πολιτισμοῦ (καὶ θὰ μπορούσαμε, μά-
λιστα, νὰ ποῦμε, πῶς αὐτὴ τὴν ἀποτελεῖ, ἴσως ἕναν σημαντικὸ βαθμὸ).
Ὅπως ὅποτε, δὲν πάει πολὺς καιρὸς, ποὺ δὲ θὰ ἔταν δυνατόν νὰ διανοηθῆ
κανεὶς πριγκηπικὸ γάμο, ἢ μιὰ μεγάλη λαϊκὴ ἐορτὴ, χωρὶς ἀποκεφαλισμούς,
θασανιστήρια ἢ καὶ κανένα ὀλοκαύτωμα, οὔτε καὶ νὰ νοηθῆ ἀρχοντικὸ σπῆτε
χωρὶς μερικὰ πλάσματα, ποὺ νὰ μὴ μποροῦν πάνω τους, τὰ μέλη τοῦ σπι-
τιοῦ, ν' ἀφήνουν ἐλεύθερη διέξοδο στὴν κακία τους καὶ στὰ σκληρά τους
πειράγματα (θυμηθῆτε μόνον τὸν Δὸν Κιχώτη στὴν Αὐλὴ τῆς Δούκισσας:
διαβάζοντας, σήμερα, ὀλόκληρο τὸν «Δὸν Κιχώτη» ἔχουμε μιὰ γεύση πικρίας
στὴ γλῶσσα, ἕνα μαρτύριο σχεδὸν, πρᾶγμα ποὺ θὰ φαινόταν περίεργο καί,
μάλιστα, ἀκατανόητο καὶ στὸν συγγραφέα καὶ στοὺς συγκρόνους του, ποὺ
διάβαζαν τὸ βιβλίον μὲ τὴν ἠσυχώτερη συνείδηση ποὺ γίνεται, σὰ νὰ μὴν
ὑπῆρχε πὺδ εὐθυμο βιβλίον ἀπ' αὐτό, ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ ξεκαρδίζονται ἀπὸ τὰ
γέλια). Τὸ νὰ βλέπῃς τὸν ἄλλον νὰ ὑποφέρει, εἶναι κάτι ποὺ σοῦ κάνει

1. Κακόβουλη συμπάθεια.

καλό, τὸ νὰ τὸν κάνης ὁ ἴδιος ἐσὺ νὰ ὑποφέρῃ σοῦ κάνει περισσότερο καλό, — ὑπὲρ ἑνὸς μιᾶ σκληρῆ φράση, πρόκειται ὅμως γιὰ ἕνα παμπάλαιο, δυνατὸ, νθρώπινο, πάρα πολὺ ἀνθρώπινο, ἀξίωμα, πού, πιθανῶς, ἂν τὸ μπορούσαν, ἂ τὸ ὑπόγραφαν ἴσως ἀκόμη κ' οἱ πύθιοι: γιὰτί ἔχουν νὰ ποῦν, ὅτι οἱ πύθιοι σκαρφίζονται παράξενες σκληρότητες, προαναγγέλοντας κιάλας, ἔτοι, ἂν ἄνθρωπο, «προμιμούμενοι» τὸν ἄνθρωπο. Χωρὶς σκληρότητα, καμιά γιορτή: αὐτὸ τὸ δίδαγμα ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότατη καὶ μακραίωνη ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, — καὶ στὴν τιμωρία ὑπάρχει τόσο γιορτάσιμο στοιεῖο! —

7

· ΜΕ τοῦτες τίς σκέψεις, καὶ τὸ λέμε περιστατικὰ, δὲ σκοπεύω καθόλου νὰ ἐκκαινούργιο νερὸ στὸν παράφωνο μῦθο, πὸ ἐπαναλαβαίνει, γκρινιάζοντας, τὴν ἀηδία τῆς ζωῆς, γιὰ χάρη τῶν ἀπαισιοδόξων μας: ἀντίθετα, ἐδῶ θὰ ἰσχυρωθῆ ρητέ, πὸς τὴν ἐποχὴ πὸ ἡ ἀνθρωπότητα δὲ ντρέποταν ἀκόμη τε τὸ πὸ λίγο γιὰ τὴ σκληρότητά της, ἡ ζωὴ κυλοῦσε πὸ χαρούμενη, ἢ ὅσο τώρα πὸ ὑπάρχει ἡ ἀπαισιοδοξία. Τὸ σκοτεινίασμα τ' οὐρανοῦ ἰνω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, μεγάλωνε ὅλο καὶ πὸ πολὺ, ὅσο μεγάλωνε κ' ἡ ροπὴ πὸ ἐνιωθε ὁ ἄνθρωπος μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο. Τὸ γεμάτο ἀπαισιοδοξία καὶ κούραση βλέμμα, ἡ δυσπιστία μπροστὰ στὸ αἶνιγμα τῆς ζωῆς, ὑπαγορευμένο ἀπὸ τὴν ἀηδία τῆς ζωῆς παγερὸ "Ὅχι — δὲν εἶναι χαρακτηριστικὰ σημάδια τῶν χειρότερων ἐποχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους: θε ἄλλο, μάλιστα, φυτρώνουν, σὰν γνήσια φυτὰ τοῦ βάλτου πὸ εἶναι, νο ὅταν δημιουργηθῆ ὁ βάλτος, γιὰτί αὐτὸς εἶναι τὸ φυσικὸ στοιχεῖο τους ἰ μόνο στὸ ἔδαφός του προκόβουν — ἐννοῶ τὴ νοσηρὴ ἐκλέπτυνση καὶ τὴ πηρὴ ἡθικοποίηση πὸ διδάσκουν ἐν τέλει στὸ ζωὸ «ἄνθρωπος» νὰ ντρέπε, γιὰ ὅλα του τὰ ἐνστικτα. Ὁ ἄνθρωπος, πασχίζοντας νὰ γίνῃ «ἄγγελος» ἰὰ νὰ μὴ χρησιμοποιήσω ἐδῶ σκληρότερη λέξη) δὲν κατάφερε ἄλλο τι, ὅ τὸ ν' ἀποκτήσῃ ἐκεῖνο τὸ χαλασμένο στομάχι κ' ἐκεῖνη τὴν ἀκάθαρτη ὕσσα, πού, ὅχι μόνο τὸν ἔκαμαν νὰ σκαθῆ τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀθωότητα τοῦ

ζώου, παρὰ καὶ στέρησαν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ κάθε νοσηριὰ. "Ἐτσι πού, κάποτε, οκύβοντας πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, βουλώνει τὴ μύτη του, καί, ὅπως ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', συντάσσει, ἀηδιασμένος, τὸν κατάλογο τῶν δεινῶν του (: «ἀκάθαρτη σύλληψη, ἀηδιαστικὴ θρέψη μέσα στὸν μητρικὸ κόλπο, κακὴ ποιότητα τοῦ ὑλικοῦ πὸ κάνει τὸ ἔμβρυο ν' ἀναπτύσσεται, ἀποκρουστικὴ βρωμιά, σάλια, μύξες, κατρουλιὰ καὶ κόπρανα»). Σήμερα, πὸ ὅλο καὶ περισσότερο προβάλλουμε τὸν πόνο σὰν τὸ πρῶτο ἐπιχειρήμα κατὰ τῆς ὑπαρξῆς καὶ σὰν τὸ χειρότερο ἐρωτηματικὸ της, καλὸ θὰ ἦταν νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἐποχὴ ὅπου τὰ πράγματα κρινόνταν διαφορετικὰ, μόνο καὶ μόνο γιὰτί οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν τὴ δύναμη νὰ στερηθοῦν τὸ μέγιστο ἐντρυφήμα τοῦ νὰ κάνουν τὸν ἄλλο νὰ ὑποφέρῃ, ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ ἀνακάλυψαν σ' αὐτὸ, ἕνα θέλημα πρῶτης γραμμῆς, ἕνα πραγματικὸ δόλωμα γιὰ τὴ ζωὴ. Μπορεῖ, μάλιστα, τὴν ἐποχὴ κείνη — ἂς τὸ ποῦμε κι αὐτὸ, γιὰ νὰ παρηγορηθοῦν οἱ εὐαίσθητοι — ἡ ὁδύνη νὰ μὴν ἦταν καὶ τόσο ὀδυνηρὴ ὅσο εἶναι σήμερα: σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, τουλάχιστον, θὰ κατάληγε ἕνας γιατρὸς πὸ θὰ θεράπευε νέγρους (ἂν τοὺς νέγρους τοὺς πάρουμε σὰν ἀντιπροσώπους τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπότητας) μὲ ἐξαιρετικὰ σοβαρὲς κι ὀδυνηρὲς ἐσωτερικὲς παθήσεις, πὸ θὰ ἔφερναν σὲ ἀπόγνωση καὶ τὸν πὸ γερὸ Εὐρωπαῖο, — πρῶτα πὸ δὲν συμβαίνει μὲ τοὺς νέγρους. (Ἡ καμπύλη ἀνοχῆς τοῦ ἀνθρώπου στὸν πόνο, στὴν πραγματικότητα, φαίνεται νὰ πέφτῃ πάρα πολὺ καὶ σχεδὸν ἀπτότομα, μὸλις ἀφήσουμε πίσω μας τίς πρῶτες δέκα χιλιάδες ἢ δέκα ἑκατομμύρια τῶν ὑπερπολιτισμένων μας: ὅσο τώρα γιὰ μένα, προσωπικὰ, δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου, πὸς μπροστὰ σὲ μὴ καὶ μόνη νύχτα πόνου ἐνὸς καὶ μόνου διανοούμενου ὑστερικοῦ γυναικοποιημένου τῶν καιρῶν μας εἶναι ἀπλούστατα μηδαμνοὶ ὅλοι οἱ πόνοι μαζί τῶν ζώων, πού, γιὰ ἐπιστημονικὲς ἀποκρίσεις, ρωτήσαμε μὲ μαχαίρι τίς ζωντανές, παλλόμενες σάρκες τους). Ἴσως, μάλιστα, ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχτοῦμε τὸ ἐνδεχόμενο, πὸς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαφανιστῆ ὁλότελα ἡ παλιὰ ἐκεῖνη ἀπόλαυση πὸ δίνει ἡ σκληρότητα, μὲ μόνη τὴ διαφορά, πὸς ἐπειδὴ σήμερα ἀκριβῶς ὁ πόνος παρουσιάζεται δριμύτερος, πὸ ἐντονός, χρειάστηκε νὰ ἐξιδανικευτῆ καὶ νὰ γίνῃ λεπτότερος, πὸς χρειάστηκε νὰ μεταφραστῆ σὲ κάτι φανταστικὸ καὶ ψυχικὸ, καὶ νὰ στολιστῆ, μάλιστα, μὲ τόσο ἀθῶα καὶ καθησυχαστικὰ ὀνόματα, πὸ νὰ μὴν προκαλῆ τὴ δυσπιστία οὔτε καὶ στὴν πὸ ἐκλεπτυσμένη ὑποκριτικὴ συνείδηση (ἡ «τραγικὴ συμπόνια» εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτά, κ' ἕνα ἄλλο εἶναι «les nostalgies de la croix»¹). Αὐτὸ πὸ κυριῶς μᾶς κάνει ν' ἀγανακτοῦμε ἐναντίον τοῦ πό-

1. Οἱ νοσταλγίες τοῦ σταυροῦ (: τῶν βασανιστηρίων τῆς σταύρωσης).

νου, δὲν εἶναι αὐτὸς καθαυτὸς ὁ πόνος, ὅσο τὸ παράλογο τοῦ πόνου. Ἐντούτοις, οὔτε γιὰ τὸν χριστιανό, ποὺ εἶχε ἐπινοήσει μέσα στὸν πόνο ἕναν ὀλόκληρο κρυφὸ μηχανισμό σωτηρίας, οὔτε καὶ γιὰ τὸν ἀπλοϊκὸ ἄνθρωπο τοῦ παλιοῦ καιροῦ, ποὺ μπορούσε νὰ ἐρμηνεύη κάθε πόνο, βάζοντας τὸν ἑαυτοῦ στὴ θέση τοῦ θεατῆ ἢ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ πόνου, δὲν ὑπῆρχε ἕνας τέτοιος χωρὶς νόημα πόνος. Ἐκείνους τοὺς καιροὺς, γιὰ νὰ κατορθώσουν νὰ διώξουν ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ν' ἀπαρνηθοῦν εἰλικρινὰ τὸν κρυφὸ πόνο, τὸν πόνο ποὺ δὲν εἶχε ἀποκαλυφθῆ καὶ ποὺ δὲν εἶχε, ἐπομένως, μάρτυρες, σχεδὸν ἐξαναγκάστηκαν νὰ ἐπινοήσουν θεοὺς καὶ ἐνδιάμεσα ὄντα, κάθε ὕψους καὶ βάθους, κοντολογίᾳ κάτι ποὺ νὰ περιπλανιέται ἀκόμη κι ἀνάμεσα στὰ κρυμμένα πράγματα, ποὺ νὰ βλέπη καὶ μέσα στὸ σκοτάδι καὶ πού, ἔτσι, νὰ μὴν τοῦ διαφεύγη εὐκολα οὔτε ἕνα ἐνδιαφέρον ὀδυνηρὸ θέαμα. Μὲ τὴ βοήθεια, δηλαδή, τέτοιου εἴδους ἐφευρημάτων μπορούσε, τότε, ἡ ζωὴ, μὲ τὸ τέχνασμα ποὺ πάντα συνήθιζε, νὰ δικαιώνη τὸν ἑαυτοῦ της, νὰ δικαιώνη τὴν «κακότητά» της: στὴν ἐποχὴ μας, θὰ χρειαζόταν ἴσως, γιὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ, νὰ χρησιμοποιήσῃ ἄλλα τεχνάσματα, ἄλλου εἴδους ἐφευρήματα (νὰ παρουσιάσῃ, δηλαδή, ὡς «αἰνίγμα», ὡς «γνωσιολογικὸ πρόβλημα»). «Κάθε κακὸ δικαιώνεται ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θὰ εὐδοκίση ἕνας θεὸς νὰ ρίξῃ πάνω του τὰ μάτια του»: αὐτὸ ἔλεγε ἡ πανάρχαιη λογικὴ τοῦ συναισθήματος — καὶ γιατί, ἀλήθεια, μόνον ἡ πανάρχαιη; Οἱ θεοὶ εἶναι φίλοι τῶν σκληρῶν θεαμάτων — ὡ πόσο βαθιὰ δὲ φτάνει ἀκόμη τούτη ἡ πανάρχαιη ἀντίληψη μέσα στὸν σημερινὸ εὐρωπαϊκὸ ἐξανθρωπισμὸ μας! Κάτι θὰ μπορούσαμε νὰ πληροφορηθοῦμε γι' αὐτό, ἂν προστρέχαμε στὸν Καλθίνο καὶ στὸν Λούθηρο. Τὸ βέβαιο ὅπωςδήποτε εἶναι, πῶς ἀκόμη καὶ οἱ Ἑλληνας δὲ βρῖσκανε κάρυκευμα πρὸς πικάντικο, γιὰ τὴν εὐδαιμονία τῶν θεῶν τους, ἀπὸ τὴν ἀπολαύσεις τῆς σκληρότητας. Μὲ τί μάτια νομίζετε πῶς ἔβλεπαν οἱ ὀμηρικοὶ θεοί, στὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ, τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα; Τί νόημα, σὲ τελευταίαν ἀνάλυση, εἶχε ὁ τρωικὸς πόλεμος καὶ οἱ τρῶες, τῶς ἄλλες τραγικὲς φρικαλεότητες; Ὅσο γι' αὐτὸ δὲν μᾶς μένει καμιά ἀμφιβολία: ὅλες αὐτὲς οἱ φρικαλεότητες πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ὡς παιγνίδια γιὰ νὰ εὐφραίνωνται τὰ μάτια τῶν θεῶν: κ' ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς ἀνέκει σὲ πρὸς «θεϊκὸ» εἶδος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οἱ φρικαλεότητες αὐτὲς ἦσαν, ὡς ἕνα σημεῖο, εὐφραντικὰ παιγνίδια καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς ποιητές... Κι ἀργότερα ἀκόμη, οἱ ἠθικοφιλόσοφοι τῆς Ἑλλάδος πίστευαν πῶς οἱ θεοὶ πρόσεχαν τὴν ἠθικὴ πάλη, τὸν ἥρωισμό καὶ τοὺς βασάνους ποὺ ἐπέβαλαν στὸν ἑαυτοῦ τους οἱ ἑνάρετοι: ὁ «Ἡρακλῆς τοῦ καθήκοντος» ἔπαιζεν, ἀπλούστατα, θέατρο, πρᾶγμα ποὺ κι ὁ ἴδιος αὐτὸς τὸ ἤξερε πολὺ καλά. Ἡ χωρὶς θεατῆς, χωρὶς μάρτυρες,

ἀρετὴ ἦταν γι' αὐτὸν τὸ λαὸ τῶν θεατρίνων κάτι ἐντελῶς ἀδιανόητο. Αὐτὸ τὸ τόσο ἐπικίνδυνο, τόσο ὀλέθριο ἐπιπόνημα τῶν φιλοσόφων, ποὺ κείνα τὰ χρόνια γνώριζε ἡ Εὐρώπη γιὰ πρώτη φορά, ἢ «ἐλεύθερη βούληση» δηλαδή, ἢ ἀπόλυτη αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ, δὲν ὑπῆρξεν ἀποκύημα τάχα τῆς ἀνάγκης τους νὰ δημιουργήσουν ἕνα εἶδος δικαιώματος νὰ φαντάζωνται πῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεῶν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀρετὴ δὲ μπορούσε νὰ ἐξαντληθῆ ποτέ; Ἀπ' αὐτὸ τὸ θέατρο τῆς γῆς δὲν ἔπρεπε νὰ λείψουν ποτέ τὰ πράγματι καινούργια θεάματα, οἱ πράγματι ἀνήκουστες συγκινήσεις, περιπέτειες, καταστροφές: οἱ θεοὶ θὰ μπορούσαν εὐκολα, βέβαια, νὰ προβλέψουν ἕναν κόσμον, δημιουργημένο σύμφωνα μὲ μιὰ τέλεια αἰτιοκρατία, μὰ πολὺ γρήγορα θὰ τὸν βαριόντουσαν. Νὰ ἔταν ἀρκετὸς, ἄραγε, ὁ λόγος αὐτός, ὥστε οἱ φιλόσοφοι, αὐτοὶ οἱ φίλοι τῶν θεῶν, νὰ μὴν ἀξιώσουν ἀπὸ τοὺς θεοὺς τους ἕναν τέτοιο αἰτιοκρατικὸν κόσμον! Δὲν εἶναι ἀπίθανο, γιὰ τὸ ὀλόκληρη ἢ ἀρχαία ἀνθρωπότητα παρουσιάζεται γεμάτη τρυφερὲς περιποιήσεις γιὰ τὸν «θεατῆ», σὰν ἕνας κόσμος πράγματι δημόσιος, πράγματι γιὰ τὰ μάτια, ποὺ δὲ μπορούσε νὰ φανταστῆ τὴν εὐτυχία, χωρὶς θεάματα καὶ γιορτές. Καί, ὅπως, εἶπαμε ἤδη, ἀκόμη καὶ στίς μεγάλες τιμωρίες ὑπάρχει πᾶρα πολὺ γιορτάσιμο στοιχεῖο!...

8

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ τῆς ὀφειλῆς, τῆς προσωπικῆς ὀφειλῆς, γιὰ νὰ ξαναγυρῶμε στὴν ἔρευνά μας, κατὰ γὰρ, καθὼς εἶδαμε, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ πρωταρχικώτατες σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων, καί, πρὸς συγκεκριμένα: ἀπὸ τὴν σχέσεις μεταξὺ πωλητῆ κι ἀγοραστῆ, πιστωτῆ κι ὀφειλέτη. Ἀπάνω στὸ σημεῖο αὐτό, τῆς συναλλαγῆς, στάθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀντιμέτωπο, πρόσωπο μὲ πρόσωπο, ἀναμετρήθηκε τὸ πρόσωπο μὲ τὸ πρόσωπο. Δὲ βρέθηκε βαθμίδα ὅσονδήποτε χαμηλοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ νὰ μὴν ἀφήνῃ νὰ διαφανῆ κάτι ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν τῶν σχέσεων. Τὸ νὰ ὀρίζῃ τὴν τιμὴ, νὰ ἀξιολογῆ, νὰ βρῖσκει ἰσοβαθμίσεις, ν' ἀνταλλάξῃ, εἶναι πράγματα ποὺ ἀπασχόλησαν

πολύ την πρώτη σκέψη του ανθρώπου, ώστε, κατά κάποιο τρόπο, αποτέλεσαν αυτή τούτη τη σκέψη: άπάνω σ' αυτό ξμαθε ν' ακονίζεται το άρχαιότερο είδος εϋφυΐας, κ' έδω θα μπορούσαμε, ίσως, να διαισθανθούμε το πρώτο σπέρμα της ανθρώπινης ύπαρξης, — το συναίσθημα της υπεροχής του άπέναντι σ' άλλα ζώα. Πιθανώς, μάλιστα, ακόμη κ' ή γερμανική λέξη Mensch¹ (manas) να εκφράζει, ίσαμε έναν βαθμό, κάτι από το υτο το αυτοσυναίσθημα: ο άνθρωπος χαρακτηρίζει τον έαυτό του σαν το πλάσμα που μετρά άξίες, άξιολογεί και μετρά σαν το «κατ' έξοχήν ζών-έκτιμητής». Η άγορά και ή πώληση, ι' όλα τα ψυχολογικά συμπαρομαρτούμενά τους, είναι προγενέστερες κι αυτής τούτης της άπαρχής όποιασδήποτε μορφής κοινωνικής όργάνωσης και κοινωνικών συνδέσμων: από την στοιχειωδέστερη μορφή του προσωπικού δικαίου, το φρεσκογεννημένο συναίσθημα της ανταλλαγής, της συμφωνίας, της λφειλής, του δικαίωματος, της ύποχρέωσης, του συμψηφισμού, μεταφέρθηκε, έκ των ύτέρων, στα πιο χοντροφτιαγμένα και πιο πρωτόγονα κοινωνικά συμπλέγματα (στις σχέσεις τους με άνάλογα με αυτά συμπλέγματα) αυτόχρονα με τη συνήθεια να συγκρίνεται, να μετράται, να ύπολογίζεται ή ύναμη με τη δύναμη. Έκτοτε, το μάτι προσαρμόστηκε σ' αυτή την προοπτική: και με κείνη την άπλοϊκή συνακολουθία, που ιδιάζει στη σκέψη της ταλαιότερης άνθρωπότητας, που ξεκινά δύσκολα, μα που ύστερα προχωρεί ίλύγιστα σ' ίσια κατεύθυνση, οι άνθρωποι έφτασαν γρήγορα στη μεγάλη γέφυρα: «κάθε πράγμα έχει την τιμή του· όλα μπορούν να πληρωθούν» — τον άρχαιότατο κι άπλοϊκώτατο ήθικό κανόνα της δικαιοσύνης, στην άταρχή κάθε «καλωσύνης», κάθε «χρησιότητας», κάθε «καλής θέλησης», και κάθε «άντικειμενικότητας» επάνω στη γη. Στην πρώτη βαθμίδα τούτη, δικαιοσύνη είναι ή καλή θέληση μεταξύ ανθρώπων ίσης περίπου δύναμης, να συμφωνήσουν μεταξύ τους, να ρθούν πάλι σε «συνεννόηση» μ' έναν συμβιβασμό, ι όσο τώρα για τους ανθρώπους με λιγώτερη δύναμη, αυτοί έξαναγκάζονται να ρθούν σε συμβιβασμό μεταξύ τους. —

1. Άνθρωπος.

ΣΥΜΦΩΝΑ πάντα με τα μέτρα των παλιών καιρών (στο κάτω-κάτω οι καιροί αυτοί πάντα ύπάρχουν και πάντα είναι δυνατόν να ξανάρθουν): όμοια κ' ή κοινότητα βρίσκεται στις ίδιες σημαντικές βασικές σχέσεις με τα μέλη της, σ' αυτές, δηλαδή, του πισωτη με τον όφειλέτη του. Ό άνθρωπος που ζή στην κοινότητα έχει όλα τα πλεονεκτήματα της κοινότητας (και τί πλεονεκτήματα, άλήθεια! σήμερα τα ύποτιμούμε καμιά φορά), προστατεύεται, ήσυχος κι άπείραχτος μέσα στο σπίτι του, άπολαβαίνει τη γαλήνη του κ' είναι γεμάτος έμπιστοσύνη, ξεγνοιαστος από κείνες τις κακοπάθειες και τις έχθρικές ενέργειες στις όποιες είναι έκτεθειμένος όποιος βρίσκεται έξω από την κοινότητα, ο «άνειρήνευτος» — ένας Γερμανός γνωρίζει πως ή πρωταρχική σημασία της λέξης Elend¹ ήταν elend² — άνάλογα με τις ύποχρεώσεις που είχε αναλάβει άπέναντι της κοινότητας και τις έγγυήσεις που της είχε δώσει, όποτε κ' ή κοινότητα ήταν ύποχρεωμένη άπέναντί του να τον προστατεύη από κάθε κακοπάθεια κ' έχθρική ενέργεια. Τί θα συμβή, όμως, στην αντίθετη περίπτωση; Δέν ύπάρχει άμφιβολία, πως τόσο ή κοινότητα, όσο και ο δανειστής που έξαπατήθηκε, θα ζητήσουν να πληρωθούν κατά τον έπωφελέστερο τρόπο. Έδω, βέβαια, δέν πρόκειται καθόλου για την άμεση ζημία που έχει προκαλέσει ο ένοχος: ο έγκληματίας, ανεξάρτητα κι άπ' αυτήν είναι προπαντός ένας «άντάρτης», ένας παραβάτης, που δέν κράτησε τα ύπεσχημένα άπέναντι του συνόλου, της κοινότητας δηλαδή, που, όπως είπαμε, του έξασφάλιζε όλα τα άγαθά και τα πλεονεκτήματα της κοινής ζωής, στην όποία συμμετείχε ίσαμε τότε. Ό έγκληματίας είναι ένας όφειλέτης, που, όχι μόνον δέν άντιπληρώνει τα όφειλήματα και τις χορηγίες που πήρε, παρά και βάζει χέρι, κι από πάνω, στον δανειστή του. Έτσι, πολύ δικαιολογημένα, όχι μόνο του στερούν όλ' αυτά τ' άγαθά και τα πλεονεκτήματα, παρά και του ύπενθυμίζουν πόσο σημαντικής άξίας ήταν ή άπόκτηση των πλεονεκτημάτων αυτών. Η μήνις του δανειστή που ζημιώθηκε, της κοινότητας (που παράβηκαν τους νόμους της) ξαναοδηγεί τον άντάρτη στην

1. Άθλιότητα, κακομοιριά, δυστυχία.

2. Πλάνης, άλήτης.

ιγρια κ' έκτος νόμου κατάσταση, τοῦ ἀρνεῖται τὴν προστασία πού ἀπολάμβανε δὲ τότε: τὸν ἀποδιώχνει — κ' ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑποστῇ κάθε εἶδους ἐχθρικήν ἐνέργεια ἐναντίον του. Σὲ τούτη τὴ βαθμίδα τῶν ἡθῶν, «ποινὴ» εἶναι ἀπλούτατα τὸ ὁμοίωμα, ἡ ἀπομίμηση τῆς κανονικῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντι ἐνὸς μισητοῦ, ἀφοπλισμένου, νικημένου ἐχθροῦ, πού δὲν ἔχασε μόνο κάθε δικαίωμα καὶ προστασία, παρὰ καὶ κάθε ἔλεος. Ἡ «ποινὴ» εἶναι, λοιπόν, τὸ πολεμικὸ δίκαιο καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ «*voe victis*»¹ σ' ὅλη τὴν ἀνελέητη οὐκ ἐπιδοκίμασή του, πρᾶγμα πού ἐξηγεῖ γιὰ ποῖό λόγο ὁ πόλεμος (καὶ μαζί κ' οἱ ἀνθρωποθυσίες τῶν πολεμικῶν ἱεροτελεστιῶν) ἔδωσε ὅλες τὶς μορφές πού παρουσίασεν ἡ ποινὴ μέσα στὴν ἱστορία.

10

ΟΣΟ μεγαλώνει ἡ δύναμή της, τόσο ἡ κοινότητα δίδει μικρότερη σημασία στὶς παρανομίες τῶν μελῶν της, ἀφοῦ τὰ παρανομοῦντα τοῦτα μέλη της δὲν τῆς φαίνονται πιά οὔτε τόσο ἐπικίνδυνα, ὅσο πρὶν, γιὰ τὴν ὑπόστασή τοῦ συνόλου, οὔτε καὶ σὲ θέσῃ νὰ τὴν ἀνατρέψουν: τώρα, ὁ κακοποιὸς δὲν ἀποπέμπεται πιά, οὔτε τοῦ «στεροῦν τὴν εἰρήνη» του, οὔτε κὶ ἀφήνεται νὰ ξεσπάσει ἀκαλίνωτη πάνω του, καθὼς πρὶν, ἡ γενικὴ ὄργη — τὸ ἀντίθετο, μάλιστα: τώρα τὸ σύνολο ὑπερασπίζεται, προστατεύει προσεκτικὰ τὸν κακοποιὸ ἀπὸ τὴν ὄργη τούτη καὶ προπαντὸς ἀπὸ τὴν ὄργη ἐκείνων πού ζημιώθηκαν ἄμεσα. Αὐτὸ πού, στὶς ὑστερότερες φάσεις τῆς ἐξέλιξής του, χαρακτηρίζει, ὅλο καὶ πού φανερά, τὸ ποινικὸ δίκαιο, εἶναι ὁ συμβιβασμὸς μὲ τῆς ὄργης ἐκείνων πού ζημιώθηκαν ἄμεσα, ἡ προσπάθεια πού καταβάλλει ἡ κοινότητα νὰ ἐντοπίσει τὴν περίπτωση πού ἀντιμετωπίζει κ' ἔτσι νὰ παρακάμψῃ μιὰ μεγαλύτερη ἢ καὶ γενικώτερη συμμετοχὴ καὶ ἀνταρσία, ἀναζητώντας ἀντισταθμίματα γιὰ νὰ συμβιβαστῇ ἡ ὅλη ὑπόθεσις (ἡ *compositio*): καὶ προπαντὸς μὲ ὁλοένα πού σταθερὴ θέληση τῆς κοινότητος νὰ θεωρῇ, ὅτι ὅποιαδήποτε παράβασις εἶναι δυνατὸν νὰ ξεπληρωθῇ καί, μὲ ἰὸν τρόπο αὐτό, ἐπομένως, νὰ ξεχωρισθῇ, ἴσαμε ἕναν ὠρισμένο βαθμὸ, τουλάχιστον, τὸν ἐγκληματία ἀπὸ τὸ

1. Οὐαὶ τοῖς ἡττημένοις.

ἐγκλημά του. Ὅσο μεγαλώνει, ἐξ ἄλλου, ἡ ἀτομικὴ δύναμη κ' ἡ αὐτεπίγνωση σὲ μιὰ κοινότητα, τόσο τὸ ποινικὸ δίκαιο γίνεται ἡπιώτερο: οἱ αὐστηρότερες μορφές τοῦ ποινικοῦ δικαίου ξανακάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ἀμέσως μόλις ἐκδηλωθῇ κάποια ἀδυναμία ἢ κάποιος σοβαρότερος κίνδυνος. Ἀκόμη κὶ ὁ «δανειστὴς» γίνεται πού ἀνθρώπινος ὅσο πλουτίζει: στὸ τέλος, μάλιστα, τὸ μέτρο τοῦ πλούτου του εἶναι τὸ πόσες ζημιές μπορεῖ νὰ πάθῃ, χωρὶς νὰ ὑποφέρῃ ἀπ' αὐτές. Δὲν εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀδύνατο νὰ φανταστοῦμε μιὰ κοινότητα πού νὰ ἔχῃ μιὰ τέτοια συνείδηση τῆς δυνάμεώς της, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ στὸν ἑαυτὸ της τὴν ὑπέριστη πολυτέλεια — ν' ἀφήνῃ ἐντελῶς ἀτιμώρητους αὐτοὺς πού τὴν ἔβλαψαν. «Καὶ τί σημασία ἔχουν, γιὰ μένα, τὰ παράσιτά μου;» θὰ μπορούσενὰ πῆ, τότε: «ἂς ζήσουν κὶ ἂς προκόψουν κὶ αὐτά: εἶμαι τόσο δυνατὴ, πού δὲ μ' ἀνησυχοῦν οὔτε τὸ πού λίγο!»... Ἡ δικαιοσύνη, πού ἔλεγε, στὴν ἀρχή: «Ὅλα εἶναι δυνατὸν νὰ πληρωθοῦν κὶ ὅλα πρέπει νὰ πληρώνωνται», κλείνει τὰ μάτια, στὸ τέλος, κὶ ἀφήνει ἐλεύθερο κ' ἡσυχό τὸν ἄνθρωπο πού δὲν εἶναι σὲ θέσῃ νὰ πληρωθῇ — καταλήγει, δηλαδή, ὅπως ὅλα τὰ καλὰ πράγματα σὲ τούτη τὴ γῆ, στὴν αὐτοαναίρεση. Τούτη ἡ αὐτοαναίρεση τῆς δικαιοσύνης γνωρίζουμε μὲ τί ὄμοιο ὄνομα στολίζεται: λέγεται χάρις: κ' εἶναι, πρᾶγμα αὐτονόητο, τὸ προνόμιο τῶν ἰσχυροτέρων, ἢ, καλύτερα εἰπωμένο, τὸ «πέραν» τοῦ δικαίου τους.

11

— ΑΚΟΜΗ δυὸ λόγια, ὅμως, ἐδῶ, γιὰ ν' ἀντικρούσωμε τὶς πρόσφατες δοκιμές πού ἔγιναν ν' ἀναζητηθῇ ἡ καταγωγὴ τῆς δικαιοσύνης σ' ἕνα ὀλίγον διαφορετικὸ ἔδαφος — αὐτὸ τῆς μνησικακίας. Μά, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, θὰ πῶ κάτι στὸ αὐτὸ τῶν ψυχολόγων μας, ἂν ὑποθέσουμε πῶς θὰ τοὺς ἔκανε κέφι νὰ μελετήσουν ἀπὸ πῶς κοντὰ τὴν ἴδια τὴ μνησικακία: τὰ φυτὰ αὐτὰ ἀνθίζει, σήμερα, κατὰ τὸν ὠραιότερο τρόπο, ἀνάμεσα στοὺς ἀναρχικοὺς καὶ στοὺς ἀντισημίτες, ὅπως ἀνθίζει, πάντα, ἄλλωστε, σὰν τὸν μενεξέ, μ' ὅλο πού τὸ ἄρωμά του διαφέρει. Κ' ἐπειδὴ εἶναι κανόνας, πῶς τὰ ὅμοια πράγματα γεννοῦνται ἀπὸ ὅμοια πράγματα, δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωρήσουμε παράξενο, ἂν οἱ κύκλοι αὐτοὶ ἀκριβῶς προσπαθοῦν — καὶ δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ (βλέπε καὶ πῶς πρὶν, τὸν ἀφορ. 14 τῆς πρώτης πραγματείας) — νὰ καθαγιάσουν τὴν ἐκδίκησιν, ἀπο-

καλώντας την δικαιοσύνη — σάμπως ή δικαιοσύνη να ήταν, στο βάθος, μιὰ προέκταση τοῦ συναισθήματος τῆς προσβολῆς ποὺ ἔπαθε κανεὶς — καί, μαζί με τὴν ἐκδίκηση, νὰ ξαναφέρουν σ' ὑπόληψη κάθε ἀντιδραστικὸ συναισθημα γενικά. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ με παραξένευε λιγώτερο ἀπὸ κάθε ἄλλο: ποῦ φαίνεται, μάλιστα, πὼς ἀναφορικά μ' ὀλόκληρο τὸ βιολογικὸ πρόβλημα (ποῦ, σχετικὰ μ' αὐτό, παραέχει ὑποτιμηθῆ, ὡς τὰ σήμερα, ἡ ἀξία τῶν ἀντιδραστικῶν συναισθημάτων) ἀποτελεῖ μιὰν ὑπερησία. Θὰ τονίσω μόνον, πὼς αὐτὴ ἡ νέα ἀπόκρωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐντιμότητος (πρὸς ὄφελος τοῦ μίσους, τῆς ζήλειας, τῆς κακίας, τῆς καχυποψίας, τῆς ἐκδίκησης) βγήκε μέσα ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς μνησικακίας. Γιατὶ ἡ «ἐπιστημονικὴ ἐντιμότητα» τούτη ἐξαφανίζεται ἀμέσως καὶ παραχωρεῖ τὴ θέση της σὲ τόνους θανάσιμης ἐκθρότητας καὶ προκατάληψης ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θὰ γίνῃ λόγος γιὰ κάποια ἄλλη ὀμάδα συναισθημάτων, ποῦ, καθὼς νομίζω, ἔχουν ἀκόμη μεγαλύτερη βιολογικὴ ἀξία ἀπὸ τ' ἀντιδραστικὰ συναισθήματα καὶ ποῦ, ἐπομένως, ἀξίζουν τὸν κόπο νὰ κριθοῦν ἐπιστημονικὰ καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν: θέλω νὰ πῶ, τὰ πράγματι ἐνεργητικὰ συναισθήματα, ὅπως εἶναι ἡ φιλαρχία, ἡ πλεονεξία καὶ τὰ συγγενικά τους (ὁ Εὐγένιος Ντύρινγκ στὰ βιβλία του «Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς», «Μαθήματα Φιλοσοφίας», καί, κατὰ βάθος, σ' ὅλα τὰ ἔργα του). Αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ γιὰ τούτη τὴν τάση, γενικά. Ὅσο τώρα γιὰ τὴν εἰδικώτερη γνώμη τοῦ Ντύρινγκ, ὅτι τὴν καταγωγή τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ τὴ ζητοῦμε στὸ συναισθημα τῆς ἀντίδρασης, ὀφείλουμε, ἀπὸ ἀγάπη καὶ μόνον γιὰ τὴν ἀλήθεια, νὰ τοῦ ἀντιπᾶξουμε τὴν ἐντελῶς ἐντίστροφη πρόταση: ἡ τελευταία περιοχὴ ποὺ κατακτᾷ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν ἀντιδραστικῶν συναισθημάτων! Ὅταν συμβαίνει, πράγματι, ὁ δίκαιος νὰ παραμένῃ δίκαιος, ἀκόμη κι ἀπέναντι ἐκείνου ποὺ τὸν ἔβλαψε (κι ὄχι μόνον ψυχρὰ, μετρημένα, ἀπόμακρα, ἀδιάφορα: γιατί τὸ νὰ εἶναι κανεὶς δίκαιος, εἶναι πάντα μιὰ θετικὴ συμπεριφορά), ὅταν ἀκόμη κι ἂν ἀντιμετωπίζει προσωπικὰς προσβολὰς, χλευασμοὺς καὶ συκοφαντίες, ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῆ ἀναλλοίωτη τὴν ὑψηλὴ, ψυχραίμη, βαθιὰ καὶ μαζί καλόγνωμη ἀντικειμενικότητα τοῦ δίκαιου κριτικοῦ ματιοῦ του, τότε, μὰ μόνον τότε, θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀναγνωρίσουμε ὡς τὴν ἐνσάρκωση τῆς τελειότητος, ὡς τὴν ὑψηλότερη μορφή αὐτοκυριαρχίας ἀπάνω στὴ γῆ, — κάτι, μάλιστα, ποὺ θὰ ἦταν φρόνιμο νὰ μὴν τὸ περιμένουμε, ἢ τουλάχιστον νὰ μὴν τὸ πολυπιστεύουμε. Τὸ βέβαιο, γενικά, εἶναι, πὼς, πολλὰς φορές, ἀκόμη κ' οἱ ποὺ ἀκέραιοι ἄνθρωποι, ἀρκεῖ νὰ δοῦν καὶ μιὰ μικρὴν ἔστω δόση κακομυστίας, κακοβουλίας καὶ καχυποψίας, τοὺς ἀνεβαίνει τὸ αἷμα στὸ κεφάλι καὶ χάνουν τὴν εὐθυκρισίαν τους. Ὁ ἐνεργητικὸς, ὁ ἐπιθετικὸς, ὁ ἀρπαχτικὸς ἄνθρωπος

βρίσκεται ἑκατὸ φορές πλησιέστερα στὴ δικαιοσύνη ἀπὸ τὸν ἀντιδραστικὸ: γι' αὐτὸ καὶ δὲν τοῦ εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο νὰ κρίνῃ, ὅπως κανεὶ, καὶ πρέπει νὰ κἀνῃ, ὁ ἀντιδραστικὸς ἄνθρωπος, τὸ ἀντικείμενό του μεροληπτικά, καί, γιὰ τοῦτο λανθασμένα. Γι' αὐτό, πραγματικά, σ' ὅλες τὶς ἐποχές, ὁ ἐπιθετικὸς ἄνθρωπος, ὡς δυνατώτερος, θαρραλεύτερος, εὐγενέστερος, εἶχε καὶ τὸ ποὺ ἐλεύθερο μάτι καὶ τὴν καλύτερη συνείδηση: ἐξ ἄλλου, εὐκόλα μαντεύει κανεὶς τίνος τὴ συνείδηση βαραίνει ἡ ἐπινοήση τῆς «κακῆς συνείδησης» — τοῦ ἀνθρώπου τῆς μνησικακίας! Τέλος, ὡς ρίξουμε καὶ μιὰ ματιὰ στὴν ἱστορία: σὲ ποιά σφαῖρα παρουσιάζεται ὡς τώρα, πάνω στὴν γῆ, ἡ χρησιμοποίηση, γενικά, τοῦ δίκαιου κ' ἡ ἀνάγκη γιὰ δίκαιο; Στὴ σφαῖρα, μήπως, τοῦ ἀντιδραστικοῦ ἀνθρώπου; Κάθε ἄλλο, μάλιστα: στὴ σφαῖρα τῶν ἐνεργητικῶν, τῶν αὐθόρμητων, τῶν ἐπιθετικῶν. Μὲ κίνδυνο νὰ δυσσαρεστήσω τὸν ταραχοποιὸ ποὺ ἀνάφερα ἤδη! (ὁ ἴδιος αὐτὸς ὁμολόγησε, κάποτε, πὼς «ἡ θεωρία τῆς ἐκδίκησης ἀρδεύει ὅλα μου τὰ κείμενα κι ὅλες μου τὶς προσπάθειες, ὅπως τὸ κόκκινο φάδι τῆς δικαιοσύνης»), θὰ πῶ, ὅτι, ἀπὸ ἱστορικὴν ἕποψη, τὸ δίκαιο τῆς γῆς εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἔμβλημα τῆς πάλης κατὰ τῶν ἀντιδραστικῶν συναισθημάτων — τοῦ πολέμου ποὺ κήρυξαν ἐναντίον τους οἱ ἐνεργητικὲς κ' ἐπιθετικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἀφιερώνουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴ δραστηριότητά τους γιὰ νὰ συγκρατήσουν ἢ γιὰ νὰ μετριάσουν τὸ ἀντιδραστικὸ πάθος νὰ ξεχειλίσῃ καὶ νὰ τὸ ἐξαναγκάσουν νὰ συμβιβαστῆ. Παντοῦ, ὅπου ἀσκεῖται ἡ δικαιοσύνη, ὅπου ἡ δικαιοσύνη διατηρεῖ τὴ δυνάμη της, βλέπουμε μιὰν ἰσχυρὴ δυνάμη ν' ἀντιμετωπίζει ἄλλες, μικρότερες καὶ ποὺ ἀδύναμες δυνάμεις (ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ὀμάδες, μπορεῖ καὶ ἄτομα), νὰ προσπαθῆ νὰ δώσῃ ἕνα τέλος στὴν παράλογη μανία τῆς μνησικακίας, εἴτε παίρνοντας μέσα ἀπὸ τὰ χέρια τῆς ἐκδίκησης τὸ ἀντικείμενο τῆς μνησικακίας, εἴτε πολεμώντας δίπλα της, στὴ θέση τῆς δικαιοσύνης, κατὰ τῶν ἐκθρῶν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς τάξης, εἴτε κ' ἐπινοώντας, προτείνοντας κ' ἐπιβάλλοντες ὠρισμένα ἀντίποινα, ποὺ θὰ ἱκανοποιούσαν, στὸ ἐξῆς, τὴ μνησικακία. Τὸ ποὺ ἀποφασιστικὸ, ὅμως, μέτρο τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας κατὰ τῶν καταχρήσεων τῶν ἐκθρικών, ἀντιδραστικῶν συναισθημάτων — καὶ τὸ μέτρο αὐτὸ τὸ παίρνει πάντα, μόλις γίνῃ ἀρκετὰ δυνατὴ γι' αὐτὸ — εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ νόμου κ' ἡ κατηγορηματικὴ διασάφηση τοῦ τί ἐπιτρέπεται καὶ τοῦ τί εἶναι δίκαιο, τοῦ τί δὲν ἐπιτρέπεται καὶ τοῦ τί εἶναι ἄδικο. Κ' ἐπειδὴ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ νόμου ἀντιμετωπίζει τὶς ὑπερβασίαις καὶ τὶς αὐθαίρετες πράξεις τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ὀμάδων ὡς παραβάσεις τοῦ νόμου κι ὡς ἄρνηση ὑπακοῆς στὴν ἀνωτάτη

1. Τὸν Ντύρινγκ.

είσοδα, αποστρέφει τὴν προσοχὴ τῶν ὑπηρετικῶν τῆς ἀπὸ τὴς ἡμετέρας ζημιῆς πρὸς τὰ προκαλοῦν τὰ τέτοια ἐγκλήματα καί, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, πετυχαίνει πάντα τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο ἀπὸ κείνου πού ἐπιδιώκει κάθε ἐκδίκηση, μιὰ κ' ἡ ἐκδίκηση βλέπει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τὴν ἀποψη ἐκείνου πού ζημιώθηκε — ἀπὸ τὴν στιγμήν αὐτὴ κ' ὕστερα, τὸ μάτι γυρνᾶται στὴν ὄλο καὶ πρὸς ὡς ἐκτίμηση τῆς κακῆς πράξης, ἀκόμη καὶ τὸ μάτι ἐκείνου πού ζημιώθηκε (ἂν καὶ οὐτό, βίβαια, ἐντελῶς τελευταῖο, ὅπως παρατηρήσαμε πρὸς πρῶν). Σύμφωνα μ' αὐτὰ, μονάχα μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ νόμου ὑπάρχει «δικαίον» καὶ «ἄδικο» (κι ὅχι, καθὼς νομίζει ὁ Ντύρινγκ, μόλις γίνεται τὸ ἀδίκημα). Τὸ νὰ μιλοῦμε γιὰ καθ' αὐτὸ δίκαιο καὶ ἄδικο, δὲν ἔχει κανένα νόημα. Καμιὰ ζημιὰ, καμιὰ βιασπραγία, καμιὰ ἀρπαγή, καμιὰ καταστροφή δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι καθεαυτὴν «ἄδικη», ἀφοῦ ἡ ζωὴ, κατ' οὐσίαν, στὴς βασικὲς λειτουργίες τῆς, δηλαδὴ, εἶναι βλαπτικὴ, βιαιόπραγη, ἀρπαχτικὴ, καταστροφικὴ, πέρα γιὰ πέρα ἀδιανόητη χωρὶς αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι, μάλιστα, νὰ ὁμολογήσουμε καὶ κάτι ἄλλο, ἀνησυχαστικώτερο ἀκόμη: ὅτι, δηλαδὴ, ἀπὸ γενικώτατη βιολογικὴ ἀποψη, μιὰ δικαιοκρατημένη κατάστασις εἶναι πάντα μιὰ ἐξείρεσις, ἕνας περιορισμὸς τῆς θέλησος τῆς ζωῆς, πού τείνει πρὸς τὴν ἀπεριόριστη δύναμη, καὶ πού ὑποτάσσει τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τῆς ὡς μερικώτερον μέσον: ὡς μέσον πρὸς δημιουργίαν ὁλοένα καὶ μεγαλυτέρων δυναμικῶν μονάδων. Μιὰ δικαιοκρατία, ὅμως, ἀπόλυτη καὶ γενικὴ, πού δὲν εἶναι μέσον στὸν ἀγῶνα δυναμικῶν συμπλεγμάτων, παρὰ μέσον πού νὰ στρέφεται ἐναντίον κάθε ἀγῶνα γενικά, κάτι, τέλος πάντων, ὡς τὸ κομμουνιστικὸν καλοῦσι τοῦ Ντύρινγκ, — ὅπου κάθε θέλησις θεωρεῖ τὴν ἄλλη θέλησις ὡς ἴση μὲ τὸν ἑαυτὸς τῆς, θὰ ἦταν μιὰ ἀρχὴ ἐχθρικὴ πρὸς τὴν ζωὴ, ἕνας διαλυτικὸς καὶ καταστροφικὸς παράγων τῆς ἀνθρωπότητος, μιὰ δολοφονικὴ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου μέλλοντος, ἕνα σύμπτωμα κούρασις, ἕνα γλιόστρημα μέσα στὸ μηδέν. —

12

ΑΚΟΜΗ δυὸ λόγια γιὰ τὴν προέλευσιν καὶ γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ποινῆς — πρόκειται γιὰ δυὸ ξέχωρα προβλήματα, ἢ πού θὰ ἔπρεπε, τουλάχιστον, νὰ εἶναι ξέχωρα: δυστυχῶς, ὅμως, τὸ πού συχνὰ τὰ μπερδεύουμε. Πῶς χειρίστηκαν

τοῦτο τὸ ζήτημα οἱ ὡς σήμερα γενεαλόγοι μας τῆς ἠθικῆς; Ὅπως πάντες, καὶ ὅπως τὰ πάντα: ἀπλοϊκὰ — στὴν ποινὴ ἀνακαλύπτουν ἕναν ὁποιοδήποτε «σκοπὸ», ἐκδίκηση, λόγου χάρι, ἢ ἐκφοβισμό, καὶ αὐτὸν τὸν σκοπὸ τὸν τοποθετοῦν, ὕστερα, ἀθῶα καὶ ἀπονήρευτα, στὴν ἀρχή, ὡς *causa fiendi*¹ τῆς ποινῆς καὶ — ξεμπερδεύουν. Ὁ «σκοπὸς στὸ δίκαιο», ὅμως, εἶναι τὸ ἐντελῶς τελευταῖο πράγμα πού θὰ πρέπη νὰ μεταχειριστοῦμε, γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὴ γενετικὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου. Καὶ σὲ κάθε εἶδος ἱστορίας δὲν ὑπάρχει τίποτα σημαντικώτερον ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρχή, πού μὲ τόσο κόπο κατακτῆθηκε καὶ πού ἔπρεπε ἀληθινὰ νὰ κατακτηθῆ — ὅτι δηλαδὴ τὸ γενικὸ αἴτιον ἕνδος πράγματος κ' ἡ τελικὴ του χρησιμότητις, ἢ ἀποτελεσματικὴ χρῆσις του καὶ τοποθέτησις του ὡς ἕνα σύστημα τελικῶν σκοπῶν *totum coelo* εἶναι δυὸ πράγματα ἐντελῶς ξεχωριστά: ὅτι κάθε τι πού ὑπάρχει, κάθε τι πού δημιουργήθηκε μ' ἕναν ὁποιοδήποτε τρόπο, ὡδηγεῖται πρὸς καινούργιους σκοποὺς ἀπὸ μιὰ δύναμιν ἀνώτερήν του, ὁλοένα κατάσχετα καὶ μεταπλάθεται καὶ μεταμορφώνεται γιὰ μιὰ νέα χρῆσις: ὅτι, ἀκόμη, κάθε τι πού γίνεται μέσα στὸν ὀργανικὸ κόσμον εἶναι μιὰ κατανίκησις, μιὰ κατακυριαρχήσις καὶ πῶς, πάλι, κάθε κατανίκησις καὶ κάθε κατακυριαρχήσις εἶναι μιὰ νέα τακτοποίησις, νέα σκοπιμότητις, ὅπου, κατ' ἀνάγκην, τὸ «νόημα» καὶ ὁ «σκοπὸς» πού ὑπῆρχαν ἴσαμε κείνη τὴν στιγμήν, θὰ συσκοτισθοῦν ἢ καὶ θὰ σβήσουν ὁλότελα. Ὅταν ἔχη κατανοήσις κανεὶς, καὶ ὁσονδήποτε καλά, τὴν χρησιμότητις ἕνδος φυσιολογικοῦ ὀργάνου, λόγου χάρι (ἢ ἕνδος θεσμικοῦ δικαίου, ἕνδος κοινωνικοῦ ἔθιμου, μιᾶς πολιτικῆς συνήθειας, μιᾶς μορφῆς τέχνης ἢ μιᾶς θρησκευτικῆς τελετουργίας) δὲ σημαίνει, ὅτι ἔχει κατανοήσις ἀκόμη τίποτα σχετικὸ μὲ τὴν γένεσίν του, ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ, δυσχερῶς τα, ὡριωμένα γέρικα αὐτὰ, πού ἀνέκαθεν πίστευαν, πῶς τὸ γενικὸ αἴτιον ἕνδος πράγματος, μιᾶς μορφῆς, ἕνδος θεσμοῦ, — τὸ βρίσκουμε μόλις γνωρίσωμε τὸν σκοπὸν του, τὴν χρησιμότητά του: ἔτσι, γι' αὐτοὺς, τὸ μάτι ἔγινε γιὰ νὰ βλέπῃ, τὸ χέρι γιὰ νὰ πιάνῃ. Μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο φαντάστηκαν καὶ τὴν ποινὴν: ὡς ἐπιπόνησις γιὰ νὰ τιμωροῦν. Μὰ κάθε σκοπὸς καὶ κάθε χρησιμότητις δὲν εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ σημάδι αὐτὸ πῶς κάποια «θέλησις γιὰ δύναμιν» ἔχει κυριαρχήσει πάνω σὲ κάτι ἄλλο λιγώτερον ἰσχυρὸ ἀπ' αὐτὴν καὶ ἀποτύπωσε πάνω του τὸ νόημα μιᾶς λειτουργίας, ἀπὸ τὴν δικήν τῆς ἀποψη: καὶ ὁλόκληρη ἡ ἱστορία ἕνδος «πράγματος», ἕνδος ὀργάνου, μιᾶς συνήθειας, εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτελεῖ, ἔτσι, μιὰν ἀδιάκοπην ἀλυσίδα μὲ σημάδια ἀπὸ ὁλοένα νέες χρήσεις κ' ἐφαρμογὰς, πού δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχη ἀλληλουχία στὰ αἰτία τους, μὰ πού, ἀντί-

1. Γενετικὸ αἴτιον.

θετα, πολλές φορές, δὲν κάνουν ἄλλο τι ἀπὸ τὸ νὰ διαδέχωνται καὶ ν' ἀντικαταστοῦν, τυχαῖα, τὸ ἓνα τ' ἄλλο. Ἡ «ἐξέλιξη», ἐπομένως, ἐνὸς πράγματος, μιᾶς συνήθειας, ἐνὸς ὄργάνου, δὲν ἀποτελεῖ καθόλου π ρ ὅ ο δ ο πρὸς κάποιο σκοπό, κι ἀκόμη λιγώτερο μιὰ λογικὴ καὶ σύντομη π ρ ὅ ο δ ο πὸν κατορθώνεται μὲ τὴ μικρότερη δαπάνη δυνάμεων κ' ἐξόδων, — παρὰ εἶναι μιὰ σταθερὴ διαδοχὴ λίγο ὡς πολὺ βίαιων καὶ λίγο ὡς πολὺ ἀναξάρτητων μεταξύ τους φαινομένων ὑπερνίκησης, πὸν διαδραματίζονται πάνω στὰ πράγματα, χωρὶς νὰ παραβλέπουμε καὶ τὴς ἀντιστάσεις πὸν ὀρθώνονται ἀδιάκοπα, τὴς ἀπόπειρες γιὰ μεταμορφώσεις, πὸν γίνονται γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν ἄμυνα καὶ τὴν ἀντίδραση καί, ἀκόμη, τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀντίδρασης πὸν πετυχαίνει καμιά φορά. Μ' ἂν εἶναι ρευστὴ ἡ μορφή, τὸ «νόημα» εἶναι ἀκόμη ρευστώτερο... Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο συμβαίνουν τὰ πράγματα καὶ σὲ κάθε ὄργανισμό, ἂν τὸν πάρουμε ξεχωριστά: κάθε φορά πὸν τὸ σύνολο αὐξάνεται οὐσιαστικά, μετατοπίζεται καὶ τὸ «νόημα» τοῦ ξεχωριστοῦ ὄργάνου, — καὶ σὲ ὤρισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, ἡ μερικὴ καταστροφὴ ἢ ἡ μείωσή του (ὅπως συμβαίνει, νὰ πούμε, ὅταν καταστρέφονται τὰ διάμεσα μέλη) εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνει, πὸς ἡ δύναμή του μεγαλώνει καὶ πὸς βαδίζει πρὸς τὴν τελειότητα. Θέλω νὰ πῶ, δηλαδή, πὸς ἀκόμη καὶ ἡ κατάστασις τῆς μερικῆς ἀ χ ρ ῆ σ τ ε υ σ η ς, ἢ φθορὰ κι ὁ ἐκφυλισμός, τὸ νὰ χάσῃ κάτι τὸ νόημά του καὶ τὴ σκοπιμότητά του, κοντολογίῃς ὁ θάνατος, εἶναι κάτι πὸν ἀνήκει σὲς προϋποθέσεις μιᾶς ἀληθινῆς π ρ ὅ ο δ ο υ, πὸν παρουσιάζεται πάντα μὲ τὴ μορφή τῆς βούλησης καὶ μιᾶς πορείας πρὸς τὴν μεγαλύτερη δύναμη καὶ πάντα ἐπικρατεῖ εἰς βάρος πολλῶν ἄλλων μικρότερων δυνάμεων. Ἡ σημασία, μάλιστα, μιᾶς προόδου μετῶν ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν θυσιῶν πὸν θ' ἀπαιτήσῃ «ἡ ἀνθρωπότητα, σὰ μᾶζα πὸν θυσιάζεται γιὰ νὰ εὐδοκιμήσῃ ἓνα μονάχα εἶδος δυνάτωτερων ἀνθρώπων — θὰ ἦταν μιὰ πρόοδος... Καὶ τονίζω αὐτὴ τὴ σπουδαία ἄποψη τῆς ἱστορικῆς μεθοδολογίας, γιὰτὶ ἀκριβῶς βρίσκεται σ' ἀντίθεση, κατὰ βάθος, μὲ τὸ ἔνστικτο καὶ τὸ γοῦστο, πὸν ἐπικρατοῦν σήμερα καὶ πὸν θὰ μπορούσαν νὰ συμβιβαστοῦν ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἀντίληψη, πὸς ὀλόκληρο τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι εἶναι πέρα γιὰ πέρα τυχαῖο καὶ μηχανικὰ ἀνόητο, παρὰ νὰ παραδεχτῆ τὴ θεωρία πὸς μέσα στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι ἐνεργεῖ μιὰ θέλησις γιὰ δύναμη. Ἡ δημοκρατικὴ ἰδιοσυγκρασία πὸν στρέφεται ἐναντίον κάθε τι πὸν κυριαρχεῖ καὶ θέλει νὰ κυριαρχήσῃ, ὁ σύγχρονός μας μισαρχεισμός¹ (ἡ ἄσκημη λέξις ταιριάζει στὸ ἄσκημο πρᾶγμα) μετα-

1. Ἑλληνικός νεολογισμός τοῦ ἴδιου τοῦ Νίτσε.

μορφώθηκε σιγά - σιγά σὲ πνευματικὴ, πνευματικώτατη ἰδιότητα, πού, σήμερα, μ πο ρ εῖ νὰ διοχετεύεται, στάλα τὴ στάλα, καὶ σὲς πὸν αὐστηρῆς, σὲς πὸν, φαινομενικά, ἀντικειμενικῆς ἐπιστήμης: νομίζω, μάλιστα, πὸς ἔχει κυριαρχήσει κιόλας σ' ὀλόκληρη τὴ φυσιολογία καὶ βιολογία, πρὸς μεγάλην βλάβη τους, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, ἀφοῦ πρῶτα τοὺς στέρησε, ταχυδακτυλουργικά, τὴν βασικὴν ἔννοια τους, τῆς ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ὴ τ η τ α ς. Καί, ἀντίθετα, σήμερα, κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τῆς δημοκρατικῆς ἰδιοσυγκρασίας τους, τονίζουν τὴν ἔννοια τῆς «προσαρμογῆς», μιὰν ἐνεργητικότητα, δηλαδή, δεύτερης σειρᾶς, μιὰν ἀπλῆ «ἀντιδραστικότητα»: εἶπαν, μάλιστα, πὸς κ' ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ ἐσωτερικὴ, ὀλοένα καὶ πὸν σκόπιμη, προσαρμογὴ σὲς ἐξωτερικῆς συνθήκες (ὁ Χέρμπερτ Σπένσερ). Ἄλλ' ἔτσι παραγνωρίζουν τὴν οὐσία τῆς ζωῆς, πὸν δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ θέλησις γιὰ δύναμη: ἔτσι παραβλέπεται ἡ πρωταρχικὴ ὑπεροχὴ τῶν αὐθόρμητων, ἐπιθετικῶν, ἀρπακτικῶν, κατευθυντήριων δυνάμεων πρὸς νέα νοήματα, νέους σκοποὺς καὶ νέες μορφές, πὸν τὴν ἐπενέργειά τους ἀκολουθεῖ ἡ «προσαρμογὴ». Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀρνοῦνται καὶ μέσα στὸν κάθε ὄργανισμό τὸν κυριαρχικὸ ρόλο πὸν παίζουν οἱ ἀνώτερες λειτουργίαι, καὶ πὸν μέσα τους παρουσιάζεται ἡ θέλησις γιὰ ζωὴ, ἐνεργητικὴ καὶ πλαστουργικὴ. Θὰ θυμᾶται, ἴσως κανεὶς τὴ μομφὴ τοῦ Χάξλεϋ κατὰ τοῦ Σπένσερ, γιὰ τὸν «διοικητικὸ μηδενισμό» του: σὲ τὴν περίπτωσι αὐτῆ, ὅμως, πρόκειται γιὰ κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ «διοίκησι»...

— ΕΠΟΜΕΝΩΣ, γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ περὶ τῆς ποινῆς θέμα μας, πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε δυὸ διαφορετικὰ πράγματα: ἀπὸ τὴ μιὰ τὸ σχετικῶς μόνιμο στοιχεῖο σ' αὐτὴν, τὸ ἔθιμο, τὴν πράξι, τὸ «δρᾶμα», μιὰν αὐστηρὰ καθορισμένη σειρὰ ἀπὸ διαδικασίας, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ ρευστὸ στοιχεῖο, τὸ νόημα, τὸν σκοπό, τὴν προσδοκία, πὸν συνδέονται μὲ τὴν ἐκτέλεσι παρόμοιων διαδικασιῶν. Ταυτόχρονα, πρέπει χωρὶς ἄλλο νὰ προϋποθέσουμε, **per analogiam**, σύμφωνα μὲ τὴς ἀναπτυγμένες μόλις πὸν πάνω κυριώτερες

ἀπόψεις τῆς ἱστορικῆς μεθόδου, ὅτι αὐτὴ τούτῃ ἢ διαδικασία θὰ εἶναι κάτι παλαιότερο, πρωιμώτερο ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησίν της γιὰ τὴν ποινὴ, ὅτι ἢ τελευταία αὐτὴ προσετέθη, ὑπεισήλθε ἐρμηνευτικὰ στὴν διαδικασία (ποὺ ὑπῆρχε ἀπὸ πολὺν καιρὸ πρὶν, μὰ ποὺ ἢ κρήση της εἶχε διαφορετικὸ νόημα), κοντολογίᾳ, πὼς τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἔτσι, ὅπως τὰ φαντάστηκαν οἱ ἀφελεῖς γενεαλόγοι μας τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, ποὺ ὅλοι τους πίστευαν πὼς ἢ διαδικασία ἐπινοήθηκε μὲ σκοπὸ τὴν ποινὴ, κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἕναν ἄλλον καιρὸ φαντάζονταν πὼς τὸ χέρι ἐπινοήθηκε μὲ τὸν σκοπὸ νὰ πιάνη. "Ὅσον ἀφορᾷ, τώρα, τὸ ἄλλο ἐκεῖνο στοιχεῖο στὴν ποινὴ, τὸ ρευστό, τὸ «νόημα» της, εἶναι ἀλήθεια, πὼς σὲ μιὰ πολὺ ὄψιμη κατάσταση τοῦ πολιτισμοῦ (στὴ σύγχρονη Εὐρώπη, λόγου χάρη), ἢ ἔννοια «ποινῆ» στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει πὰ μονάχα ἕνα νόημα, παρὰ ἀποτελεῖ μιὰν ὀλόκληρη σύνθεση «νοημάτων»: ἢ ὡς τὰ σήμερα ἱστορία τῆς ποινῆς καθόλου, ἢ ἱστορία τῆς χρησιμοποίησίν της γιὰ τοὺς πὺδ διαφορετικοὺς σκοποὺς, τελικὰ ἀποκρυσταλλώνεται σ' ἕνα εἶδος δυσδιάλυτης, δυσανάλυτης καί, πρᾶγμα ποὺ πρέπει νὰ τὸ τονίσω κανεῖς, πέρα γιὰ πέρα ἀπροσδιόριστης ἐνότητος. (Σήμερα, εἶναι ἀδύνατο νὰ πῆ κανεῖς ὠρισμένα, γιὰ τὴν κυρίως τιμωρεῖται ἕνας ἄνθρωπος: ὅλες οἱ ἔννοιες, στίς ὁποῖες συνοψίζεται, μὲ συμβολικὰ σημεῖα, μὰ ὀλόκληρη ἐξέλιξη, στεροῦνται ὀρισμοῦ· ὀριστέο εἶναι μόνον ὅ,τι δὲν ἔχει ἱστορία). Ἀντίθετα, σ' ἕνα πρωιμώτερο στάδιο, ἢ σύνθεση ἐκείνη τῶν «νοημάτων» παρουσιάζεται ἀκόμη πὺδ εὐκολοδιάλυτη, κι ἀκόμη πὺδ μετακινούμενη· ἀκόμη μπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ κανεῖς, μὲ ποιὸν τρόπο, γιὰ κάθε χωριστὴ περίπτωση, τὰ στοιχεῖα τῆς σύνθεσης ἀλλάζουν τὴ δυναμικότητά τους καί, συνεπείᾳ αὐτοῦ, τὴν τοποθέτησίν τους, ἔτσι ποὺ πότε αὐτό, πότε ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖο νὰ ὑπερέχη καί νὰ κυριαρχῇ εἰς βάρος τῶν ὑπολοίπων, καί, σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις, ἕνα στοιχεῖο (ὁ σκοπὸς τοῦ ἐκφοβισμοῦ, ὅς ποῦμε) μοιάζει νὰ ἐπισκιάζῃ ὅλα τὰ ἄλλα. Γιὰ νὰ δώσουμε μιὰν ἰδέα, τουλάχιστον, τοῦ πόσον ἀβέβαιο, πόσον ἐπιπρόσθετο, πόσο τυχαῖο εἶναι τὸ «νόημα» τῆς ποινῆς καὶ πόσο μιὰ καὶ ἢ αὐτὴ διαδικασία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ, νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ νὰ διευθετηθῇ σὲ βασικὰ διαφοροὺς σκοποὺς, παραθέτω ἐδῶ τὴ σχηματικὴ κατάταξη ὅπου κατάληξα ὁ ἴδιος, ἐπὶ τῇ βάσει σχετικὰ λίγου καὶ τυχαίου ὕλικου. Ἡ ποινὴ ὡς μέσον γιὰ νὰ κἀνῃ ἄβλαβο τὸν κακοποιὸ καὶ γιὰ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ γιὰ περαιτέρω βλάβες. Ἡ ποινὴ ὡς τρόπος πληρωμῆς τῆς ζημίας σ' αὐτὸν ποὺ τὴν ἔπαθε, μ' ὁποιαδήποτε μορφή (ἔστω κι ὡς συναισθηματικὸ ἀντιστάθμισμα). Ἡ ποινὴ ὡς περιορισμὸς μιᾶς διατάραξης τῆς ἰσορροπίας καὶ γιὰ ν' ἀποσοβηθῇ μιὰ περαιτέρω διατάραξη. Ἡ ποινὴ ὡς μέσον ἐμπνεύσεως φόβου σ' ἐκείνους ποὺ καθορίζουν κ' ἐκτελοῦν τὴν ποινὴ.

Ἡ ποινὴ ὡς ἕνα εἶδος ἀντιστάθμισης γιὰ τὰ πλεονεκτήματα, ποὺ ἔχαιρε ἴσαμε κείνη τὴ στιγμή ὁ κακοποιὸς (ὅταν, λόγου χάρη, στέλνεται σὰν σκλάβος σὲ ὄρυχεῖα). Ἡ ποινὴ ὡς μέσον ἀπομακρύνσεως ἐνὸς ἐκφυλισμένου στοιχείου (καί, κάτω ἀπ' ὠρισμένες περιστάσεις, ἐνὸς ὀλόκληρου κλάδου, ὅπως στὸ κινεζικὸ δίκαιο: ὡς μέσον, ἐπομένως, νὰ διατηρηθῇ ἢ καθαρότητα τῆς ράτσας ἢ νὰ στερεοποιηθῇ ἕνας κοινωνικὸς τύπος). Ἡ ποινὴ ὡς ἐορτὴ, δηλαδὴ ὡς καθυπόταξη καὶ ταπεινώση ἐνὸς ἐπιτέλους νικημένου ἐχθροῦ. Ἡ ποινὴ ὡς ἕνας τρόπος νὰ χαραχθῇ στὴν μνήμη, εἴτε ἐκείνου ποὺ τιμωρεῖται — ὁ λεγόμενος «σωφρονισμὸς», εἴτε αὐτῶν ποὺ παρευρίσκονται στὴν ἐκτέλεση τῆς ποινῆς. Ἡ ποινὴ ὡς πληρωμὴ ἐνὸς τιμήματος, καθοριζομένου ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ποὺ προστατεύει τὸν κακοποιὸ ἀπὸ τὴς ὑπερβασίης τῆς ἐκδίκησης. Ἡ ποινὴ ὡς συμβιβασμὸς μὲ τὴν φυσικὴ κατάσταση τῆς ἀντεκδίκησης, στὴν περίπτωση ποὺ μερικὰ ἰσχυρὰ γένη τὴ διατηροῦν ἀκόμη, θεωρώντας τὴν ὡς προνόμιό τους. Ἡ ποινὴ ὡς κήρυξη πολέμου καὶ πολεμικὴ ἐνέργεια ἐναντίον ἐνὸς ἐχθροῦ τῆς εἰρήνης, τοῦ νόμου, τῆς τάξης, τῆς ἐξουσίας, ποὺ τὸν καταπολεμοῦν μὲ τὰ ἴδια κείνα μέσα ποὺ βάζει στὰ χέρια ὁ πόλεμος, σὰν ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν κοινωνία κι ὡς παραβάτη σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στίς προϋποθέσεις της, σὰν ἕναν ἀντάρτη, προδότη καὶ ταραξία.

ΑΥΤΟΣ ὁ κατάλογος δὲν εἶναι, βέβαια, ὀλοκληρωμένος· εἶναι φανερό, πὼς ἢ ποινὴ εἶναι ὑπερφορτωμένη μὲ κάθε εἶδους ὠφελιμότητες. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ τῆς ἀφαιρέσουμε μιὰ δὴ ἢ ἐν ὠφελιμότητα, ποὺ χωρὶς ἄλλο λογαριάζεται ὡς ἢ οὐσιωδέστερη ἀπὸ τὴ λαϊκὴ συνείδηση — ἢ πίστη στὴν ποινὴ, ποὺ σήμερα κλονίζεται γιὰ διαφόρους λόγους, σ' αὐτὴν ἀκριβῶς βρίσκει τὰ πὺδ γερά της στηρίγματα. Καθὼς σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τούτῃ, ἢ ποινὴ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ξυπνᾷ στὸν ἔνοχο τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς, ζητοῦν σ' αὐτὴν τὸ κύριο ὄργανο ἐκείνης τῆς ψυχικῆς ἀντίδρασης, ποὺ ὀνομάζεται «κακὴ συνείδηση», «τύψη συνειδήσεως». Ἄλλ' ἀφοῦ,

έπεφτε πάνω του, πάλι σαν ένα έργο τής μοίρας, δέν ένιωθε γι' αυτό κανένα άλλο «έσωτερικό πόνο», όπως δέ νιώθει κανείς τέτοιο πόνο, όταν συμβαίνει ξαφνικά κάτι ανασπάντεχο, ένα τρομαχτικό φυσικό γεγονός, τὸ γκρέμισμα ενός βράχου πὸ συντρίβει τὰ πάντα καὶ πὸ κανείς δέ μπορεῖ νὰ κάμη τίποτα ἐναντίον του.

ΑΥΤΟ παρουσιάστηκε κάποτε κατὰ δελεαστικό τρόπο στή σκέψη τοῦ Σπινόζα (πρὸς μεγάλην στενοχωρία τῶν ἐρμηνευτῶν του, πὸ κυριολεκτικά κοπιάζουν νὰ τὸν παρερμηνεύσουν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὁ Κούνο Φίσερ, λόγου χάρι), όταν ένα ἀπόγευμα, ποιός ξέρει τί εἶδους ἀνάμνηση ξύνοντας, ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ρῶτημα, τί νὰ εἶχε ἀπομείνει μέσα στὸν ἴδιον αὐτὸν πραγματικά ἀπὸ τὴν περίφημη *morsus conscientiae*¹ — αὐτός, πὸ εἶχε κατατάξει τὸ Καλὸ καὶ τὸ Κακὸ στίς ἀνθρώπινες φαντασιώσεις καὶ μὲ ἀγανάκτηση εἶχε ὑπερασπίσει τὴν τιμὴ τοῦ «ἐλεύθερου» θεοῦ του ἐναντίον ἐκείνων τῶν ὑβριστῶν, πὸ ἰσχυρίζονταν ὅτι ὁ θεὸς ἐνεργοῦσε τὰ πάντα *sub ratione boni*² («αὐτὸ ὅμως θὰ σήμαινε ὑποταγὴ τοῦ θεοῦ στή μοῖρα καὶ θὰ ἴταν ἀληθινὰ ἢ μεγαλύτερη ὄλων τῶν ἀνοησιῶν»—). Ὁ κόσμος εἶχε ξαναγυρίσει, γιὰ τὸν Σπινόζα, σ' ἐκείνη τὴν ἀθωότητα, ὅπου βρισκόταν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπύνοση τῆς κακῆς συνείδησης: τί ἀπόγινε, ἔτσι, ἢ *morsus conscientiae*; «Τὸ ἀντίθετο τῆς *gaudium*»,³ σκέφτηκε τέλος — «μὰ θλίψη, συνοδευόμενη ἀπὸ τὴν παράσταση ἐνὸς πράγματος πὸ πέρασε, πὸ πῆρε παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ένα τέλος». («Ἠθική» III, πρὸτ. XVIII, σὸλ. I, II). Ὅλοι οἱ κακοποιοὶ πὸ χτυπήθηκαν ἀπὸ τὴν ποινὴ, ἐπὶ πολλὰς χιλιετηρίδες δέν ένιωσαν, ἀναφορικά

1. Τύψη συνειδήσεως.
2. Κατὰ λόγον τοῦ ἀγαθοῦ.
3. Χαράς.

ἔτσι, πέφτουν ἔξω σ' ὅ,τι ἀφορᾶ στήν σημερινὴ πραγματικότητα καὶ ψυχολογία, πόσο μᾶλλον γιὰ τὴν μακρότατη ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν προϊστορία του! Ἡ ἀληθινὴ τύψη τῆς συνείδησης εἶναι ἀκριβῶς κάτι πὸ σπανίζει ἐξαιρετικά ἀνάμεσα στοὺς ἐγκληματίες καὶ στοὺς κατὰδικους, οἱ φυλακές, τὰ κάτεργα δέν εἶναι τὰ μέρη ὅπου κατὰ προτίμηση προκόβουν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ σκουλήκια — ἀπάνω σ' αὐτὸ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ συνειδητοὶ παρατηρητές, πὸ σὲ πολλὰς περιπτώσεις φτάνουν σ' ένα τέτοιο συμπέρασμα ἀρκετὰ ἀπρόθυμα κ' ἐνάντια στήν ἴδια τους τὴν ἐπιθυμία. Γενικά, μπορούμε νὰ ποῦμε, πὸς ἢ ποινὴ σκληραίνει καὶ παγώνει τὸν ἀνθρώπο· τὸν συγκεντρώνει στὸν ἑαυτὸ του· τοῦ δξύνει τὸ συναίσθημα τῆς ἀποξένωσης· κάνει ἰσχυρότερη τὴ δύναμη ἀντίδρασῆς του. Ἄν συμβῆ νὰ τσακίση τὴν ἐνεργητικότητα του καὶ νὰ τὸν φέρη σὲ μιὰν ἀξιολύπητη μετάνοια κι αὐτοταπεινώση, τὸ τέτοιο ἀποτέλεσμα εἶναι χωρὶς ἄλλο ἀκόμη λιγώτερο ἐποικοδομητικό παρ' ὅσο ἢ κατὰ μέσον ὄρον ἐπίδραση τῆς ποινῆς: σὰν τέτοιο, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ στεγνή, σκυθρωπὴ σοβαρότητα. Ἄλλ' ἂν σκεφτοῦμε ὅλες ἐκεῖνες τὶς χιλιετηρίδες πρὶν ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τότε φτάνουμε ἀδίστακτα στὸ συμπέρασμα, πὸς ἀκριβῶς ἢ ποινὴ εἶναι αὐτὸ πὸ, περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, ἐμπόδισε τὴν ἐξέλιξη τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς — σ' ὅ,τι τουλάχιστον ἀφορᾶ στὰ θύματα, πὸς ἔπεσε πάνω τους ἢ ποινικὴ ἐξουσία. Ἄς μὴν ὑποτιμήσουμε προπαντός, ἴσαμε ποιὸ σημεῖο ἀκριβῶς ἢ ἐγκληματίας καὶ μόνο στή θέα τῶν δικαστικῶν καὶ ἐκτελεστικῶν διαδικασιῶν ἐμποδίζεται νὰ νιώση τὴν πράξη του, τὸ εἶδος τῆς καθ' αὐτὸ ἐνεργείας του, σὰν ἀξιοκατάκριτη: γιὰτὶ βλέπει νὰ μεταχειρίζονται τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἴδος ἐνεργειῶν στήν ὑπηρεσία τῆς δικαιοσύνης κ' ἔπειτα νὰ τὶς ἐγκρίνουν καὶ νὰ τὶς μεταχειρίζονται μὲ ἴσχυρη συνείδηση: δηλαδὴ τὴ σπιουνιά, τὴν ἰσπότη, τὴ δωροδοκία, τὴν τρικλοποδιά, ὀλόκληρη τὴν πανούργα καὶ τετρατέρατη τέχνη τῶν ἀστυνομικῶν καὶ τῶν ἀνακριτῶν, κ' ὕστερα τὴ συστηματικὴ, πὸ δέν ἔχει κἂν τὸ ἐλαφρυντικό τοῦ πάθους, ἀρπαγῆ, τὴ βία, τὸν ἐξυτελισμό, τὴ φυλάκιση, τὰ βασανιστήρια, τὸν φόνο, ὅπως ἐκφράζονται στὰ ἰάφορα εἶδη τῶν ποινῶν. — Ὅλες δηλαδὴ αὐτὲς τὶς ἐνέργειες πὸ οἱ δικαστὲς δέν τὶς ἀπορρίπτουν καὶ δέν τὶς καταδικάζουν καθ' αὐτὲς, παρὰ ὄνο σ' ὅ,τι ἀφορᾶ μιὰν ὀρισμένην χρῆση τους. Ἡ «κακὴ συνείδηση», αὐτὸ ἢ ἐξωτικό καὶ πάρα πολὺ ἐνδιαφέρον φυτὸ τῆς γῆινης βλάστησῆς μας, ἐφύτρωσε σὲ τοῦτο τὸ ἔδαφος — στήν πραγματικότητα, καὶ γιὰ πάρα πολλὸν αἶρό, δέν εἶχε παρουσιαστῆ στή συνείδηση ἐκείνων πὸ δίκαιαν καὶ τιμωροῦσαν ἢ ἰδέα πὸς εἶχαν νὰ κάμουν μ' ἕναν «ἐνοχο», παρὰ μὲ ἕναν πρόξενο λάθης, μ' ἕνα ἀνεύθυνο ἔργο τῆς μοίρας. Κι ὁ ἴδιος αὐτός, πὸς ἢ ποινὴ

μέ τὸ «παράπτωμά» τους, διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν Σπανόζα: «ἐδῶ κάτι πῆγε στραβά χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω», ὅχι: «αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ κάμω» —, ὑποτάζονται στὴν ποινή, ὅπως ὑποτάζεται κανεὶς στὴν ἀρρώστια ἢ σὲ μιὰ δυστυχία ἢ στὸν θάνατο, μ' ἐκείνη τὴν δίχως ἀντίσταση μοιρολατρία, ποὺ δείχνουν, λόγου χάρη, καὶ σήμερα ἀκόμη, οἱ Ρῶσσοι γιὰ τὰ πράγματα τῆς ζωῆς, πλεονεκτώντας σ' αὐτὸ ἀπέναντι σὲ μᾶς τοὺς Δυτικούς. Ἄν ἄλλοτε ὑπῆρχε μιὰ κριτικὴ τῆς πράξης, αὐτῆ ἴταν ἡ φρόνηση, πού, στὴν πραγματικότητα, ἀκοῦσε κριτικὴ: χωρὶς ἄλλο τὴν κύρια ἐπενέργεια τῆς ποι- νῆς πρέπει νὰ τὴν ζητήσουμε προπαντὸς σὲ μιὰν ὄξυση τῆς φρόνησης, σ' ἕνα φάρδεμα τῆς μνήμης, σὲ μιὰ θέληση τοῦ κακοποιοῦ, νὰ ἐνεργῇ στὸ ἐξῆς πὺδ προσεχτικά, πὺδ δύσπιστα, πὺδ κρυφά, σ' ὅτι τὸν βοηθᾷ νὰ διαπιστώσῃ πῶς ὁ ἄνθρωπος γιὰ πολλὰ πράγματα εἶναι ὀριστικὰ πολὺ ἀδύναμος, βελτιώνον- τὰς του, ἔτσι, κατὰ κάποιο τρόπο, τὴν αὐτοκριτικὴ του. Αὐτὸ πού, μέσῳ τῆς ποινῆς, μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῇ, σὲ ἄνθρωπο καὶ ζῶο, εἶναι τὸ μέγαλωμα τοῦ φόβου, ἡ ὄξυση τῆς φρόνησης, ἡ κυριαρχία τῶν ἐπιθυμιῶν: ἔτσι, ἡ ποινὴ ἡμερώνει τὸν ἄνθρωπο, μὰ δὲν τὸν κάνει «καλύτερο» — θὰ μπορούσε κανεὶς, καὶ μὲ περισσότερο ἀκόμα δίκιο, νὰ ἰσχυρισθῇ καὶ τὸ ἀντίθετο. («Τὸ πάθημα γίνεται μάθημα», λέει ὁ λαός: ὅσο ὄμως σφραγίζεται, ἄλλο τόσο καὶ χειροτερεύει. Τὸ εὐτύχημα εἶναι πὺδ συχνὰ τὸν ἀποβλακώνει ἀρκετά).

16

ΣΤΟ σημεῖο αὐτὸ δὲ μπορῶ πὰ ν' ἀποφύγω νὰ δώσω, στὴν ἴδια μου τὴν ὑπόθεση γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς «κακῆς συνείδησης» μιὰν πρώτη, προσωρινὴ διατύπωση: δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ κατανοηθῇ καὶ χρειάζεται νὰ τὴ σκεφθῇ κανεὶς κάμποσο, ν' ἀγρυπνήσῃ καὶ νὰ κοιμηθῇ μαζί της. Θεωρῶ τὴν κακὴ συνείδηση ὡς τὴν βαρύτερη ἀρρώστια, ποὺ χρειάστηκε νὰ περάσῃ ὁ ἄνθρω- πος κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ριζικώτερης ἀπ' ὅλες τῆς ἀλλαγῆς ποὺ ἔζησε γενικὰ — ἐκείνης τῆς ἀλλαγῆς, ὅταν βρέθηκε ὀριστικὰ ἀποκλεισμένος μέσα στὸν κλοιὸ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς εἰρήνης. Σὰν τὰ ὑδρόβια ζῶα, ποὺ ἀνα-

γκάστηκαν, ἢ νὰ γίνουν στεριανὰ ζῶα ἢ νὰ καθοῦν, τὴν ἔπαθαν κι αὐτὰ τὰ μιὰ χαρὰ προσαρμοσμένα στὴν ἀγριότητα, στὸν πόλεμο, στὴν περιπλάνηση καὶ στὴν περιπέτεια, μισοζῶα — γιὰ μίαν βρέθηκαν στερημένα ἀπ' ὅλα τους τὰ ἔνστικτα καὶ «ξεκρέμαστα». Στὸ ἐξῆς ἔπρεπε νὰ περπατοῦν στὰ ποινὰ πόδια τους καὶ «νὰ σηκώνουν τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους», ποὺ ἴσαμε κείνη κεί τὴν ὥρα τὸν σήκωνε τὸ νερό: ἕνα φοβερὸ βάρος εἶχε πέσει πάνω τους. Ἐ- νιωθάν ἀδέξια καὶ γιὰ τὶς πὺδ ἀπλὲς ἐνέργειες, δὲν εἶχαν πὰ γι' αὐτὸν τὸν καινούργιο, ἄγνωστο κόσμο τοὺς παλιούς ὁδηγούς των, τὰ κανονιστικά, τ' ἀ- σύνευδα πλὴν ἀσφαλτα, ὁδηγητικὰ ἔνστικτα — εἶχαν καταστήσει, τὰ δυστυ- χισμένα αὐτὰ ζῶα, νὰ σκέφτωνται, νὰ συμπεραίνουν, νὰ ὑπολογίζουν, νὰ συνδυάζουν αἷτια καὶ ἀποτελέσματα, περιορισμένα στὴ «συνείδησή» τους, στὸ πὺδ φτωχὸ καὶ στὸ πὺδ λειψὸ ὄργανό τους! Πιστεύω πῶς ποτέ, μὰ ποτέ δὲν παρουσιάστηκε στὴ γῆ ἕνα τέτοιο συναίσθημα κακορριζικῆς, μιὰ τόσο βαρὴ κακοκεφαλιά — καί, κοντὰ σ' αὐτό, τὰ παλιὰ ἐκεῖνα ἔνστικτα δὲν εἶχαν πάψει γιὰ μίαν νὰ θέτουν τὶς ἀπαιτήσεις τους! Μόνο πὺδ τώρα ἦταν δύ- σκολο καὶ σπάνια δυνατόν νὰ ἱκανοποιηθοῦν: κυρίως χρειάστηκαν νὰ ζητή- σουν καινούργιες καὶ, μαζί, ὑποχθόνιες ἱκανοποιήσεις. Ὅλα τὰ ἔνστικτα, ποὺ δὲν ἐκφορτίζουν πρὸς τὰ ἔξω, στρέφονται πρὸς τὰ μέσα — αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πὺδ ὀνομάζω ἐνδοστρέφεια τοῦ ἀνθρώπου: ἔτσι μόνο ἀναπτύσσεται μέσα στὸν ἄνθρωπο, αὐτὸ πού, ἀργότερα, ὀνομάζει ἡ «ψυχὴ» του. Ὁλόκλη- ρος ὁ ἐσώτερος κόσμος, ἀρχικὰ τόσο λεπτὸς σὰν ζεμμένος ἀνάμεσα σὲ δυὸ δέρματα, ἀποχωρίστηκε κι ἀνάτειλε μέσα στὴ μᾶζα, ἀπόκτησε βάθος, πλά- τος καὶ ὕψος, ὅταν ἐμποδίστηκε ἡ ἐκφόρτωση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἔξω. Ἐκεῖνα τὰ φοβερὰ προχώματα μὲ τὰ ὁποῖα προστατεύτηκε ἡ κρατικὴ ὀργάνωση ἀπὸ τὰ παλιὰ ἔνστικτα τῆς ἐλευθερίας — οἱ ποινὲς ἀνήκουν κυ- ρίως σ' αὐτὰ τὰ προχώματα —, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ στρέψουν πρὸς τὰ πίσω ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔνστικτα τοῦ ἄγριου, ἐλεύθερου, περιπλανώμενου ἄν- θρώπου καὶ νὰ στραφοῦν ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐχθρότητα, ἡ σκληρότητα, ἡ χαρὰ τῆς καταδίωξης, τῆς ἐπιδρομῆς, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς κατα- στροφῆς — ὅλ' αὐτὰ στραμμένα ἐναντίον τοῦ κατόχου τέτοιων ἐνστικτιῶν: αὐτὴ ἡ καταγωγὴ τῆς «κακῆς συνείδησης». Ὁ ἄνθρωπος, πού, στερη- μένος ἀπὸ ἐξωτερικούς ἐχθρούς καὶ ἐμπόδια, περισφιγμένος μέσα στὴν ἀπο- πνικτικὴ στενότητα καὶ κανονικότητα τῶν ἐθίμων, ἀνυπόμονος, ξέσκιζε, κατά- σπάραιζε, τρώμαζε, κακοποιῶσε τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, αὐτὸ τὸ ἀγρίμι ποὺ πληγωνότανε πάνω στὰ κάγκελα τοῦ κλουβιοῦ του καὶ πὺδ θέλουν νὰ τὸ «ἐξημερώσουν», αὐτὸς ὁ στερημένος καὶ βασανισμένος ἀπὸ τὴ νοσταλγία τῆς ἐρημίας, αὐτὸς πὺδ χρειάστηκε νὰ μετατρέψῃ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του σὲ πε-

ριπέτεια, σὲ τόπο βασανιστηρίου, σ' ἕναν ἀβέβαιο κ' ἐπικίνδυνο ἀγριότοπο — αὐτὸς ὁ τρελὸς, αὐτὸς ὁ νοσταλγὸς κι ἀπελπισμένος δεσμώτης ἔγινε ὁ ἐφευρέτης τῆς «κακῆς συνείδησης». Μαζί του ὅμως ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή της κ' ἡ μεγαλύτερη καὶ πῶ ἀνησυχητικὴ ἀρρώστια, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲ γιαιτρεύτηκε ὡς σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα, ἡ ἀρρώστια τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀρρώστια γιὰ τὸν ἑαυτὸ του: σὰν τὸ ἐπακόλουθο ἐνὸς βίαιου χωρισμοῦ ἀπὸ τὸ ζωικὸ παρελθόν του, ἐνὸς πηδήματος καί, μαζί, γκρεμίσματος σὲ νέες καταστάσεις καὶ ὅρους ζωῆς, μιᾶς κήρυξης πολέμου κατὰ τῶν παλιῶν ἐνοστίκτων, πὸ πάνω τους στηριζόταν ἴσαμε τότε. ἡ δύναμη, ἡ χαρά του κ' ἡ φοβερότητά του. Ἄς προσθέσουμε ἀμέσως, πὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μὲ τὸ γεγονὸς μιᾶς ψυχῆς ζωῆς στρεφομένης ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ της, πὸς ἔπαιρνε τὸ μέρος ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, γεννήθηκε στὴ γῆ κάτι τόσο νέο, βαθύ, ἀνήκουστο, αἰνιγματικὸ, γεμάτο ἀντιφάσεις καὶ μέλλον, ὥστε ἡ ὕψη τῆς γῆς ἄλλαξεν οὐσιαστικά. Στὴν πραγματικότητα, χρειάζονταν θεϊκοὶ θεατὲς γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὸ δράμα πὸς εἶχε ἀρχίσει ἔτσι καὶ πὸς τὸ τέλος του δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ προβλεφτῆ — ἕνα δράμα πάρα πολὺ ὠραῖο, πάρα πολὺ θαυμαστό, πάρα πολὺ παράδοξο, γιὰ νὰ παιχτῆ δίχως νόημα ἀπαράτηρητο πάνω σ' ἕνα ὁποιοδήποτε γελοῖο ἄστρο! Ὁ ἄνθρωπος λογαριάζεται ἔκτοτε κι αὐτὸς ἀνάμεσα στὰ πῶ ἀναπάντεχα καὶ τὰ πῶ ἐρεθιστικὰ παιγνίδια πὸς παίζει τὸ «μεγάλο παιδί» τοῦ Ἡρακλείτου, εἶτε Δία τὸ λὲν εἶτε Τύχη, ζυπνᾶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἕνα ἐνδιαφέρον, μιὰ προσδοκία, μιὰν ἐλπίδα, σχεδὸν μιὰ βεβαιότητα, σάμπως κάτι ν' ἀναγγέλλεται μ' αὐτόν, κάτι προετοιμασμένο, σάμπως ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός, παρὰ ἕνας δρόμος μόνο, μιὰ ἐνδιάμεση περίπτωση, μιὰ γέφυρα, μιὰ μεγάλη ὑπόσχεση....

17

ΣΑΝ προϋπόθεση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς κακῆς συνείδησης πρέπει πρῶτα-πρῶτα νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ἐκεῖνη ἡ ἀλλαγὴ δὲν ἔγινε οἰγά-οιγά, μήτε καὶ θεληματικά, οὔτε καὶ πὸς παρουσιάστηκε σὰν μιὰ ὀργανικὴ προσαρμογὴ σὲ νέους ὅρους, παρὰ σὰν μιὰ ρήξη, σὰν ἕνα πῆδημα, σὰν

ἕνας καταναγκασμός, σὰν μιὰ ἀναπόφευκτὴ μοῖρα, πὸς οὔτε πάλι οὔτε καὶ μνησικακία ἦταν δυνατὴ ἐναντίον της. Ἄλλὰ καί, δεύτερο, πὸς ἡ ἔνταξη ἐνὸς ὡς τὰ τότε ἀνυπόταχτου καὶ ἀδιαμόρφωτου πληθυσμοῦ σὲ μιὰ στερηρὴ μορφή, ὅπως ἄρχισε μὲ μιὰ πράξη βίας, μόνο μὲ δυνατὲς πράξεις βίας ὡδηγήθηκε σ' ἕνα τέλος — ὅτι τὸ ἀρχαιότερο «κράτος», δηλαδή, ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του σὰν μιὰ φοβερὴ τυραννία, σὰν ἕνας συντριπτικὸς κι ἀνευδοίαστος μηχανισμός, κ' ἐξακολούθησε νὰ δουλεύη, ἴσαμε πὸς μιὰ τέτοια πρώτη ὕλη ἀπ' ὄχλο καὶ μισοζῶα, ὅχι μόνο, στὸ τέλος, ζυμώθηκε πέρα γιὰ πέρα καὶ μαλάχτηκε, παρὰ καὶ διαμορφώθηκε. Χρησιμοποίησα τὴ λέξη «κράτος»: εἶναι αὐτονόητο, τί ἐννοῶ μ' αὐτὸ — ὁποιαδήποτε ἀγέλη ἀπὸ ξανθὰ ἀρπακτικὰ ζῶα, μιὰ ράτσα κατακτητῶν καὶ κυρίων, πὸς, πολεμικὰ ὀργανωμένοι καὶ μὲ ὀργανωτικὴ δύναμη, βυθίζουσαν ἀδίσταχτα τὰ φοβερὰ νύχια τους πάνω σ' ἕναν πληθυσμὸ πὸς μπορεῖ ἀριθμητικὰ νὰ εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλύτερος, μὰ πὸς εἶναι ἀκόμη ἄμορφος, ἀκόμη νομαδικός. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται τὸ «κράτος» πάνω στὴν γῆ: νομίζω πὸς ξόφλησε πᾶ ὀριστικὰ ἐκεῖνη ἡ φαντασιοπληξία πὸς πίστευε ὅτι τὸ «κράτος» εἶχε ἀρχίσει ὡς ἕνα «συμβόλαιο». Αὐτὸς πὸς μπορεῖ νὰ προστάξη, αὐτὸς πὸς εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ τοῦ «κύριος», αὐτὸς πὸς παρουσιάζεται δυνατὸς καὶ βίαιος στὰ ἔργα του καὶ στὶς ἐνέργειές του — δὲν ἔχει καμιὰ δουλειὰ μὲ συμβόλαια! Μὲ τέτοιες φύσεις δὲν τὰ βγάζει κανεὶς πέρα, ἔρχονται σὰν τὴ μοῖρα, χωρὶς αἰτία, λογικὴ, δισταγμὸ, πρόσχημα, ἐνσκήπτουν ὅπως ἐνσκήπτει ὁ κεραυνός, πάρα πολὺ τρομερές, πάρα πολὺ ξαφνικές, πάρα πολὺ πειστικές, πάρα πολὺ «διαφορετικὰ», ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ ἴναι δυνατὸ νὰ μισηθοῦν. Τὸ ἔργο τους εἶναι μιὰ ἐνοστικτῶδες δημιουργία μορφῶν, σφράγισμα μορφῶν, εἶναι οἱ πῶ ἀθέλητοι, οἱ πῶ ἀσύνειδοι καλλιτέχνες πὸς ὑπάρχουν, — κοντολογίης, ὅπου παρουσιάζονται ὑπάρχει καὶ κάτι νέο, μιὰ κυριαρχικὴ μορφοπλασία, πὸς ζεῖ, πὸς τὰ μέρη της καὶ οἱ λειτουργίες της εἶναι καθορισμένα κι ἀλληλνένδετα, καὶ στὴν ὁποία δὲν βρίσκει τίποτα θέση, παρὰ τότε μόνο πὸς ἔχει ἕνα «νόημα» σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο. Οἱ γεννημένοι ὀργανωτὲς αὐτοί, δὲν ξέρουν τί εἶναι ἐνοχὴ, εὐθύνη, δισταγμός: μέσα τους κυριαρεῖ ἐκεῖνος ὁ φοβερὸς ἐγωισμὸς τοῦ καλλιτέχνη, μὲ τὸ σκληρὸ βλέμμα, πὸς ξέρει, ἀπὸ πρὶν, πὸς μέσα στὸ «ἔργο» του ὑπάρχει, γιὰ ὀλόκληρη τὴν αἰωνιότητα, ἡ δικαίωσή του, ἡ ἴδια αὐτὴ πὸς βρίσκει ἡ μητέρα στὸ παιδί της. Εἶναι αὐτονόητο, ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, πὸς δὲν εἶναι σ' αὐτοὺς πὸς γεννήθηκε ἡ «κακὴ συνείδηση» — μὰ καὶ χωρὶς αὐτοὺς δὲ θ' ἀναπτυσσόταν αὐτὸ τὸ ἀποτρόπαιο φύτρο, θὰ ἔλειπε, ἂν δὲν κανότανε ἀπὸ τὸν κόσμο, ἡ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων καὶ ταυτόχρονα γινόταν λαυθᾶ-

νοῦσα, μὰ τεράστια ποσότητα ἐλευθερίας, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν σφυροκοπημάτων τους, τῆς καλλιτεχνικῆς βιαιότητάς τους. Αὐτὸ τὸ ἔνστικτο τῆς ἐλευθερίας, πού ἔγινε μὲ τὴ βία λανθάνον, — τὸ καταλαβαίνουμε ἤδη —, αὐτὸ τὸ ἀπωθημένο, τὸ πωσωγυρισμένο, τὸ στραμένο πρὸς τὰ μέσα ἔνστικτο τῆς ἐλευθερίας, πού, στὸ τέλος, ἐκφορτιζόταν καὶ ξεσποῦσε πάνω στὸν ἑαυτὸ του μονάχα: αὐτὸ, μόνον αὐτὸ εἶναι ἡ κακὴ συνείδηση στὴν ἀρχὴν ἀρχὴ τῆς.

18

ΑΣ ΠΡΟΣΞΕΩΜΕ, νὰ μὴ θεωρήσουμε ὡς κάτι ἀσήμαντο ὄλο αὐτὸ τὸ φαινόμενο, μόνον καὶ μόνον γιατί ἔναι, ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς, ἄσκημο κι ὀδυνηρό. Στὸ βάθος εἶναι βέβαια ἡ ἴδια ἐνεργητικὴ δύναμη πού ὑπάρχει στὰ μεγαλειώδη ἔργα τῶν βίαιων καλλιτεχνῶν καὶ ὀργανωτῶν καὶ πού χτίζει κράτη, αὐτὴ πού ἐδῶ, ἐσῶτερη, μικρὴ καὶ μικρόχαρη, στραμένη πρὸς τὰ πίσω, κατὰ τὸν «λαβύρινθο τοῦ στήθους», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὰ λόγια τοῦ Γκαίτε, δημιουργεῖ τὴν κακὴ συνείδηση καὶ χτίζει τὸ ἀρνητικὸ ἰδανικόν, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ «ἔνστικτο τῆς ἐλευθερίας» (ἡ θέληση γιὰ δύναμη, ὅπως τ' ὀνομάζω στὴ γλῶσσα μου): μόνον πού ἡ ὕλη, πάνω στὴν ὁποία ξεσπᾷ ἡ μορφοπλαστικὴ καὶ καταδυναστευτικὴ φύση αὐτῆς τῆς δύναμης, εἶναι ἐδῶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἀκριβῶς, ὀλόκληρος ὁ παλιὸς ζωῶδης ἑαυτός του — κι ὄχι, ὅπως στὸ μεγαλοπρεπέστερο καὶ ἐντυπωσιακώτερο φαινόμενο, ὁ ἄλλος ἄνθρωπος, οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Αὐτὸς ὁ κρυφὸς αὐτοβιασμός, αὐτὴ ἡ καλλιτεχνικὴ σκληρότητα, αὐτὴ ἡ ἡδονή, νὰ δίδῃ κανεὶς μορφὴ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του ὅπως σὲ μιὰ βαριά, ἀντιστεκόμενη κ' εὐαίσθητη ὕλη, νὰ χαράζῃ μὲ πυρῶμένο οἶδερὸ πάνω του μιὰ θέληση, μιὰ κριτικὴ, μιὰ ἀντιλογίαν, μιὰ καταφρόνιαν, ἕνα "Ὁχι, αὐτὴ ἡ δυσσώωνη καὶ φοβερὰ ἡδονικὴ ἐργασία μᾶς θεληματικὰ αὐτοδικαζόμενης ψυχῆς, πού αὐτοβασανίζεται ἀπὸ ἡδονὴ στὸ βασάνισμα, ὅλη αὐτὴ ἡ ἐνεργητικὴ «κακὴ συνείδηση» ἔφερε, τελικά, στὸ φῶς — τὸ μαντεύει ἤδη κανεὶς — σὰν ἀληθινὸς μητρικὸς κόλπος ἰδανικῶν καὶ

φανταστικῶν γεγονότων καὶ μιὰν ἀφθονίαν ἀπὸ νέες παράξενες ὀμορφιές καὶ καταφάσεις, κ' ἴσως-ἴσως αὐτὴ τούτῃ τὴν ὀμορφίαν... Γιατὶ τί θά'ταν «ῥαῖο», ἂν δὲν συνειδητοποιόταν πρῶτα τὸ ἀντίθετό του, ἂν δὲν εἶχε πῆ πρῶτα τὸ ἴδιο τὸ ἄσκημο: «εἶμαι ἄσκημο»;... Ὑστερα, τουλάχιστον, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐνδειξη, γίνεται λιγώτερο αἰνιγματικὸ τὸ αἰνίγμα, ἴσαμε ποῖο σημεῖο μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἕνα ἰδανικόν, μιὰ ὀμορφίαν, μέσα σὲ ἀντιφατικὰς ἐννοιες, ὅπως ἀνιδιοτέλεια, αὐταπάρνηση, αὐτοθυσίαν· κ' ἕνα πρᾶγμα θὰ ξέρῃ κανεὶς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα — δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου γι' αὐτὸ — τί εἶναι, δηλαδή, ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς, ἡ ἡδονὴ πού νιώθει ὁ ἀνιδιοτελής, ὁ ἀπαρνούμενος τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, ὁ αὐτοθυσιάζόμενος: ἡ ἡδονὴ αὐτὴ ἀνήκει στὴν σκληρότητα. — Γιὰ τὴν ὥρα ἀρκοῦν αὐτὰ σ' ὅτι ἀφορᾷ στὴν καταγωγὴ τοῦ «ἀνεγωιστικοῦ» σὰν μιὰ ἠθικὴ ἀξία καὶ γιὰ ν' ἀναγνωρίσουμε τὸ ἔδαφος ὅπου ἀναπτύχθηκε αὐτὴ ἡ ἀξία: μόνον ἡ κακὴ συνείδηση, μόνον ἡ θέληση γι' αὐτοκακομεταχείριση δημιουργεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνεγωιστικοῦ. —

19

Ἡ ΚΑΚΗ συνείδηση εἶναι μιὰ ἀρρώστια, ὅσο γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, μὰ μιὰ ἀρρώστια ὅπως εἶναι ἀρρώστια κ' ἡ ἐγκυμοσύνη. Ἄς ζητήσουμε τοὺς ὄρους, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔφτασε στὴν τρομερώτερη κ' ὑψηλότερη ἀκμὴ τῆς — θὰ δοῦμε, τί κυρίως δημιουργήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὴν ἐμφάνισή της. Ἄλλὰ γι' αὐτὸ χρειάζεται μιὰ μακρὰ ἀνάσα — κι ἄλλωστε, πρέπει νὰ ξαναγυρίσουμε γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ σὲ μιὰ προηγούμενη ἀποψὴ μας. Ἡ σχέση ἰδιωτικοῦ δικαίου μεταξὺ τοῦ χρεώστη καὶ τοῦ πιστωτῆ του, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε ἤδη ἀρκετά, ξαναπαρουσιάστηκε, καὶ μάλιστα μ' ἕναν τρόπο πάρα πολὺ παράδοξο καὶ συζητήσιμο ἱστορικά, γιὰ νὰ ἐξηγηθῇ μιὰ σχέση, πού γιὰ μᾶς τοὺς σύγχρονους ἀνθρώπους εἶναι ἴσως ἀπὸ τὰ πιὸ ἀκατανόητα πράγματα: ἡ σχέση δηλαδὴ τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων μὲ τοὺς προγόνους των. Μέσα στὴν ἀρχικὴ κοινότητα τοῦ γένους — μιλοῦμε γιὰ τοὺς ἀρχέγονους καιροὺς — κάθε φορὰ ἡ ζῶσα γενιὰ ἀναγνω-

ρίζει μιὰ νομική ὑποχρέωση ἀπέναντι στὴν προηγούμενη καὶ ιδιαίτερα ἀπέναντι στὴν πρώτη-πρώτη ποὺ ἴδρυσε τὸ γένος (καὶ κάθε ἄλλο παρὰ μιὰ ἀπλῆ συναισθηματικὴ ὑποχρέωση: ἔχουμε κάθε δικαίωμα τὴν τελευταίαν αὐτὴ νὰ τὴν ἀποκλείσουμε, κι ὅχι χωρὶς λόγο, ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους). Ἐδῶ κυριαρχεῖ ἡ πεποίθηση, ὅτι τὸ γένος ὑπάρχει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο χάρις στὶς θυσίες καὶ τὶς ὑπηρεσίες τῶν προγόνων — καὶ πῶς πρέπει νὰ τοὺς ἀνταποδώσῃ κανεὶς αὐτὲς τὶς θυσίες καὶ τὶς ὑπηρεσίες: μ' αὐτὸ, ἀναγνώριζε κανεὶς ἕνα χρέος, ποὺ ὄλο καὶ μεγαλώνει, πῶς αὐτοὶ οἱ πρόγονοι, ἐξακολουθώντας νὰ ὑπάρχουν σὰν ἰσχυρὰ πνεύματα, δὲν ἔπαψαν, μὲ τὴ δύναμή της αὐτῆ, νὰ παρέχουν στὸ γένος νέα ὠφελήματα καὶ χορηγίες. Δωρεὰν μήπως; Μὰ δὲν ὑπάρχει τίποτα «δωρεὰν», σ' ἐκεῖνους τοὺς ὤμοιους καὶ «ψυχικὰ φτωχοὺς» καιροὺς. Τί μπορεῖ νὰ τοὺς ἀνταποδώσῃ κανεὶς; Θυσίες (ἀρχικὰ γιὰ τροφή, στὴν πιὸ κονδροειδῆ ἀντίληψη), γιορτές, παρεκκλήσια, τιμές, προπαντὸς ὑπακοή — γιὰτὶ ὅλα τὰ ἔθιμα εἶναι, σὰν ἔργα τῶν προγόνων, δικές τους ἐντολές καὶ διαταγές —: τοὺς δίδει, ἄραγε, κανεὶς ἀρετὰ; Αὐτὴ ἡ ὑπόνοια τοὺς μένει πάντα κι ὀλοένα μεγαλώνει: ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τοὺς ἐπιβάλλει μιὰ συνολικὴ ἐξόφληση, μιὰ τρομακτικὴ ἀντιπληρωμὴ στὸν «πιστωτῆ» (τὴν διαβόητη θυσία τοῦ πρωτότοκου, λόγου χάρι, αἷμα, ἀνθρώπινο αἷμα ὅπωςδήποτε). Ὁ φόβος μπροστὰ στὸν γενάρχη καὶ τὴ δύναμή του, ἡ συνείδηση τοῦ χρέους ἀπέναντί του, μεγαλώνει ἀναγκαστικὰ μ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς λογικῆς καὶ τόσο περισσότερο, ὅσο μεγαλώνει κ' ἡ δύναμη τοῦ γένους, ὅσο τὸ ἴδιο τὸ γένος γίνεται ὄλο καὶ πιὸ νικηφόρο, πιὸ ἀνεξάρτητο, πιὸ τιμημένο, πιὸ φοβερό. Καὶ δὲ μπορούσε νὰ ἴναι τὸ ἀντίθετο! Κάθε βῆμα πρὸς τὴν παρακμὴ τοῦ γένους, ὅλα τὰ καταστροφικὰ ἀτυχήματα, ὅλα τὰ σημάδια τοῦ ἐκφυλισμοῦ, τῆς ἀποσύνθεσης ποὺ ἔρχεται, ἐλαττώσονται ὄλο καὶ πιὸ πολὺ καὶ τὸν φόβο μπροστὰ στὸ πνεῦμα τοῦ ἰδρυτῆ του καὶ δίδουν μιὰν ὄλο καὶ χειρότερη ἰδέα γιὰ τὴ σοφία του, τὴν προνοητικότητά του καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά της δυνάμεις του. Ἄς φανταστῆ κανεὶς αὐτὸ τὸ ἀκατέργαστο εἶδος τῆς λογικῆς φτασμένο ὡς τὰ ἄκρα του: οἱ πρόγονοι τῶν πιὸ ἰσχυρῶν γενῶν θὰ πρέπει, ἐπιτέλους, μέσω τῆς φαντασίας τοῦ ἀξαναμένου φόβου ν' ἀποκτοῦν τεράστιες διαστάσεις καὶ νὰ ὀπισθοχωροῦνε μέσα στὸ σκοτάδι τῆς δυσσιώνης καὶ ἀναπεικαστῆς θεότητος — ὁ γενάρχης μεταμορφώνεται ἀναγκαστικὰ, στὸ τέλος, σ' ἕναν Θεό. Ἴσως-Ἴσως στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ βρισκεται κ' ἡ καταγωγὴ τῶν θεῶν, μιὰ καταγωγὴ, ποὺ ὀφείλεται, ἐπομένως, στὸν φόβο!... Κι ἂν κανένας νόμιζε ἀναγκαῖο νὰ προσθέσῃ: «μὰ καὶ στὴν εὐγένεια!», πολὺ δύσκολα θὰ δικαιωνότανε γιὰ τὴν πιὸ μακρόχρονη ἐποχὴ τοῦ

ἀνθρωπίνου γένους, τὴν ἀρχέγονη ἐποχὴ του. Περισσότερο θὰ δικαιωνότανε, φυσικὰ, γιὰ τὴν μέση ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία διαμορφώνονται τὰ ἀριστοκρατικὰ γένη — σὰν τέτοια, ἀνταπόδωσαν, στὴν πραγματικότητα, στοὺς προγόνους, στοὺς γενάρχες τους (στοὺς ἥρωες, στοὺς θεοὺς) ὅλες τὶς ιδιότητες, μὲ τόκο μάλιστα, ποὺ στὸ μεταξὺ εἶχαν γίνε φανερὲς στοὺς ἴδιους αὐτοὺς, δηλαδὴ τὶς ἀριστοκρατικὲς ιδιότητες. Ἀργότερα θὰ ρίξουμε ἄλλο ἕνα βλέμμα στὴν ἀριστοκρατοποίηση καὶ στὴν ἐξευγένιση τῶν θεῶν (ποὺ δὲν εἶναι καθόλου, βέβαια, ἡ «ἀγιοποίησή» τους): γιὰ τὴν ὥρα, ἂς παρακολουθήσουμε τὴν πορεία ὅλης αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης τῆς συνείδησης τοῦ χρέους ὡς τὸ τέλος.

20

Ἡ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ, ὅτι ἔχουμε χρέος ἀπέναντι τῆς θεότητος, εἶναι, ὅπως διδάσκει ἡ ἱστορία, ἀκόμη κ' ὕστερα ἀπὸ τὴν παρακμὴ τῆς αἵματοσυγγενικῆς μορφῆς τῆς ὀργάνωσης τῆς «κοινότητος» κάθε ἄλλο παρὰ ἀποτελειωμένη· κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἡ ἀνθρωπότητα κληρονόμησε τὶς ἔννοιες «καλὸς καὶ κακὸς» ἀπὸ τὰ ἀριστοκρατικὰ γένη (μαζὶ μὲ τὴ βασικὴ ψυχολογικὴ τάση τους νὰ ὀρίζουν ταξικὲς διακρίσεις), τὸ ἴδιο, μὲ τὴν κληρονομία τῶν θεοτήτων τοῦ γένους καὶ τῆς φυλῆς, δέχτηκε καὶ τὸ βάρος τῶν ἀκόμη ἀνεξόφλητων χρεῶν ἀπέναντί τους καὶ τὴν ἐπιθυμία μαζὶ τῆς ἐξόφλησής των. (Τὴ μεταβίβαση τὴν κάνουν ἐκεῖνα τὰ μεγάλα πλήθη τῶν σκλάβων καὶ τῶν δουλοπαροίκων, ποὺ προσαρμόστηκαν, εἴτε ἀπὸ καταναγκασμό, εἴτε ἀπὸ τὸ ἐνστικτο τῆς ὑποταγῆς καὶ ἀπὸ *mimicry*,¹ στὴ λατρεία τῶν θεῶν τῶν κυρίων τους: ἀπ' αὐτοὺς ξεκύνεται, μετὰ, πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις τούτῃ ἡ κληρονομία). Τὸ αἶσθημα τοῦ χρέους ἀπέναντι στὴ θεότητα δὲν ἔπαψε ἐπὶ πολ-

1 Μίμηση.

λές χιλιτηρίδες να αναπτύσσεται, και μάλιστα πάντα κάτω από την ίδια αναλογία που αναπτυσσόταν άπάνω στη γη και φερόταν προς τα ύψη ή έννοια και το αίσθημα του θεού. (‘Ολόκληρη ή ιστορία των έθνικων αγώνων, νικων, συμφιλιώσεων, συγχωνεύσεων, κάθε τι που γίνεται πριν από την οριστική ταξιθέτηση όλων των λαϊκών στοιχείων σε κάθε μεγάλη φυλετική σύνθεση, αντικαθρεφτίζεται στον κυκεώνα της γενεαλογίας των θεων της, στους θρύλους για τους αγώνες τους, τις νίκες τους και τις συμφιλιώσεις τους· ή εξέλιξη προς τα παγκόσμια κράτη είναι πάντα κ’ εξέλιξη προς τις παγκόσμιες θεότητες, ενώ ή απόλυτη μοναρχία, με την ύποταξη των ανεξάρτητων εύγενων ανοίγει πάντα τον δρόμο και προς έναν οποιονδήποτε μονοθεϊσμό). ‘Ο έρχομος του χριστιανικού θεού, του υπερθεού που είχε πετύχει να δημιουργήσει ως τότε ο άνθρωπος, έφερε και το **maximum** του αίσθήματος του χρέους άπάνω στη γη. “Αν υποθέσωμε, πώς, ύστερ’ απ’ αυτό, περάσαμε στην αντίθετη κίνηση, τότε, θα μπορούσε κανείς, με κάθε άλλο παρά μικρή αληθοφάνεια, να υπεράνη, από την συνεχή παρακμή της πίστης προς τον χριστιανικό θεό, πώς τώρα κιόλας υπάρχει και μιá σημαντική παρακμή της ανθρώπινης συνείδησης του χρέους· δεν είναι μάλιστα άποκρουστέα ή άποψη, πώς ή ολόκληρωτική και οριστική νίκη του αθεϊσμού θα μπορούσε να λυτρώση την ανθρωπότητα απ’ ολόκληρο αυτό το συναίσθημα, πώς έχει χρέη άπέναντι της αρχής της, της **causa prima** της. ‘Ο αθεϊσμός κ’ ένα είδος δεύτερης άθωότητας άνήκουνε το ένα στο άλλο.—

21

ΤΟΥΤΑ δῶ, σε σύντομες και χοντρές γραμμές, για τη σχέση των έννοιων «χρέος», «καθῆκον» με ώρισμένες θρησκευτικές αντιλήψεις: Ίσαμε αυτή τη στιγμή άφησα σκόπια κατά μέρος την καθαυτό ήθικοποίηση αυτών των έννοιων (την άπόωσή τους την ίδια προς την συνείδηση, κι άκόμη ακριβέστερα, το μπέρδεμα της κακῆς συνείδησης με την έννοια του θεού) και,

μάλιστα, στο τέλος του προηγούμενου κομματιού (: του 20) μίλησα, σε να μην υπήρχε καν αυτή ή ήθικοποίηση, επομένως, σε να μην ήταν αναγκάιο, καθόλου πιά, να σβήσουν εκείνες οι έννοιες, όταν θα έσβηνε κ’ ή προύποθεσή τους, ή πίστη στον «πιστωτή» μας, στον θεό. ‘Η πραγματικότητα όμως απέχει κατά τον φοβερότερο τρόπο απ’ αυτό. Με την ήθικοποίηση των έννοιων «χρέος» και «καθῆκον», με την άπόωσή τους μέσα στην κακή συνείδηση, δίδεται έντελῶς ιδιαίτερα ή άποπειρα ν’ αντίστραφη ή κατεύθυνση της που πάνω περιγραμμένης εξέλιξης, ή τουλάχιστον να σταματήσει ή κίνησή της: τώρα ακριβῶς πρέπει να κλείση μιá για πάντα, άπαισιόδοξα, ή άποψη προς μιάν οριστικήν άπολυθέρωση, τώρα πρέπει να τρομάξη, να όπισθοχωρήση το βλέμμα άπαρηγόρητο μπροστά σε μιάν άτσαλένια άδυναμία, τώρα πρέπει εκείνες οι έννοιες «χρέος» και «καθῆκον» να στραφούν προς τα πίσω — έναντίον τίνος λοιπόν; Δέν είναι δυνατόν ν’ άμβάλη κανείς: πρώτα-πρώτα έναντίον του «χρεώστη», που μέσα του, από δῶ και πέρα, ή κακή συνείδηση γαντζώνεται τόσο πολύ, τον κατατρώγει, άπλώνεται και, σαν πολύποδας, αναπτύσσεται σε πλάτος και βάθος, ώσπου στο τέλος με την άδυναμία της άπολύτρωσης από το χρέος, συλλαμβάνεται κ’ ή άδυναμία της άπολύτρωσης με την έξιλέωση, ή σκέψη πώς ή άπολύτρωση είναι άδύνατη (ή «αίώνια τιμωρία») — καθώς, όμως, στο τέλος, στρέφεται και κατά του «πιστωτού», δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε τώρα και την **causa prima** του ανθρώπου, την αρχή του ανθρώπινου γένους, τον γενάρχη του που από δῶ και πέρα βαρύνεται από μιá κατάρα («‘Αδάμ», «προπατορικό άμάρτημα», «άνελευθερία της βούλησης»), ή τη φύση, που από τον κόλλο της γεννιέται ο άνθρωπος και που μέσα της τοποθετούν από δῶ και πέρα την αρχή του κακού («διαβολοποίηση της φύσης»), ή και την γήινη ύπαρξη γενικά, που είναι δίχως άξία καθαυτή (μηδενιστική άποστροφή απ’ αυτή, έπαθυμία γι’ άνυπαρξία, έπαθυμία να γίνη κανείς το «άντίθετό» του, κάτι άλλο, βουδδισμός και τα όμοια) — Ίσαμε πού, για μιās, φτάνουμε μπροστά στην παράδοξη και φοβερή διέξοδο, όπου ή βασανισμένη ανθρωπότητα είχε βρή μιá πρόσκαιρη ανακούφιση, σ’ εκείνο το βαθυστόχαστο εύρημα του Χριστιανισμού: τον θεό ν’ αυτοθυσιάζεται για το χρέος του ανθρώπου, τον θεό να πληρώνη τον εαυτό του με τον ίδιο τον εαυτό του, τον θεό ως τον μοναδικό που μπορεί να λυτρώση τον άνθρωπο από το χρέος του, ό,τι έχει γίνει άδύνατο για τον ίδιο τον άνθρωπο — ο πιστωτής να θυσιάζεται για τον χρεώστη του, από ά γάπη (θα το πιστευε κανείς;—), από άγάπη προς τον χρεώστη του!...

ΘΑ ΤΟ ΜΑΝΤΕΨΕ κιάλας κανείς, τί έγινε πράγματι μ' ὅλ' αὐτὰ καὶ κἀτῶ ἀπ' ὅλ' αὐτὰ: ἐκεῖνη ἢ θέληση γι' αὐτοτιμωρία, ἐκεῖνη ἢ πωσγυρισμένη σκληρότητα τοῦ κλεισμένου στὸν ἑαυτό του, τοῦ ἀποτραβηγμένου στὸν ἑαυτό του τρομαγμένου ἀνθρωποζώου, πὸν φυλακίστηκε μέσα στὸ «κράτος» μὲ σκοπὸν τὴν ἐξημέρωσή του, πὸν ἐπιγόνωσε τὴν κακὴ συνείδηση, γιὰ νὰ κάμη κακὸ στὸν ἑαυτό του, ἀφοῦ εἶχε κλείσει πᾶς ἢ φυσικώτερη διέξοδος αὐτῆς τῆς θέλησης νὰ κάνη κακὸ — αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος τῆς κακῆς συνείδησης κυριεύθηκε ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ ἀπειθήνεια, γιὰ νὰ σπρώξῃ τὸν αὐτοβασανισμό του ὡς τὴν πὸν φρικτὴ σκληρότητα κι ὄξυνση. Ἐνα χρέος ἀπέναντι στὸν Θεό: τούτη ἡ σκέψη τοῦ γίνεται ὄργανο βασανισμοῦ. Μέσα στὸν «θεὸ» συλλαβαίνει τὴς τελευταῖες ἀντιθέσεις πὸν μπορεῖ νὰ βρῆ στὰ ἰδιαίτερα καὶ ἀναντικατάστατα ζωικά του ἔνστικτα, κ' ἐρμηνεύει αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ζωικά ἔνστικτα σὰν σφάλματα ἀπέναντι στὸν θεὸ (σὰν ἐκθρότητα, ἀνταρσία, ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ «Κυρίου», τοῦ «Πατρός», τοῦ προγόνου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου), κλείνεται μέσα στὴν ἀντίθεση «θεὸς» καὶ «διάβολος», πετᾷ ὅλα τὰ "Ὅχι, πὸν λέει στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, στὴ φύση, στὴ φυσικότητα, στὴν πραγματικότητα τῆς ὑπαρξῆς του, ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ πῆ ναί, νὰ κατασκευάσῃ μ' αὐτὰ κάτι τὸ ὑπαρκτό, τὸ ζωντανό, τὸ ἀληθινό, τὸν θεὸ, τὴν ἀγιότητα τοῦ θεοῦ, τὸν θεὸ ἱππότη καὶ τὸν Θεὸ δῆμιο, τὸ ὑπερπέραν, τὴν αἰωνιότητα, τὸ ἀτέρμονο μαρτύριο, τὴν κόλαση, τὸ ἀκαταμέτρητο τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἐνοχῆς. Εἶναι ἕνα εἶδος τρέλας τῆς θέλησης μέσα στὴν ψυχικὴ σκληρότητα, πὸν δὲν ἔχει, χωρὶς ἄλλο, τὸ ὄμοιό του: ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου, νὰ βρῆ τὸν ἑαυτό του ἔνοχο καὶ τιποτένιο ὡς τὸ ἀνεξιλέωτο, ἡ θέλησή του, νὰ φαντάζεται τὸν ἑαυτό του τιμωρούμενο, χωρὶς ποτὲ ἢ ποινὴ νὰ μπορῆ νὰ ἐξισωθῆ μὲ τὴν ἐνοχί, ἡ θέλησή του νὰ μολύνη καὶ νὰ δηλητηριάξῃ τὸ ὕστατο βάθος τῶν πραγμάτων μὲ τὸ πρόβλημα τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἐνοχῆς, γιὰ ν' ἀποκόψῃ μὴ γιὰ πάντα στὸν ἑαυτό του τὴ διέξοδο ἀπὸ τὸν λαβύρινθο τοῦτο τῶν «ἔμμονων ἰδεῶν», ἡ θέλησή του νὰ ὑψώσῃ ἕνα ἰδανικὸ — αὐτὸ τοῦ «ἀγίου θεοῦ» —, καὶ νὰ βεβαιωθῆ χειροπιαστὰ γιὰ τὴν ἀπόλυτη δική του ἀναξιοσύνη μπροστὰ σὲ τοῦτο τὸ ἰδανικόν. "Ὡ τί τρελό, τί θλιβερό, κτηνός, ὁ ἄνθρωπος! Τί φαντασιοπληξίες πὸν τοῦ ἔρχονται, τί ἀφύσικα πρά-

ματα, τί παροξυμοὶ τῆς ἀνοησίας του, τί κτηνωδία τῆς ἰδέας, ξεσπάζει ἀμέσως, δταν ἐμποδιστῆ καὶ λίγο μόνο νὰ γίνῃ «κτηνός τῆς πράξης»!... "Ὅλ' αὐτὰ εἶναι σ' ὕψηλὸ βαθμὸν ἐνδιαφέροντα μὰ καὶ προξενοῦν μὴ μαύρη, στυγνὴ, ἐκνευριστικὴ θλίψη πὸν φτάνει κανείς στὸ σημεῖο ν' ἀπαγορεύσῃ βίαια στὸν ἑαυτό του νὰ κοιτάξῃ μέσα σὲ τούτη τὴν ἄβυσσο. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἀρρώστια, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία, ἡ φρικτώτερη ἀρρώστια, πὸν ξέσπασε τὴ μανία τῆς ὡς σήμερα πάνω στὸν ἄνθρωπο — καὶ ὅποιος θέλει ἀκόμη ν' ἀκούσῃ (μὰ ποιὸς ἔχει σήμερα πᾶς πρόθυμα αὐτιά! —) πῶς μέσα σὲ τούτη τὴ νύχτα τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς παράκρουσης ἀντήχησε ἡ κραυγὴ ἀγάπης, ἡ κραυγὴ τῆς πὸν λαχταρισμένης γοητείας, τῆς ἀπολύτρωσης μέσα στὴν ἀγάπη, θὰ γυρῆ ἀλλοῦ τὸ πρόσωπό του, κυριευμένος ἀπὸ μὴν ἀκατανίκητη φρίκη... Ὑπάρχουν τόσα ἀνατριχιαστικὰ πράγματα μέσα στὸν ἄνθρωπο!... Ἡ γῆ ἦταν ἀπὸ πάρα πολλὰ χρόνια κιάλας ἕνα φρενοκομεῖο!...

ΑΥΤΑ πού, μὰ κ' ἔξω, εἶπαμε γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ «ἀγίου θεοῦ», εἶναι ἀρκετά. — Ἄλλὰ καθ' αὐτὴ ἡ σύλληψη τῶν θεῶν δὲν ὀδηγεῖ ἀναγκαστικὰ σ' αὐτὴ τὴ χειροτέρευση τῆς φαντασίας, πὸν καὶ μεις δὲ μπορέσαμε νὰ μὴν τὴ θυμηθοῦμε κάποια στιγμή, κ' ὑπάρχουν εὐγενικώτεροι τρόποι, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὴ δημιουργία τῶν θεῶν, ἀπὸ τούτη τὴν αὐτοσταύρωση καὶ τὴν αὐτοταπείνωση τοῦ ἀνθρώπου, πὸν μὲ δαύτους ἔδειξαν τὴν ἀριστοτεχνία τους οἱ τελευταῖες χιλιετηρίδες τῆς Εὐρώπης — ὅπως, εὐτυχῶς, μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνει κάθε βλέμμα πὸν θὰ ρίξουμε ἀπάνω στοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς, αὐτὰ τ' ἀντικαθρεφτίσματα εὐγενῶν καὶ συγκρατημένων ἀνθρώπων, στοὺς ὁποίους τὸ ζῶο μέσα στὸν ἄνθρωπο ἐνιωθε θεοποιημένο καὶ δὲν σπάρασσε τὸν ἑαυτό του, δὲν λύσσαγε ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του! Αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ὑπηρετήσαν, κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς ἱστορίας τους, τοὺς θεοὺς των, ἀκριβῶς γιὰ νὰ κρατήσουν μακριὰ ἀπὸ τὸ κορμί τους τὴν «κακὴ συνείδηση», γιὰ νὰ μποροῦν νὰ χαροῦν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψυχῆς τους: μ' ἕνα

αντίθετο νόημα, δηλαδή, από κείνο που χρησιμοποίησε για τον δικό του θεό ο Χριστιανισμός. Προχώρησαν έτσι πολύ μακριά, αυτά τα γοητευτικά και λεοντόκαρδα παιδιά· κι όχι καιμιά παρακατιανή αβθεντία, παρά ο Ίδιος ο όμηρικός Δίας τους δίδει κάποτε και πού να το καταλάβουν, πώς παραγίνονται αλαφρόμυαλοι. «Πωπά!» κάνει κάποτε — πρόκειται για την περίπτωση του Αιγίουθου, για μια πολύ άοκηη περίπτωση —

*Πωπά, με τους θεούς τὰ βάζουνε πάντα οι θνητοί, πώς τάχα
τις συμφορές έμεις τους στέλνουμε· μα κ' οι άδικιές τους είναι
που πάνω απ' τὸ γραπτό σὲ βάσανα τους ρίχνουν...**

Έντούτοις, έδω άκούει και βλέπει κανείς ταυτόχρονα, πώς κι αυτός ο όλύμπος θεατής και κριτής τῶν ανθρώπων κάθε άλλο παρά που άγαναχτεί μαζί τους και που σκέφτεται κακό για δαύτους: «καλὲ τί παλαβοὶ που είναι!» είναι ὅτι περνά ὄλο κι ὄλο από τὸ κεφάλι του, βλέποντας τ' άνοσιουργήματα τῶν θνητῶν — και «τρέλα», «άνοησία», κάποια «διατάραξη τοῦ μυαλοῦ», αυτά μόνο παραδέχονταν κ' οί Έλληνες, άκόμη και τῆς πιο ισχυρῆς και τολμηρῆς ἑποχῆς τους, σάν αίτία πολλῶν κακῶν και δειγῶν τους — τρέλα, ὄχι άμαρτία! τὸ καταλαβαίνετε αυτό;... Μ' άκόμη κι αὐτὴ ἡ διαταραχὴ τοῦ μυαλοῦ ἦταν ἕνα πρόβλημα — «ναί, μα πῶς είναι δυνατόν; που ὀφείλεται, ἀλήθεια, μιὰ τέτοια διατάραξη σὲ κεφάλια σάν αὐτὰ που ἔχοιμε ἔμεϊς, οί ἄνθρωποι με τὴν εὐγενῆ καταγωγή, οί εὐτυχισμένοι, οί ἐπιτυχημένοι, τῆς καλύτερης κοινωνίας, οί ἀριστοκράτες, οί ἐνάρετοι;» — ἔτσι ἀναρωπιόταν ἐπὶ σειρά αἰῶνων ὁ εὐγενῆς Έλληνας μπροστὰ σὲ κάθε άκατανόητη γι' αὐτὸν φρικαλεότητα κι άνοσιούργημα, που εἶχε μολύνει κάποιον ἀπὸ τοὺς ὁμοίους του. «Κάποιος θεὸς θὰ τὸν τρέλανε», ἔλεγε, τελικά, στὸν ἑαυτὸ του, κουνώντας τὸ κεφάλι του... Αὐτὴ ἡ διέξοδος εἶναι τυπικὴ γιὰ τοὺς Έλληνες... Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξυπηρετοῦσαν ἄλλοτε οί θεοὶ τὸν ἄνθρωπο, δικαιολογώντας του ἴσαμε ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ, άκόμη και σις κακὲς πράξεις του, και χρησίμευαν ὡς αίτιες τοῦ κακοῦ — κείνον κεί τὸν καιρὸ, οί θεοὶ ἔπαιρναν ἀπάνω τους ὄχι τὴν τιμωρία, παρά, ὅπως εἶναι εὐγενικώτερο, τὴν ἐνοχί...

* Μετ. Ν. Καζαντζάκη — Ι. Θ. Κακριδῆ.

— ΤΕΛΕΙΩΝΩ με τρία ἐρωτηματικά, ὅπως βλέπετε. «Μά, έδῶ, ὑψώνεται πράγματικά ἕνα ἰδανικό, ἡ γκρεμίζεται;» θὰ με ρωτοῦσε, ἴσως, κανείς... Ρωτήσατε ὅμως ποτὲ ἄρκετὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σας, πόσο ἀκριβὰ πληρώνεται σιτὴ γῆ ἡ ἀνύψωση κάθε ἰδανικοῦ; Πόση πραγματικότητα ἔπρεπε νὰ συκοφαντηθῆ και νὰ παραγνωριστῆ πάντα, πόσα ψέμματα καθαγιάστηκαν, πόσες συνειδήσεις διαταράχτηκαν, πόσος «θεὸς» χρειάστηκε νὰ θυσιάζεται κάθε φορά; Γιὰ νὰ μπορῆ νὰ ὑψωθῆ ἕνα ἱερό, πρέπει νὰ γκρεμίζεται ἕνα ἱερό: αὐτὸς εἶναι ὁ νόμος — ἂς μου δείξουν μιὰ περίπτωση, που νὰ μὴν ἐφαρμόστηκε αὐτὸς ὁ νόμος!... Ἐμεῖς οί σύγχρονοι ἄνθρωποι, εἴμαστε οί κληρονόμοι τῆς ἀνατομίας τῆς συνείδησης και τοῦ αὐτοβασανισμοῦ χιλιετηρίδων: σ' αὐτὰ ἔχοιμε τὴν πιο μακροχρόνια ἄσκηση, τὴν καλλιτεχνικὴ μαεστρία μας ἴσως, τὴν ἐκλέπτυνσή μας ὅπωςδήποτε και τὴ διαστροφή τοῦ γοῦστου μας. Ὁ ἄνθρωπος ἔβλεπε γιὰ πάρα πολὺν καιρὸ τίς φυσικὲς κλίσεις του με «κακὸ μάτι», ἔτσι που, στὸ τέλος, ἐξομοιωθῆκαν με τὴν «κακὴ συνείδηση». Θὰ ἦταν δυνατὴ καθ' αὐτὴ κ' ἡ ἀντίθετη δοκιμὴ — μα ποιὸς εἶναι ἄρκετὰ δυνατὸς γι' αὐτό;—, νὰ ἐξομοιωθοῦν, δηλαδή, οί ἀφύσικες κλίσεις, ὅλες ἐκεῖνες οί λαχτάρεις γιὰ τὸ ὑπερπέραν, κάθε τι που ἐναντιώνεται σις αἰσθήσεις, σιτὰ ἔνστικτα, σιτὴ φύση, σιτὸ ζῶο, κοντολογίης τὰ ὡς τὰ τώρα ἰδανικά, ὅλα τὰ ἐχθρικά πρὸς τὴν ζωὴ ἰδανικά, τὰ ἰδανικά που συκοφαντοῦν τοῦτο δῶ τὸν κόσμο, με τὴν κακὴ συνείδηση. Σὲ ποιὸν νὰ στραφῆ κανείς σήμερα με τέτοιες ἐλπίδες κι ἀπαιτήσεις;... Ἀκριβῶς τοὺς καλοὺς ἄνθρώπους θὰ εὕρισκε κανείς ἐναντιὰ του σ' αὐτό· κι άκόμη, ὅπως εἶναι εὐλογο, τοὺς νωκελεῖς, τοὺς συμβιβασμένους, τοὺς ματαιόδοξους, τοὺς φανταστικὸπους, τοὺς κουρασμένους... Τί προσβάλλει βαθύτερα, τί χωρίζει τόσο ριζικά, ἀπὸ τὸ ν' ἀφήση κανείς νὰ φανῆ κάτι ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα και τὸ ὕψος τῆς συμπεριφορῆς του ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του; Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά — πόσο ὑποχωρητικός, πόσο ἀξιαγάπητος δείχνεται ὄλος ὁ κόσμος «κι ἀφήνομε νὰ σερνούμαστε» ὅπως ὄλος ὁ κόσμος!... Γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ θὰ χρειαζόταν ἄλλοι εἶδους πνεύματα, ἀπ' αὐτὰ ἀκριβῶς που, κατὰ πῶς φαίνεται, ζοῦνε σὲ τούτη τὴν ἑποχὴ: πνεύματα δυναμωμένα ἀπὸ πολέμους και

νίκες, για τὰ ὁποῖα ἡ κατάκτηση, ἡ περιπέτεια, ὁ κίνδυνος, ἀκόμη κι ὁ πόνος τοὺς ἔχουν γίνει ἀναγκαῖα· θὰ χρειαζόταν γι' αὐτὸ ἡ συνήθεια τοῦ ζωηροῦ βουνήσιου ἀέρα, τῆς χειμωνιάτικης ὁδοπορίας, τοῦ πάγου καὶ τῶν βουνοκορφῶν, μιᾶ καὶ μ' αὐτὴ καὶ μ' ἐκείνη τὴν ἔννοια, θὰ χρειαζόταν γι' αὐτὸ ἓνα εἶδος ὑπέροχης κακίας, ἓνα ὕστατο αὐτοσυνειδητο θάρρος τῆς γνώσης, ποὺ ἀνήκει στὴ μεγάλην ὑγεία, θὰ χρειαζόταν, κοντολογίης, κ' εἶναι ἀρκετὰ θλιβερὸ ποὺ τὸ λέμε, ἀκόμη κι αὐτὴ ἡ μεγάλη ὑγεία!... Εἶναι καὶ μόνο δυνατὸ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα σήμερα ἀκριβῶς;... Μὰ κάποτε, σὲ μὴν ἐποχὴ πὺ ρωμαλέα ἀπὸ τοῦτο δῶ τὸ σαθρὸ, κι ἀβέβαιο γιὰ τὸν ἑαυτό του, παρόν, πρέπει χωρὶς ἄλλο νὰ μᾶς ἔρθῃ ὁ λυτρωτῆς, ὁ ἄνθρωπος τῆς μεγάλης ἀγάπης καὶ τῆς καταφρόνιας, τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα, ποὺ ἡ ὀρμητικὴ δυνάμη του τὸν σέρνει ἀδιάκοπα πέρα ἀπὸ κάθε Πέραν καὶ Ὑπερπέραν, ποὺ ἡ μοναξιά του παρεξηγεῖται ἀπὸ τὸν λαό, σὰ νὰ ἔναι μιὰ φυγὴ μπροστὰ στὴν πραγματικότητα — ἐνῶ δὲν εἶναι παρὰ μόνο τὸ βύθισμά του, τὸ θάψιμό του, τὸ χύσιμό του μέσα στὴν πραγματικότητα, γιὰ νὰ φέρῃ κάποτε μέσα ἀπ' αὐτὴν, ὅταν θὰ ξανάρθῃ στὸ φῶς, τὴ λύτρωση αὐτῆς τῆς πραγματικότητας: τὴ λύτρωσή της ἀπὸ τὴν κατάρα, μὲ τὴν ὁποία τὴν εἶχε φορτώσῃ τὸ ὡς τὰ τώρα ἰδανικὸ. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τοῦ μέλλοντος, ποὺ θὰ μᾶς λυτρώσῃ τόσο ἀπὸ τὸ ὡς τὰ τώρα ἰδανικὸ, ὅσο κι ἀπὸ κείνο ποὺ θὰ φύτρωγε ἀπ' αὐτό, ἀπὸ τὴ μεγάλην ἀηδία, ἀπὸ τὴ θέληση γιὰ τὴν ἀνυπαρξία, ἀπὸ τὸν μηδενισμό, αὐτὴ ἡ κωδωνοκρουσία τοῦ μεσημεριοῦ καὶ τῆς μεγάλης ἀπόφασης, ποὺ ἐλευθερώνει πάλι τὴ θέληση, ποὺ ξαναδίδει στὴν γῆ τὸν σκοπὸ της καὶ στὸν ἄνθρωπο τὴν ἐλπίδα του, αὐτὸς ὁ Ἀντίχριστος κι ἀντιμηδενιστής, αὐτὸς ὁ νικητῆς τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀνυπαρξίας — πρέπει νὰ ῥθῇ κάποτε...

25

— ΜΑ τί λέω δῶ; Ἀρκετά! Ἀρκετά! Σὲ τοῦτο δῶ τὸ σημεῖο μόνο ἓνα πρᾶγμα μοῦ ἀρμόζει, νὰ σιωπᾶω: διαφορετικὰ θὰ καταπιαστῶ μ' αὐτὸ ποὺ ἰόνο ἓνας νεώτερός μου τὸ μπορεῖ, ἓνας «μελλοντικώτερος», ἓνας δυνατότερος ἀπ' ὅσο εἶμαι — καί ποὺ μόνο ὁ Ζαρατούστρα τὸ μπορεῖ, ὁ Ζαρατούστρα ὁ Ἄθεος...

Τρίτη Πραγματεία

ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΟΥΝ ΤΑ ΑΣΚΗΤΙΚΑ ΙΔΑΝΙΚΑ;

*Ἐνοιαστος, χλευαστῆς, βίαιος - ἔτσι
μᾶς θέλει ἡ σοφία: εἶναι γυναίκα, κι ἀγαπᾷ
πάντα ἓναν πολεμιστὴ μονάχα.*

«Ἔτσι μίλησεν ὁ Ζαρατούστρα»

